

20 ÕDAGUMERESOOOMÕ
SÜKÜSKONVÖRENTSI VÕROL

20 LÄÄNEMERESOOME
SÜGISKONVERENTSI VÕRUS

**20 ÕDAGUMERESOOOMÕ
SÜKÜSKONVÖRENTSI VÕROL**

**20 LÄÄNEMERESOOME
SÜGISKONVERENTSI VÕRUS**

20 FINNIC AUTUMN CONFERENCES IN VÕRU

Toimõndanuq Jüvä Sullõv

Võro 2017

Võro Instituudi toimõndusõq 31

Publications of Võro Institute 31

Toimõndaja / Editor: Jüvä Sullõv
Kaasõpilt / Cover design: Epp Margna

Inglüse kiil / English: Maarja Reimand
Nõvvoandja / Advisor: Triin Iva

Toimõndusnõvvokogo / Advisory board:
Renāte Blumberga (Läti Aoluu Instituut, Läti Üli-kuul), Martin Ehala (Tarto Ülikuul), Riho Grünthal (Helsingi Ülikuul), Hasso Krull (Eesti Humanitaarinstituut, Talliina Ülikuul), Karl Pajusalu (Tarto Üli-kuul), Péter Pomozi (Eötvös Lorándi Ülikuul), Tiit Rosenberg (Tarto Ülikuul), Janne Saarikivi (Helsingi Ülikuul), Anneli Saro (Tarto Ülikuul), Helena Sulkala (Oulu Ülikuul), Taive Särg (Eesti Kirändüsmuusõum), Heiki Valk (Tarto Ülikuul), Eberhard Winkler (Göttingeni Ülikuul)

Võro Instituudi toimõndusti indeksiirvääq:
Publications of Võro Institute is indexed in:
MLA Directory of Periodicals
Linguistic Bibliography Online
Eesti Rahvusraamatukogu digitaalne arhiiv (DIGAR)

Toimõndusõ aadrõs / Editorial address:
Võro Instituut, Tarto huulits 48, 65609 Võro, Estonia
tel +372 78 28750, faks: +372 78 28757
kodoleht: wi.ee/toimonduso
e-post: juvasul@ut.ee, wi@wi.werro.ee

Trükjä: Bookmill

ISBN 978-9949-9730-9-5 (trükün)
ISBN 978-9949-9995-0-7 (pdf)
ISSN 1406-2534

ALOSTUSÕS

Võro Instituudi toimõnduisi sari ilmus 1997. aastagast päälle. Aastagast 2007 om välläannõq saanuq alalidsõ toimõndaja ni toimõndamisõ manno om haarõt riikevaihõlinõ nõvvokogo. Sarja om naat inne välläandmist retsensiirmä ja taa pandas kirjä riikevaihõliidsihe raamadunimistühe.

Välläandmissagõhus. Edespitengi om plaanit vällä andaq egä aastaga üts toimõnduisi põhinummõr, miä tulõ vällä rehekuun. Ku kirotsi kogonõs inämb, võidas mano tetäq eräle numbriid.

Oodami välläandmisõs kirotsi, mil om körralik ja kimmäs nii oppusõ ku uurmisõ puul. Tuuaos, et umma kirätüüd saataq, piä-i olõma üles astnuq Võro Instituudi konvõrendsel. Oodöduq ommaq kõik keele ja kultuuri uurmisõga köüdedüq tütüq ni uurmisallo vahõlidsõ ja vordõlõjaq teemaq.

Põhinumbridõ põhijaon andas vällä õdagumeresoomõ ni töisi Ōruupa väikeisi kiili ja kultuurõ urjidõ – keele-, kirändüs- ja rahvaluulõtiidläisi, muistitsidõ välläkaibjidõ, rahva-, aoluu- ni ütiskunnatiidläisi – kirotsi.

Esseistiga jaon annami vällä populaartiidüslikke kirotsi, arvostusi ja ülekaehuisi. Erälde numbriin ilmusõq teemakogomiguq, suurõmbaq umaette uurmistüüp jms.

Toimõnduisi kiil. Võro Instituudi toimõndusõ om algusõst päälle olnuq mitmõkeeline välläannõq. Lisas võro ja eesti keelele oodami kirotsi kõigin õdagumeresoomõ keelin, erändkõrran ka muin keelin. Egä toimõnduisi põhinummõr om vähämbält kolmkeeline – kirotsõ originaalkiil üten võro- ja inglüskeelidse kokkovõttõga.

Artikliq retsenseeritäseq. Egä kirotsõ kotsilõ and uma vařadu ni mega arvamisõ kats, suurõmbidõ lahkominekide kõrral kolm arvamisandjat. Toimõndaja saat arvamisõq artikli kirotajalõ edesi.

Kirotsi saatmisõ tähtaig om egä aastaga 15. radokuu päiv. Kirotsõq ilmutõdasõq välläandõ sama aastaga numbrin, miä tulõ vällä rehekuun.

Nõudmisõq artikli moodulõ lövvüseq Võro Instituudi toimõnduisi kodolehe pääl (wi.ee/toimonduso).

Toimõndaja

ALUSTUSEKS

Võru Instituudi toimetiste sari ilmub 1997. aastast alates. Aastast 2007 on väljaanne saanud alalise vastutava toimetaja, toimetamisse on kaasatud rahvusvaheline kollegium ja sari on muudetud eelretsenseeritavaks. Väljaanne registreeritakse rahvusvahelistes bibliograafilistes andmebaasides.

Perioodilisus. Edaspidigi on kavas avaldada üks toimetiste põhi-number aastas, ilmumisega oktoobris, ning vastavalt kogunevale materjalile erinumbreid.

Otame avaldamiseks artikleid, mis on teoreetiliselt ja empiiriliselt hästi põjhendatud. Toimetised on avatud kõigile kaastöödele keele ja kultuuri uurimisega seotud aladelt ega ole piiratud Võru Instituudi konverentsidel esinejatega. Teretulnud on interdisciplinaarne ja võrdlev vaatenurk.

Põhinumbrite põhirubriigis avaldatakse läänemeresoome ning teiste Euroopa väikeste keelte ja kultuuride uurijate – keele- ja kirjandusteadlaste, folkloristide, arheoloogide, etnoloogide ja ajaloolaste ning sotsiaalteadlaste – artikleid.

Esseistika rubriigis avaldame populaarteaduslikke artikleid, arvustusi ja ülevaateid. Erinumbritena ilmuvalt teemakogumikud, monograafiad, konkreetsed uurimused jms.

Toimetiste keel. Võru Instituudi toimetised on algusest peale olnud mitmekeelne väljaanne. Lisaks võru ja eesti keelele ootame artikleid kõikides läänemeresoome keeltes, erandjuhtudel ka muudes keeltes. Iga toimetiste põhi-number on vähemalt kolmkeelne – artikli originaalkeelele lisatakse alati võru- ja ingliskeelne kokkuvõte.

Artiklid retsenseeritakse. Iga artiklit hindab anonüümsest kaks, eriarvamuste korral kolm retsentsenti. Toimetaja saadab retsensioonid edasi artikli autorile.

Artiklite saatmise tähtaeg on iga aasta 15. veebruar. Artiklid avaldatakse väljaande sama aasta numbris, mis ilmub oktoobris.

Kaastöö vormistusjuhendi ja nõuded leibab Võru Instituudi toimetiste kodulehelt (wi.ee/toimonduso).

Toimetaja

ALKUSANAT

Võrun instituutin toimituksia -julkaisusarja on ilmestynyt vuodesta 1997 alkaen. Vuodesta 2007 julkaisulla on ollut vakiutinen päätoimitaja ja toimitustyössä on ollut mukana kansainvälinen työryhmä. Sarjaa on alettu esitarkastaa. Julkaisut rekisteröidään kansainvälisiin bibliografisiin tietokantoihin.

Võrun instituutin toimituksia on **aikakausijulkaisu**. Sarjan päänumero ilmestyy joka vuosi lokakuussa. Lisäksi julkaistaan erikoisnumeroita kulloinkin saatavilla olevasta materiaalista.

Julkaisemme artikkeleita, jotka ovat teoreettisesti ja empiirisesti hyvin perusteltuja. Otamme vastaan artikkeleita kielen ja kulttuurin tutkimukseen liittyviltä aloilta, eikä kirjoittajan tarvitse olla osallistunut Võrun instituutin konferensseihin. Toivomme artikkeleilta tieteiden välistä ja vertailevaa näkökulmaa.

Päänumeroiden perussisältö muodostuu itämerensuomalaisen ja muiden Euroopan pienten kielten ja kulttuurien tutkijoiden – kieli- ja kirjallisuustieteilijöiden, folkloristien, arkeologien, kansatieteilijöiden, historioitsijoiden ja yhteiskuntatieteilijöiden – artikkeleista.

Esseistiikan osiossa julkaistaan populaaritieteellisiä artikkeleita, arvosteluja ja katsauksia. Erikoisnumeroina ilmestyvät teemakokonaimat, monografiat, tutkimukset yms.

Julkaisujen kieli. Võrun instituutin toimituksia on alusta asti ollut monikielinen sarja. Võron- ja vironkielisen artikkelen lisäksi otamme vastaan artikkeleita kaikilla itämerensuomalaisilla kielillä, poikkeustapauksissa myös muilla kielillä. Jokainen päänumero on vähintään kolmikielinen – alkuperäiskielisen artikkelin lopussa on aina võron- ja englanninkielinen tiivistelmä.

Artikkelit tarkastetaan. Jokaisen artikkelin arvioi anonymisti kaksi, erimielisyyskien sattuessa kolme tarkastajaa. Sen jälkeen arvostelu lähetetään artikkelin kirjoittajalle.

Määräaika. Artikkeleita otetaan vastaan joka vuosi 15. helmikuuta saakka. Artikkelit julkaistaan saman vuoden julkaisussa.

Artikkelin muotoiluohjeet löytyvät Võrun instituutin toimituksia -julkaisun kotisivulta (wi.ee/toimonduso).

Toimittaja

PREFACE

Publications of Võro Institute have been published since 1997. Since 2007 the procedure of publication has been changed. There is a standing editor in charge, an international advisory board is involved and the series will be peer-reviewed. The publication will be registered in international indexing/abstracting services/databases.

Periodicity. Henceforward we aim to publish a main issue a year, in October, and according to material and will special editions will be published.

Theoretically and empirically well-grounded **papers are expected**. Publications are not limited to the presentations of the annual conferences of Võro Institute. We look forward to all contributions from the different fields of the study of language and culture. The interdisciplinary and comparative angle is welcome.

In the main section the contributions of researchers of Finnic and other European small languages and cultures – linguists, scholars of literature, folklorists, archaeologists, ethnologists, historians, and social scientists – are published.

In the section of essays the papers of popular interest, reviews and summaries are published. Thematic numbers, monographies, and ad hoc studies are published as special editions.

Language. Publications of Võro Institute have been since the very beginning a multilingual publication. In addition to the Võro and Estonian languages articles in all Finnic languages, and as an exception in other languages, are welcome. Each main edition is at least trilingual – the summary in Võro and in English will be always added to the original.

The papers are peer-reviewed. Each article is anonymously reviewed by two, in case of disagreement by three reviewers. The editor forwards the reviews to the author.

The deadline for papers is every year February 15. The papers are published in the issue of the year, in October.

Submission guidelines are available on the homepage of the Publications of Võro Institute (wi.ee/toimonduso).

Editor

SISUKÖRD

CONTENTS

<i>Anitta Viinikka-Kallinen. Kutsukaa tutkija – tutkimuksen ja etnopolitiikan suhteista . . . . .</i>	11
Kutskõq uurja – tiiduse ja rahvuspoliitiga vahelikorrast.	31
Call the researcher – exploring the relationship between research and ethnopolitics	33
<i>Enn Ernits. Votoloogia arengust läbi aegade . . . . .</i>	36
Votoloogia arõngust läbi aigõ	72
On the development of votology over time	74
<i>Eberhard Winkler. Väliuurimine 19. Sajandil. Sjögren salatsi liivlaste juures . . . . .</i>	77
Väliuurminõ 19. aastagasaal. Sjögren Saladsi liivlaisi man	86
Field studies in the 19 th century. Sjögren among the	
Livonians of Salaca	87
<i>Jüri Viikberg. Kokkulangevusi eesti murrete noomeniparadigmas . . . . .</i>	88
Üttesadamiisi eesti murdidõ nimisõnaparadigman	106
Homonymy in the noun paradigms of Estonian dialects	107
<i>Jeongdo Kim. Jytky – onomatopoeettisen sanan äänen taka-alaistumisen tarkastelua . . . . .</i>	110
Jytky – üte onomatopoeetilidse sõna tähenduse muutuminõ	136
Jytky – Studying of semantic development in an onomatopoeic word	137

**KUTSUKAA TUTKIJA –
TUTKIMUKSEN JA ETNOPOLITIIKAN
SUHTEISTA**

ANITTA VIINIKKA-KALLINEN

Tieto on tieteessä ja filosofiassa perinteisesti haluttu käsitteää neutraaliksi ja arvovapaaksi. Tällaisen käsityksen mukaan tutkimus voi olla vapaata tieteen ulkopuolisista intresseistä, ja mahdollisia muita päämääriä pidetään tieteen tasoa alentavina häiriötekijöinä.

Näkemystä tieteen autonomisesta puhtaudesta on kuitenkin myös arvosteltu eri perusteilla. Yksi tunnetuimmista varhaisista kriitikoista on Jürgen Habermas, joka esitti 1960-luvulla ajatukseen tieteelliseen toimintaan sisältyvistä erilaisista päämääristä eli tiedonintresseistä. Hänen mukaansa tutkimuksessa asetetaan kysymyksiä nimenomaan tieteen ulkopuolisista, yhteisölle ja yhteiskunnalle tärkeistä lähtökohdista käsien. Juuri siksi yhteiskunnat ylläpitivät tiedeinstituutiota. Tiedonintressi on kunkin tieteenalan tavoitteiden, teorioiden ja menetelmien summa ja noudataa omaa sisäistä logikkaansa. Yksittäisen tutkijan on omista päämääristään riippumatta noudattettava tieteen sisäistä tiedonintressiä. (Habermas 1974: 16, Saariluoma 1990: 115)

Habermas jakaa tiedonintressit kolmeen pääluokkaan. Teknisessä tiedonintressissä tietoa käytetään pääasiassa ilmiöiden hallintaan. Se on ominainen luonnontieteille ja tekniikalle, mutta myös positivistiset yhteiskuntatieteet noudattavat teknistä tiedonintressiä, jolloin tavoitteena on hankkia tietoa, jonka avulla yhteiskuntaa voisi ohjailla haluttuun suuntaan. (Habermas 1974: 14-15, Saariluoma 1990: 116)

Hermeneuttisessa tiedonintressissä tutkimuksen tehtävä on Habermasin mukaan auttaa ymmärtämään ja tulkitsemaan ilmiötä ja välittämään traditiota. Hermeneuttinen lähestymistapa on ominainen etenkin historialliselle humanistisille tieteille, joiden tavoitteena on menneisyyden sisältöjen tuominen näkyviin ja tekeminen ymmärrettäväksi. (Habermas 1974: 18, Saariluoma 1990: 116)

Vähemmistötutkimuksen kannalta kiinnostavin on Habermas luokittelun kolmas kategoria eli emansipatorinen tiedonintressi, jonka hän liittää ennen kaikkea kriittisiin yhteiskuntateisiin. Tieteen keskeisenä tehtävänä pidetään yhteiskunnan hallitsevien mutta kätkettyjen toimintamekanismien paljastamista. Nämä tutkimustieto ainakin välttämättä edistää yksilön tai ryhmän toimintaa asemansa parantamiseksi. Tällöin tutkimus osallistuu aktiivisesti yhteiskunnallisiin prosesseihin, toisin kuin sovellettaessa teknistä tai hermeneuttista tiedonintressiä. (Habermas 1974: 21, Saariluoma 1990: 116) Emansipatorista tiedonintressiä on sovellettu etenkin jälkikolonialisen, feministisen ja dekonstruktionistisen tutkimuksen piirissä. Vähemmistötutkimuksessa emansipatorista pyrkimystä toteutetaan etenkin arvioimalla uudelleen kansallisia diskursseja ja tutkimalla hybridisten kulttuurien eri alueita. (kts. Young 1995).

Habermasin tiedonintressejä koskeva luokittelu on selkiytyvä kun pohditaan tutkimuksen ja etnisten vähemmistöjen emansipaatiopyrkimysten suhteita. Kulttuuristen ihmisoikeuksien ja moniarvoisuuden myönteisen merkityksen korostaminen ovat luoneet yhteiskunnallisen kontekstin, jossa emansipatorista tiedonintressiä pidetään lähes itsestäänselvänä etnisyyden tutkimuksen lähtökohtana. Luokittelu jättää kuitenkin huomioimatta sen seikan, että millä tahansa tieteellisellä tiedolla voi olla emansipatorista merkitystä. Riippuu tulosten tulkinnasta ja käytöstä, miten mahdollisuus toteutuu. (Apel 1973: 145-146)

Etnisen vähemmistön emansipatoristen pyrkimysten ja tutkimuksen keskinäiset suhteet ovat usein monimutkaisia. Vähemmistön pyrkimykset tuoda esiin omaa näkökulmaansa saavat usein suoranaisen etnopolitiikan lisäksi ilmaisun kaunokirjallisuudessa ja muissa taiteissa esitetyissä vastakertomuksissa¹. Yhteiskunnallisiin prosesseihin osallistuvan vähemmistötutkimuksen tietoiset tavoitteet sen sijaan voivat olla emansipatorisia, mutta ne voivat yhtä hyvin olla etnopolitiisesti päävästaisia. Tutkijat ovat osallistuneet kansallisuuspolitiikkaan myös esi-

---

¹ Vastakertomus on postkoloniaalisessa tutkimuksessa usein käytetty käsite. Sillä tarkoitetaan kertomuksia, joilla valtakulttuurin marginalisoima ryhmä luo itse omaa kuvaansa ja pyrkii näin korjaamaan diskriminoivan kuvausperinteentuotannon kielteistä käsitystä.

merkiksi yrittämällä todistaa, että jokin etninen ryhmä on rodullisesti, kulttuurisesti tai moraaliseksi alempiarvoisen. Näin on haluttu perustella diskriminoivia toimia jotakin kansanryhmää kohtaan.

Emansipaatioprosessiin tutkimuksen voi katsoa osallistuvan silloin kun se tuottaa tietoa, joka antaa aineksia kohteiden parempaan ymmärtämiseen, uudelleenarviointiin, kokonaiskuvan hahmottamiseen ja yksilön tai ryhmän kulttuuri-identiteetin rakentamiseen. Tutkija ei kuitenkaan voi, eikä hänen pidä, etukäteen antaa takuita siitä, että tutkimuksen tulos tulee edistämään tietyn ryhmän etnopolitiisia pyrkimyksiä. Tutkijan tehtävä on parhaansa mukaan etsiä ja välittää korkeatasoista tietoa. (kts. Niemi 1985 ja 2002) Tutkimustuloksia voidaan käyttää etnopolitiisiin pyrkimyksiin monella eri tavalla, eikä tulosten käyttäminen ja tulkinta ole yksittäisen tutkijan ohjattavissa. Tutkimustulokset voivat irtautua kontekstistaan ja niitä voidaan tulkita, popularisoida ja politisoida eri tavoilla ja eri syistä. Yksittäisen tutkijan ei myöskään ole mahdollista kovin paljon vaikuttaa oman tieteenalansa tiedonintressien sisältöihin ja tutkimuspolitiisiin linjauksiin. Tutkija ei voi täysin vapaasti valita kohdettaan ja menetelmiään pelkästään omien tieteellisten ja ideologisten intressiensä perusteella. Hänen valintojaan ohjaavat omien intressien lisäksi muun muassa tiedeyhteisössä vallitsevat suuntaukset, rahoitusmahdollisuudet ja huoli omasta urakehityksestä.

Tutkimuksen monet roolit

Etnisyyden eri puolien tutkimisesta tuli holokaustin ja muiden etnisten vainojen julkisen tuomitsemisen jälkeen vuosikymmeksi kyseenalainen ja tulenarka aihe, jonka ylle lankesi rotuoipin pitkä varjo. Aiheesta tuli uudelleen tutkimuseettisesti hyväksytävä vasta kun etnisyyden, ja etenkin sen hybridisten muotojen, sekä kulttuurien kohtaamisten tutkimiseen ilmaantui uusia jälki-kolonialisia näkökulmia.

Uudenlaiselta etnisyyden tutkimukselta alettiin odottaa apua marginalisoitujen ryhmien emansipoitumiseen ja uhanalaisten kulttuurien elvyttämiseen. Nimekkääät tutkijat kuten Edward

Said, Pierre Bourdieu, Stuart Hall ja Homi K. Bhabha tulivat tunnetuiksi nostettuaan esiin kulttuurien hierarkian ja kulttuurien kohtaamisten kätkettyjä taustoja ja menettelytapoja. Habermas in luokittelun mukainen emansipatorinen tiedonintressi alkoi tulla vallitseaksi, ja sen seurauksena etnisyyden tutkimus alkoi vähitellen saavuttaa kohderyhmiensä luottamusta. Tutkimuksen yhdeksi tehtäväksi alettiin nähdä ainakin väilliseksi edistää yksilön ja ryhmän toimintaa asemansa parantamiseksi.

Tutkija ei voi valvoa tuottamansa tiedon tulkitsemista eikä käyttämistä. Tutkimustulosta voidaan soveltaa tavalla joka ei mitenkään liity tieteenalan tiedonintresseihin tai tutkijan omiin kysymyksensäteluihin. Samaa tieteellistä tietoa voi kontekstistään irrotettuna käyttää perustelemaan jopa toisilleen täysin vastakkaisia yhteiskunnallisia toimenpiteitä. Esimerkiksi kun kielentutkija selvittää, että jonkin uhanalaisen kielen puhujia on jäljellä erittäin vähän, voidaan tuloksella perustella sekä tehokkaita elvytystoimia että periksi antamista ja pienen kieliyhteisön jätämistä oman onnensa nojaan. Tutkimustulos sinänsä sisältää vain tiedon kielen tilasta ja mahdollisesti syitä siihen. Tiedon pohjalta tehdyt päätökset ovat poliittikaa, jota ohjailevat kyseisen etnisen ryhmän ja kielen juridinen asema valtiossa, ryhmän omat tavoitteet, ryhmän sosioekonominen asema ja poliittinen vaikutusvalta sekä enemmistöyhteiskunnan suhtautuminen etniisiin vähemmistöihinsä ja kielellisiin ja kulttuurisiin ihmisoikeuksiin yleensä.

Tutkimus ei kuitenkaan ole vain tiedonhankkimista ja ongelmanratkaisua, vaan tutkimus myös osallistuu yhteiskunnallisiin prosesseihin, luo arvoja ja käyttää valtaa. Tutkimustulos voi herättää keskustelua, muokata käsityksiä ja vaikuttaa poliittisiin päätöksiin. Tutkimus voi myös nostaa esiin uusia kysymyksensäteluita ja osoittaa yhteisölle, että ne ovat tärkeitä.

Tutkija osallistuu yhteiskunnallisiin prosesseihin jo tutkimusaihetta valitessaan. Vähemmistötutkimussa tutkimustarve on yleensä perusteltava rahoituksesta ja tutkimuspolitiikasta päättäville enemmistötahoille. Tutkimuspoliittisen ohjailun lähtökohdana ovat usein enemmistöyhteiskunnan tarpeet, tai ainakin on saatava enemmistön virkamiehet ja poliitikot vakuuttumaan tutkimustarpeen hyödyllisyystä. Nämä yhteydet voivat olla suuria,

ja tutkimuspolitiikassa voi vallita vanhalle hierarkiajattelulle perustuva vähemmistöä väheksyyä ilmapiiri. Perustelun menestyksellisyys riippuu ennen kaikkea vähemmistöryhmän juridisesta asemasta, sen suorasta ja epäsuorasta vaikutusvallasta sekä yhteiskunnan etnopolitisesta ilmapiiristä.

Esimerkiksi itämerensuomalaiset etniset vähemmistöt ovat lukumääriltään melko pieniä ja ryhmien poliittinen näkyvyys ja vaikutusvalta on vähäinen. Pohjoismaissa kveenien, meänkielisten ja ruotsinsuomalaisten asemaa sääteli kakso eurooppalaista valtiosopimusta. Norja ja Ruotsi ovat ratifioineet alueellisia tai vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan (European Charter for Regional or Minority Languages) ja Euroopan Neuvoston puiteyleissopimuksen kansallisten vähemmistöjen suojelemiseksi (Framework Convention for the Protection of National Minorities). Norjassa kansallisia vähemmistöjä ovat juutalaiset, kveenit, metsäsuomalaiset ja romanit², Ruotsissa juutalaiset, meänkieliset, romanit, ruotsinsuomalaiset ja saamelaiset. Molemmissa maissa on julkisuudessa ilmaistu poliittista tahoaa noudattaa valtiosopimuksia, mutta ryhmien omat edustajat pitävät sopimusten vaikutusta toistaiseksi vaatimattomana. (Sepola 2009-2010: 207–209, Sundelin 2009-2010: 182–187) Euroopan Neuvoston nimeämä asiantuntijakomitea tarkastelee joka kolmas vuosi sopimusten toteutumista. Sekä Ruotsi että Norja ovat toistuvasti saaneet moitteita siitä, että kansallisten vähemmistöjen kieli- ja kulttuuripalvelut ovat liian vähäisiä ja sopimusten tavoitteet eivät toteudu.³

Virossa võron ja setun kielillä on alueellisen alkuperäiskielten asema. Kieliyhteisö ei tavoittele virallista vähemmistöasemaa,

---

² Norjassa saamelaisilla on alkuperäiskansan asema Yhdistyneitten Kansakuntien sopimuksen ILO 169 nojalla eikä heitä lueta kansallisiin vähemmistöihin.

³ Seurantaryhmien raportit ja hallitusten vastaukset kriitikkiin löytyvät Norjan hallituksen verkkosivulta osoitteesta <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing---europaradet---den-europeiske-pa/> ja Ruotsin hallituksen verkkosivulta osoitteesta <http://www.regeringen.se/regeringens-politik/demokrati-och-manskliga-rattigheter/de-olika-rattigheterna/konventionsgranskningar/sveriges-sjatte-rapport-om-sprakstadgan/>

vaan on ilmaissut halunsa kehittää kieltään ja kulttuuriaan valtion tuella alueelliselta pohjalta. (Iva 2006: 82, Sulkala 2010: 15)

Venäjällä itämerensuomalaisen vähemmistöjen asema on selvästi heikompi kuin Norjassa, Ruotsissa ja Virossa. Karjalan tasavallassa virallinen kieli on venäjä eikä vepsällä, karjalalla ja suomella ole virallista asemaa, vaikka kielet jonkin verran valtion tukea saavatkin. (Markianova 2005: 60–62)

Omia tutkimus- ja opetuslaitoksia vähemmistöillä on vähän. Võro instituut Virossa on ainoa itsenäinen akateeminen tutkimuslaitos, joka harjoittaa itämerensuomalaista tutkimusta. Itämerensuomalaisia vähemmistökieliä ja kulttuureja tutkitaan ja opetetaan Helsingin, Itä-Suomen, Oulun, Petroskoin, Tarton, Tromssan, Tukholman ja Uumajan yliopistoissa. Kainun instituuti/Kvensk Institut ja Halti kvenkultursenter Norjassa ovat kulttuurilaitoksia, joiden tehtävä on tallentaa ja edistää kveenikulttuuria. Kainun instituuti osallistuu tutkimustyöhön tekemällä yhteistyötä Tromssan yliopiston kanssa. Nordkalottens kultur- och forskningscentrum Ruotsissa on kulttuurilaitos, jossa on laajoja meänkielisen materiaalin kokoelmia. Laitos harjoittaa myös jonkin verran tutkimustoimintaa.

Pienellä etnisellä ryhmällä, jonka kieli on erittäin uhanalainen, on jatkuva huoli oman kielensä ja kulttuurinsa säilymisestä ja sisällön autenttisuudesta. Vaikeassa tilanteessa ulkopuoliset vaikuttavat ja oman ryhmän ulkopuoliset toimijat voidaan nähdä uhkana omalle kulttuurille. Yksi tapa suojauduta uhkaa vastaan on kulttuurinen protektionismi ja vaatimus kulttuurisisällön ja vähemmistökielen aitoudesta. Puolustautumiskeinoiksi voidaan siis valita kulttuurinen traditionalismi ja puhdasoppisuuden korostaminen. (esim. Hall 1999: 69.)

Ulkopuolin paine voi johtaa myös siihen, että etninen vähemmistö ei korosta niinkään keskinäistä samankaltaisuutta vaan eroa valtakulttuuriin tai toisessa valtiossa elävään lähikulttuuriin. Stuart Hallin esimerkki tällaisesta itsensä määrittelystä negaation kautta on brittiläisyyden keskellä elävien afrikkalais-taustaisten kansalaisten ”ei-valkoisuuden” korostaminen. (Hall 1999: 69-70.)

Pohjoismaiseksi esimerkiksi sopivat Pohjois-Norjassa elävä kveenivähemmistö ja Ruotsin Tornionlaakson meänkieliset, joil-

la molemilla on kaksi valtakulttuuria, joihin suhtautua: norjalainen/ruotsalainen ja suomalainen. Molempien kielten osalta suurin resurssi, ja toisaalta uhka, on suomen kieli, joka naapurimaan enemmistökielenä on luonnollisesti elinvoimaisempi kuin vähemmistöasemassa oleva pieni sukukielensä. Suomi on niin ollen tärkeä vertailukohde ja huomattava resurssi sanaston ja kieliontaloilla. Kveenijä meänkieltä ollaan vasta työstämässä kirjakieliksi, joten kansalliskielenä eläneen suomen merkitys vertailukohteena on tärkeä, etenkin kun vaihtoehtona usein olisi skandinaavinen lainasana ja germanisen kielen mukainen rakenne. Suomen kieli ei kuitenkaan voi kattaa kveenin ja meänkielen ilmaisutarpeita, kulttuurisisältöjä eikä identiteettiä luovaa ja ylläpitää funktoita. Tilanne on aiheuttanut kieliyhteisöissä yllämainitun kaltaisia suojaumisreaktioita ja kielten erilaisuden korostamista. Asenteen voi tulkita huoleksi pienien vähemmistökielen omaleimaisuuden puolesta. Aiheeseen palataan luvussa ”Kuka saa tutkia?”.

Tutkijat etnistä sortoa perustelemassa

Näennäistieteellisyyden avulla on satojen vuosien ajan selitetty erilaisia etnisyyteen perustuvia sortotoimia. Tutkijat, kirjailijat ja filosofit ovat perustelleet henkilöitä ja ruumiillista väkivaltaa, joka on lievimmillään ollut julkista vähättelyä ja pahimillaan kansanmurha.

Vuosina 1400–1900 Afrikasta vietin yli 15 miljoonaa ihmistä orjiksi. Orjakauppa jatkui pitkälle ohi valistuksen ajan, aikaan jolloin vaatimukset ihmisoikeuksien toteutumisesta olivat jo vaikiintuneet osaksi yhteiskuntakeskustelua. Ranskalainen filosofi Montesquieu on tunnettu teoksestaan *Lakien henki* (*De l'Esprit des Lois*, 1748), jolla on ollut suuri merkitys länsimaisen demokratoiden hallitusmuodoille. Montesquieu pitää vallan keskittymistä pahimpana uhkana kansalaisten vapaudelle. 1730-luvulla hän kirjoitti, että mustan rodun ihmiset elävät mieluummin jalonsa valkoisen miehen orjana kuin omillaan, koska he ymmärtävät, että pohjoiset rodut ovat hyveellisempiä, älykkäämpiä, ahkerampia ja rehellisempiä kuin mustat rodut. (Skorgen 2002: 60–62)

Saksalainen luonontieteilijä ja lääkäri J. F. Blumenbach hahmotteli 1770-luvulla kallonmuotoihin perustuvan hierarkkinen rotuteorian, jonka mukaan huipputasoa edustaa eurooppalaisen rotu. Luokittelun mukaan kauas eurooppalaisten alapuolelle sijoittuvat muun muassa mongolit, etiopialaiset ja malesialaiset. Skandinaaviset rotuhygieenikot omaksuivat myöhemmin Blumenbachin teorioita roduista ja niiden tasoeroista ja kehittivät oppeja poliittiisiin päämääriin sopivaksi. (Skorgen 2002: 93-94)

Aivan esteetöntä hierarkkisen rotuopin voittokulku ei sentään ollut, sitä myös vastustettiin voimakkaasti jo 1700-luvulla. Yksi tunnetuista varhaisista kriitikoista on saksalainen filosofi Herder, joka on tunnettu kansallishenkeä ja -luonnetta korostavista kirjoituksistaan. Hän kritisoi eurooppalaisten omaksumaa ylimielistä, hyötyä tavoittelevaa suhtautumista muihin maanosiin ja niiden asukkaisiin. Herderin mielestä ihmisten yhteydessä ei lainkaan pidä puhua roduista, eivätkä ihmisten keskinäiset eroavuudet ole määriteltävissä yksinkertaisilla luonontieteellisillä luo-kittelulla (Skorgen 2002: 86-87)

Etnisyyden tutkimuksessa ja etnopolitiikassa käytettävien sopivien termien löytäminen on osoittautunut vaikeaksi. Antropologi Mary Douglas kirjoitti vuonna 1966, että antropologeilla on ollut vaikeuksia termien käytössä, koska he poliittisen korrektiuden nimissä rupesivat karttamaan sanaa "rotu". Muutamien välivaiheiden jälkeen he päätyivät termiin "etninen ryhmä" (Douglas 1997 [1966]: 86-87).

Aihepiiri on edelleen tulenarka sekä tutkimuksessa että politiikassa. Etenkin etnonyymien valinta, vähemmistökansoista käytetyt nimet ja tutkimuksen terminologia sijoittavat etnisyyden tutkijan tiedeyhteisön silmissä yhtä varmasti johonkin tutkimusdiskurssiin kuin aiheenvalinta ja metodologia. Politiikassa tilanne on vielä selvempi; poliitikko voi väärin valitulla etnonyymillä saada taantumuksellisen tai jopa rasistisen henkilön maineen. Toisaalta poliitikko voi hankkia ääriryhmien suosiota käyttämällä halventavina pidettyjä etnonyymejä ja esittämällä näkemyksiä, joiden juuret ovat rotuopissa.

Vielä 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla nimityksiä rotu, kansakunta ja kansa käytettiin synonymisesti. Hienojakoisempaa käsitteistöä alettiin vähitellen luoda jakamalla rodut kah-

teen ryhmään; biologisesti perinnöllisiin ”ihmisrotuihin” ja historiallisista syistä kehittyneisiin ”kansarotuihin”.

Vetoapua rotuajattelu sai kielitieteestä, kun Friedrich Schlegel jo vuosisadan alussa esitti teorian, jonka mukaan saksia, englantia, kreikkaa ja latinaa ovat kehittyneet sanskriitista. Näiden kielten puhujien alkuperä oli hänen mukaansa jäljitettävissä intialaiseen yläluokkaan arjalaisiin, joita oli vaeltanut Eurooppaankin. Schlegelin esittämään teoriaan liitettiin alkuun runsaasti myös itämaista mystiikkaa, jota muokattiin nousevan kansallisromantiikan tarpeisiin. Juuri Schlegel pani alulle kehityksen, jossa rotuteoriat vähitellen soluttautuivat kieleen ja kulttuuriin perustuvaan kansallistunteeseen. Taustaa näille tulkinoille loi Herderin jo 1700-luvun lopulla tunnetuksi tekemä käsitys kansasta kielillisesti ja historiallisesti yhtenäisenä yhteisönä. (Skorgen 2002: 108-109)

Norjassa ja Ruotsissa rotua pidettiin kansallistunteen tärkeänä osatekijänä 1800-luvun lopulta lähtien. Nämä korosti kveenien ja meänkielisen ulkopuolisutetta, koska molempien kansanryhmien rasitteina alettiin pitää kielen ohella myös etnisyyttä ja rotua. Kveenejä alettiin lisäksi pitää siirtolaisina silloinkin kun he olivat Norjan kansalaisia ja suku oli asunut maassa monen sukupolven ajan. Tiukentuvan kansallisuuspolitiikan seurauksena maassa vahvistui käsitys aidosta norjalaisudesta, ja kveenien osaksi tuli edustaa primitiivisyyttä. (Viinikka-Kallinen 2015: 36) Ulkopuolisutta ja etnistä toiseutta edustavaksi valittu ryhmä halutaankin usein esittää juuri primitiivisenä, ja muutenkin kaikin tavoin matalampitason empana. Määrittelemällä ryhmä huonotasoseksi halutaan perustella siihen kohdistettuja sototoimia. (Storaas 2009-2010: 122-123)

Saksalaisen rotuantropologin Eugen Fischerin toiminta sopii esimerkiksi siitä, miten etnisyyden tutkimus voidaan laskelmoivasti alistaa politiikan palvelukseen. Fischer oli Berliinissä sijaitsevan eugeniikan instituutin (Kaiser Wilhelm-Institut für Anthropologie, menschliche Erlehrre und Eugenik, perustettu 1927) johtaja ja tiiviissä yhteistyössä ruotsalaisten ja norjalaisien roduntutkijoiden kanssa. Fischer ei pitänyt juutalaisia erillisenä rotuna, mutta Hitlerin valtaantulon jälkeen vuonna 1933 hän muutti kantansa ja alkoi teoretisoida, että juutalaiset ja ei-

juutalaiset ovat täysin eri rotua, joiden sekoittuminen on estettävä laatimalla tiukka rotuhygieninen toimintaohjeistus. (Skorgen 2002: 196-197)

Fischer ja muut rotuoppia kannattaneet tiedemiehet edistivät toiminnallaan natsien valtaanpääsyä ja lujittivat Hitlerin mahattisemaa. Kansallissosialistien poliittisen ohjelman yksi kulmakiivi oli rotuoppi ja kauna juutalaisia kohtaan. Etnistä saksalaisuutta ihannoiva ja juutalaisia demonisoiva propaganda siivitti natsien suosiota tilanteessa, jossa Saksa oli hävinnyt ensimmäisen maailmansodan ja ajautunut aineelliseen ja henkiseen varrikkoon. Maa oli menettänyt suuria maa-alueita ja kaikki siirtomaansa ja talous oli romahtanut. Vaikeassa tilanteessa kansallissosialistit Hitlerin johdolla nostivat saksalaisten kansallista itsetuntoa muun muassa rotuopin avulla toistelemalla, että he ovat arjalaisia, ihmiskunnan parasta ainesta ja sen vuoksi luotuja halitsemaan muita.

Vihan lietsomisen ja väkivallan perustelemisen menetelmiin kuuluu demonisoida, vähätellä ja mitätöidä vihan kohdetta. Juutalaisten ja romanien vainoja, ja sittemmin kansanmurhaa, pohjustavassa propagandatyössä natsit turvautuivat rotuoppiin. (Mann 2005: 187-188) Vihapuheen levittämisessä olivat apuna Fischerin kaltaiset tiedemiehet, jotka tehtailivat näennäistieteilisiä perusteluja natsien propagandan tueksi. Menettelyyn kuului myös vaintaa tutkijat joiden ajatukset eivät sopineet vallitsevaan ideologiaan.

Rotuopin pitkä varjo

Rotuopin ideologia ja menetelmät saavuttivat monikulttuurisen Pohjoiskalotinkin jo 1800-luvulla, kuten edellä todettiin. Rotuhygieenikkojen tehtäväksi tuli hankkia tieteellistä näyttöä etnisten ryhmien tasoeroista. Norjassa ja Ruotsissa Pohjoiskalotin heikkotasoisiksi roduiksi määriteltiin kveenit, meänkieliset ja saamelaiset. Heidän keskuudessaan alettiin muun muassa tehdä aikaisemmin mainittuja J. F. Blumenbachin kehittämiä kallomittauskia ja muita fyysisen ominaisuuksien kartoituksia. (Skorgen 2002: 195-196, Tamminen 2015: 91–93) Toiminnan

tarkoituksena oli osoittaa tieteen keinoin, että skandinaaviset kansanryhmät ovat kaikin puolin tasokkaampia kuin suomalais-ugrilaiset.

Ruotsissa vallanpitäjillä oli jo keskiajalla kulttuuriseen yhdenmukaisuuteen tähtääviä päämääriä, jotka alkuun kohdistuvat uskontoon. Katolisena aikana ortodoksisen uskonnnon harjoittajia pidettiin harhaoppisina. Uskonpuhdistuksen jälkeisessä luterilaisessa yhteiskunnassa epäluulot muita uskontoja kohtaan vahvistuvat entisestään. Nyt epäluulo kohdistuu katolisiin, muihin protestanttisiin kirkkokuntiin ja etenkin juutalaisiin. 1600-luvulle saakka Ruotsin vallanpitäjät eivät kuitenkaan puuttuneet etnisten vähemmistöjen kulttuuriin piirteisiin, vaan keskittyivät uskonnnon harjoittamisen valvontaan. 1600-luvun puolivälissä tilanne alkoi muuttua, kun poliittinen eliitti omaksui kulttuurisen yhdenmukaistamisen tavoitteita. Ruotsi oli kasvanut suurvallaksi ja sen alueella asui entistä useampia etnisitä ryhmiä. Tässä vaiheessa syntyi myös ajatus, että suomalaiset on ruotsalaistettava. Hankkeen aloittaminen kaatui tuolloin resurssien puutteeseen, mutta merkkejä integraatiopolitiikasta kokivat esimerkiksi Värmlannin metsäsuomalaiset, kun kirkko yritti rajoittaa suomen kielen käyttöä jumalanpalveluksissa ja muissa kirkon seremonioissa. (Lamberg 2013: 431-432)

Rotuteorioihin perustuva tutkimusta tehtiin Ruotsissa runsaasti 1800-luvulta lähtien. Muutaman keskeisen toimijan opit sopivat esimerkiksi näennäistieteestä, jonka todelliset päämäärität ovat tieteellisen sijasta poliittisia. Lääkäri Herman Lundborg johti Euroopan ensimmäistä rotobiologista laitosta (Statens rasiologiska Institut) Uppsalassa vuodesta 1921. Hän oli jo parikymmentä vuotta aikaisemmin hankkinut mainetta kansainvälisti tunnettuna rotuhygienikkona. Lundborg oli tietoinen propagandan voimasta, kun hän laati laajalle levinneen englanninkielisen kuvitetun opaskirjasen rotupiirteitten tunnistamisen avuksi. Vihkosessa annetaan myös ohjeita siitä, miten estetään rotujen sekoittumista ja heikkotasoisten yksilöiden lisääntymistä. Opasvinkonen julkaistiin myös ruotsiksi ja sitä jaettiin kouluihin ja muihin laitoksiin ympäri maata. (Tamminen 2015: 91–93) Monikulttuurisen Norrbottenin meänkieliset ja saamelaiset koululaiset ja heidän vanhempansa saivat näin oppia kuuluvansa

varsin kyseenalaiseen kansanryhmään. Koska Lundborgin opas-kirjasta levitti koululaitos, se edusti valtion auktoriteettia ja oli siis käsitettävä asialliseksi tiedottamiseksi.

Norjassa lääkäri Halfdan Bryn johti 1900-luvun alkuvuosi-na laajoja kallonmittauksia ja muita eugeniikkaan perustuvia ro-tuantropologisia tutkimuksia ja luokitteluja. Lundborgilla ja Brynillä oli tiivistä yhteistyötä saksalaisten roduntutkijoiden kanssa.

Farmaseutti Jon Alfred Mjøen perusti rotobiologisen laboratorion vuonna 1906, julkaisi kirjan *Racehygiene* (1914) ja ai-kakauslehdeä *Den nordiske race* (1920). Mjøen oli muutenkin toimelias propagandisti. Hän levitti kotimaisella ja kansainvälisellä luento- ja julkaisutoiminnallaan päteesiään, jonka mukaan pohjoiseurooppalaiset ovat rodullinen ihanne ja rotujen sekoit-tuminen on tuhoisaa. Vaikka useat tunnetut perinnöllisyden tutkijat kritisovat voimakkaasti hänen epätieteellisiä menetelmi-äään ja oppinsa hataruutta, sai Mjøen paljon julkisuutta ja kannu-tusta. (Skorgen 2002: 194–196, 200)

Vaikka rotuopista ja sen menetelmistä aikanaan luovuttiin, ajatukset rotujen rakenteellisesta erilaisuudesta ja eriarvoisuu-desta esiintyivät poliittisissa käytänteissä ja retoriikassa pitkälle toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan. Vielä 1930-luvulla Ruotsissa jaettiin yhteiskunnan laitoksiin, koulut mukaan lukien, tiedotusmateriaalia, jossa kerrottiin rotujen eriarvoisudesta, ro-tujen sekoittumisen vaaroista ja aidoista ruotsalaisista (Tammisen 2015: 93).

Tarmokkaasti levitetyt näkemys etnisten ryhmien ja kielten keskinäisestä eriarvoisudesta ja suomalais-ugrilaisen kansojen alempiarvoisudesta heijastui suoraan Ruotsin ja Norjan kieli- ja kansallisuuspolitiikkaan ja sen tuottamaa vahinkoa korjataan edelleen. Vaikka termejä vaihdettiin, on nykyisissäkin kansalli-suuspolitiikan käytänteissä kuultavissa kaikuja rotuopista.

Norjassa kveenien määritteleminen vieraaksi eli toisiksi ja heidän oikeudellisen asemansa johtaminen tästä ajatusmallista jatkui lähes koko 1900-luvun ja on ohjannut maan kansallisuus-politiikkaa. Vasta kun Norja vuonna 1999 ratifioi Euroopan Neuvoston puiteyleissopimuksen kansallisten vähemmistöjen suojelemiseksi tuli virallisesti selväksi, että kveeneillä on kan-

sallisen vähemmistön asema ja sen suomat oikeudet. Monet tutkijat ovat kuitenkin osoittaneet, että viranomaisten ja poliitikkojen suhtautumisessa ja valtiovallan toimissa on valtiosopimuksen ratifiointin jälkeenkin erotettavissa käsitys, että kveenien oikeudellinen asema on epäselvä. Oikeudellisen aseman kyseenalaistaminen johtaa ajatukseen, että valtion velvoitteet ovat vähäisiä ja kveenien vaatimukset kieli- ja kulttuuripalveluista ovat niin ollen ainakin osittain kiistettävissä. (Sundelin 2009-2010: 190–193)

Kuka saa tutkia?

Kveenien ja saamelaisten asema ja oikeudet ovat usein esillä julkisessa keskustelussa Pohjois-Norjassa, joka on molempien kansanryhmien asutuksen ydinalueita. Kveenijärjestöt ja -kulttuuritahot ovat tarmokkaasti vaatineet kansallisia vähemmistöjä koskevien valtiosopimusten artiklojen parempaan toteuttamista eli enemmän kieli- ja kulttuuripalveluja kveeneille.⁴ Keskustelua käydään sanomalehdissä, radiossa ja internetissä sekä kveenien edustajien tapaamisissa virkamiesten ja poliitikkojen kanssa.

Julkisessa keskustelussa on myös käsitelty kysymystä siitä, mikä on oikeaa kveenin kieltä, mikä on aitoa kveenikulttuuria ja kuka on sopiva työskentelemään niiden parissa. Myös oikeasta etnonyymistä on edelleen erimielisyksiä ryhmän sisällä ja epäselvyyttä ulkopuolisten keskuudessa. Norjaksi vaihtoehtoja ovat ”kven”, ”kvæn” ja nyttemmin myös ”norsk-finsk”. Suomeksi ja kveeniksi vaihtoehdot ovat ”kveeni”, ”kvääni” ja ”kainulainen”. Vastaavat vaihtoehdot ovat olemassa myös kielen nimestä. Lisäksi osa ihmisiä, jotka ovat luokiteltavissa kveeneiksi, ei hyväksy sanaa ”kveeni”, vaan haluaa käyttää itsestään nimitystä ”suomalainen” ja kielestä ”suomi”. Taustalla on halu päästää eroon halventavaksi mielletystä sanasta kveeni ja korostaa suomalaisia juuria. (Storaas 2009-2010: 113-114)

---

⁴ Kveenien etnopolitiiset vaatimukset voi nähdä koottuna esimerkiksi etujärjestöjen kotisivuilla osoitteissa <http://kvener.no/oss/handlingsprogram/> ja <http://www.finskforbundet.no/>

Suurin kveenien etujärjestö Norske Kveners Forbund (per. 1987) käyttää järjestelmällisesti nimistä kveeni. Myöhemmin kentälle tullut etujärjestö Norsk-finsk Forbund haluaa korvata etnonyymin ”kven” nimityksellä ”norsk-finsk”. Kielestä järjestö käyttää nimistä ”finsk” tai ”norsk-finsk”⁵. Kokonaiskuva on siis hieman hämmentävä sille, jotka ei ole perehtynyt asiaan perinpohjaisesti.

Apulaisprofessori Eira Söderholm on tehnyt pitkän uran kveenin kielen tutkijana ja opettajana Tromssan yliopistossa. Hän julkaisi vuonna 2014 kveeninkielisen kirjan *Kainun kielen grammatikki*, jonka kustansi Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Söderholm on useissa yhteyksissä ilmaissut, että kielitieteellisen kiinnostuksen lisäksi yksi tärkeä motiivi kielion laatimiseen on ollut huoli uhanalaisen kveenin kielen tulevaisudesta ja halu auttaa kielen elvyttämisessä. (esim. Brøndbo 20.1.2015, Ruijan Kaiku 17.10.2014)

Kun Söderholmin kielioppi ilmestyi, asia sai kohtalaisten paljon julkisuutta Pohjois-Norjassa. Mediajulkisuus oli pääasiassa myönteistä ja toimittajat korostivat erityisesti, että on hienoa että kveeneillä lopulta on oma kielioppi (esim. Brøndbo 2015). Usein toimittajat kuitenkin samalla ilmaisivat ihmettiä siitä, onko kveenin kieli toisiaan olemassa, onko sillä sääntöjä ja onko kielty todella käytetty kirjallisestikin.

Kriittisiä tai suorastaan kielteisiä kommentteja esiintyi jonkin verran keskustelupalstoilla ja muutamissa yleisönosastokirjotuksissa. Joissakin kommenteissa pidettiin ongelmana sitä, että Söderholm on suomalainen ja kritisoitin äidinkielisen kveenin kielen taidon puutetta.

Voimakkainta kritiikkiä julkisuudessa on esittänyt kveeniativisti ja kveenipoliikan veteraani Bjørnar Seppola, joka vertaa suomalaisia kveenin kielen tutkijoita lähetysaarnaajiin Afrikassa. Hänen mukaansa Suomesta kotoisin oleva tutkija ei tunne kveenien kieltä ja kulttuuria tarpeeksi, eikä niin ollen osaa kunnioittaa kohdettaan. Seppolan mukaan ulkopuoliset tutkijat voivat tarkoittaa hyvää, mutta tosiasiassa he vähättelevät kohdettaan. Lisäksi suomalaiset tutkijat ovat hänen mukaansa huijan-

---

⁵ <http://www.finskforbundet.no/>

neet kielensä menettäneitä kveenejä uskomaan eksittyn kieleen. Ruijan Kaiku-lehti tiivistää Seppolan kirjoitukset seuraavasti:

Seppola meinaa ette suomalaiset oon ko europalaiset missjonäärit Afrikassa ja Aasiassa missä nämät poljethiin alas paikallissii kulttuuriita. – Nämät uusikveenit ei perusta kainulaisten ja suomalaisten kulttuurista täälä, Seppola kirjoittaa. Hän meinaa kans ette net kainulaiset jokka oon menettänheet kielen, oon tyhää yksi päätön heijaa-jengi jota suomalaiset narrathaan. Seppola meinaa ette nämät “suomalaiset idealistit” oon tulheet “kainun uskhoon” ja että het oon keksinheet tämän kainun kirjakielen.” (Ruijan Kaiku 30.4.2015)

Seppolan kriiikkki ja näkemykset vaikuttavat ennen kaikkea kuvastavan huolta siitä, että päätösalta kveenien oman kielen kehittämisestä riistetään vähemmistöltä itseltään ja kieli muokataan vieraaseen muotoon. Ilmiöstä käytetään nimystä kulttuurinen omiminen⁶ ja sillä tarkoitetaan menettelyä, jossa ulkopuolinen ottaa haltuunsa jonkin toisen ryhmän – esimerkiksi etnisen, poliittisen tai ideologisen – omakseen katsomia aiheita, ilmaisuustoja tai käytänteitä. Tällöin ajatellaan, että haltuun ottamisen eli omimisen avulla harjoitetaan vallankäyttöä ja kulttuurista riista, luodaan väärästynyttä kuvaaa ryhmästä ja jopa estetään sen omien ilmaisujen pääsemistä esille. Kulttuurisen omimisen termi luotiin tilanteessa, jossa ryhdyttiin kritisointaan sitä, että länsimaiset museot asettavat näytteille siirtomaista ja muista vierailta kulttuureista hankittuja esineitä. Omimiseksi katsotaan se, että museot esittelevät niitä tavalla, joka ei kunnioita lähtökulttuurin ominaislaatuja. Käsitettä ryhdyttiin käyttämään jälkikolonialisessa kulttuurintutkimuksessa 1970-luvulta lähtien laajemminkin kuvaamaan kulttuurikolonialismia eli etenkin dominoivan länsimaisen kulttuurin edustajien väheksyyvä ja diskriminoivaa suhtautumista ei-eurooppalaisiin kulttuurimuotoihin. (Drabble, Stringer & Hahn 2007)

---

⁶ Engl. cultural appropriation, kts. esim
<http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199214921.001.0001/acref-9780199214921-e-1528>

Michael North kiinnittää kulttuurisen omimisen käytänteitä analysoidessaan erityistä huomiota kuvaksen koteen oman äänisen omimiseen. Omalla äänellä North tarkoittaa etniselle ryhmälle luonteenomaista tapaa, ilmaisia, esteettistä muotoa tai muuta yhteistä kulttuuripiirrettä, jonka ryhmä kokee omakseen ja joka sitoo heitä yhteen. Kielellisten ilmaisujen lisäksi selkeitä esimerkkejä löytyy muun muassa musiikin alalta. Jazz-musiikki syntyi Yhdysvaltojen afroamerikkalaisen väestön keskuudessa. Kun se saavutti yleistä suosiota ja levisi laajalle, kokivat monet afroamerikkalaiset, että musiikkilaji on omittu heiltä ja pilattu. (North 1994:luku 1, 2 ja 4)

North käsitlee etnisyyden eri puolia kuvaavaa kaunokirjallisuutta, jossa kuvauskotheen ääni on otettu haltuun edellä esitetyllä tavalla ja kirjailija käyttää representaatiota omiin tarkoituksiinsa (North 1994: luvut 1, 2 ja 4). Mekanismin tarkastelua voi soveltaa myös kieleen kulttuurin osa-alueena. Etnisen vähemistön oma kieli on erittäin tunneherkkä alue, johon kohdistuvien kannanottoihin ja toimiin ryhmän jäsenet usein reagoivat hyvin voimakkaasti.

Kveenin puhujat ovat monen sukupolven ajan joutuneet kohemaan kielensä vähättelyä ja sen leimaamista kelvottomaksi sekakieleksi, eräänlaiseksi pilalle menneeksi suomeksi. Kun kieleti lopulta on saanut virallisen aseman ja standardointityö on päättynyt alkunsa, vaikuttaa autenttisuusvaatimus korostuvan. Kieliyhteisö on omaleimaisuuden säilyttämiseksi haluton ottamaan mallia suomen kielen sanastosta ja kielipistä. Asenne voi heiäjastua myös ihmisiin; ajatellaan että vain syntyperäisen kveenin taidon omaava henkilö pystyy kunnioittamaan kielen autenttisuutta. Suomalaisen kielitieteilijän voidaan epäillä salakuljettavan kieleen nykysuomen aineksia tai valitsevan muulla tavalla väärää malleja. Seppolan retorisesti tehokas vertaus lähetysraunaajista kumpuaa epäilstää, että kieliyhteisön ulkopuolin Söderholm on laatinmassa jonkinlaista hyperkveeniä, kiertä jota ei ole koskaan ollut olemassa.

Huoli kulttuurisen omimisen kotheeksi joutumisesta ja vaatimus sisällöllisestä puhdasoppisuudesta voi siis johtaa myös vaatimukseen tutkijan oikeana pidetystä etnisestä taustasta. Etropolitiikassa esitetään toistuvasti näkemyksiä, joiden mukaan

vain nativi eli syntyperäisesti ryhmänsisäinen tutkija pystyy ymmärtämään ja tulkitsemaan kyseisen ryhmän kieltä, kulttuuria ja elämäntapaa tarpeksi hyvin voidakseen löytää tutkimuksen kannalta keskeisiä kysymyksiä ja vastauksia niihin. Tällöin ajatellaan nähtävästi, että tutkimus on lähtökohdiltaan verrattavissa etnopolitiikkaan ja tutkimuksen ohjailu mielletään osaksi itsehallintoa ja oikeutta päättää vähemmistöä koskevista asioista. Seppola tuo kriitikkisään esiin nimenomaan epäilyn siitä, pystyvätkö suomalaiset ymmärtämään kveenin kieltä, sekä ärtymyksen siitä, että ryhmän ulkopuoliset tutkijat ovat olleet aktiivisia kveenin kielen standardisoimisessa. Mielikuva ulkopuolisten hallitsemasta määrittelymonopolista on vahva ja voi johtaa tunneperäiseen torjuntaan riippumatta kyseisen tutkimuksen luonteesta ja sen toteuttajien asiaosaamisesta ja muusta pätevyydestä.

Vaatimuksia tutkijan syntyperäisesti oikeasta taustasta on suunnattu erityisen voimakkaana Norjan saamentutkimukseen. Saamelaiset ovat etninen ryhmä, joka on erityisen paljon joutunut ulkopuolisten laatimien eksotisoivien, romantisoivien ja diskriminoivien kuvausten kohteeksi (Lehtola 1997: 47). Luottamusta on vaikea voittaa takaisin; vaikka Norjan saamelaisilla nykyään on erittäin hyvä valtion tuki poliittiseen, kulttuuriseen ja tieteelliseen toimintaansa, elää epäilly diskriminoivasta halutuunotosta voimakkaana monien näkyvien saamelaistoimijoiden retoriikassa.

Ryhmän ulkopuolista tutkijaa syytetään herkästi kulttuurisesta omimisesta. Tämän voi usein tulkita reaktioksi siihen, että vähemmistö on pitkään joutunut pelkästään ulkopuolisten kuvausten ja luokittelun kohteeksi ilman mahdollisuutta saada esiin oma äänensä ja näkemyksensä. Norjan nykyisessä tutkimuspolitiikassa saamentutkimus on usein kontekstualisoitu osaksi norjalaisammatiikan hyvittämistä (Bull 2002: 8). Kun ryhmän ulkopuolisista tutkijoita kritisoidaan, sen voi tulkita ennen kaikkea huoleksi vähemmistön omien tutkimustarpeiden toteutumisesta. Muitakin syitä voi silti olla, esimerkiksi valtataistelu, kilpailu eduista tai pyrkimys ohjata tutkimusta ennalta valittuun suuntaan.

Tutkijan etnisyyden huomioimista etuna tai haittana esimerkiksi virantäytössä, stipendin myöntämisessä ja asiantuntijateh-

tävissä ei tiettävästi ole hyväksytty eurooppalaisissa tiedeinstutuutioissa. Hyväksyttäviä kriteerejä ovat ainoastaan koulutus, tieteelliset meriitit ja muu tehtävän hoidossa tarvittava asiaosaminen. Toisaalta natiivia vähemmistökompetenssia sekä tarvitaan että halutaan hyödyntää tutkimuksessa. Natiivia hakijaa ei voi asettaa etusijalle syntyperän perusteella, mutta positiivinen diskriminointi on mahdollista määrittelemällä esimerkiksi viran pätevyysvaatimukset avoimesti sellaisiksi, että ne painottuvat vähemmistöyhteisön jäsenenä hankittuihin tietoihin ja taitoihin. Syntyperäisen vähemmistökompetenssin hyödyntäminen tutkimuksessa ja opetuksessa on kuitenkin erottettava yrityksistä sulkea syntyperän perusteella ulkopuolelle tutkijat, jotka eivät kuulu kyseiseen vähemmistöön. Jos tutkijan syntyperä olisi ratkaiseva, antauduttaisiin vaaraan laatia vähemmistötutkimukselle tieteenulkopuolistet kriteerit ja luokitella se vaatimustasoltaan muuta tutkimusta matalammaksi. Kuten artikkelin alussa todettiin, millä tahansa tieteellisellä tiedolla voi olla emansipatorista potentiaalia. Riippuu tulosten tulkinnasta ja käytöstä, miten mahdollisuus toteutuu. Tutkimuksessa vähemmistön oma ääni saadaan parhaiten esiin tuottamalla korkeatasoista tietoa ryhmälle tärkeistä aihepiireistä. On valtioiden vastuulla luoda puitteet, joissa sellaista tutkimusta voidaan harjoittaa.

Lähteet

- Apel, Karl-Otto 1973:** *Transformation der Philosophie 2. Das Apriori der Kommunikationsgemeinschaft*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Brøndbo, Stig 2015:** *Første bok ferdig etter 300 år*. UiT Norges arktiske universitet. Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning/Aktuelt. https://uit.no/om/enhet/aktuelt/nyhet?p_document_id=402159&p_dimension_id=88147
- Bull, Tove 2002:** Kunnskapspolitikk, forskningsetikk og det samiske samfunnet. *Samisk forskning og forskningsetikk*. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). De nasjonale forskningsetiske komiteer, Oslo.

- Douglas, Mary 1997 [1966]:** *Rent og urent. En analyse av forstillinger om urenhet og tabu.* Alkuteos: "Purity and danger - an analysis of the concepts of pollution and danger". Norjaksi käännyt Kåre A. Lie. Oslo, Pax Forlag.
- Drabble, Margaret, Stringer, Jenny & Hahn, Daniel 2007:** *The Concise Oxford Companion to English Literature.* Oxford University Press 2007. Oxford Reference Online, ProQuest ebrary. <http://www.oxfordreference.com>
- Habermas, Jürgen 1974:** *Vitenskap som ideologi.* Alkuteos *Technik und Wissenschaft als "Ideologie"* (1968). Saksasta käännyt Thomas Krogh ja Helge Vold. Gyldendal, Oslo.
- Hall, Stuart 1999:** *Identiteetti.* Suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Vastapaino, Tampere.
- Iva, Sulev 2006:** Võron kielen domeeneista. Kirjassa *Tutkielmia vähemmistökielistä Jäämereltä liivirantaan. Vähemmistökielten tutkimus- ja koulutusverkoston raportti.* Toimittaneet Olga Haurinen ja Helena Sulkala. Oulun Yliopisto, Oulu.
- Lamberg, Marko 2013:** Suomalaisuus identiteettinä ja toiseutena varhaismodernissa Ruotsin valtakunnassa. Kirjassa *Vieras, outo, vihollinen. Toiseus antiikista uuden ajan alkuun.* Toim. Marja-Liisa Hänninen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lehtola, Veli-Pekka 1997:** *Rajamaan identiteetti. Lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvulla kirjallisuudessa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mann, Michael 2005:** *The Dark Side of Democracy. Explaining Ethnic Cleansing.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Markianova, Ljudmila 2005:** Karjalan kieli rajantakaisessa Karjalassa. *Sukukansaohjelman arki. Suomalais-ugrilainen perintö ja arkipäivä.* Toim. Paula Kokkonen. Studia Fennougrica 21.9.–16.11.2004. Castrenianumin toimitteita 64. M. A. Castrénin seura – Suomalais-Ugrilainen Seura – Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos, Helsinki.
- Niemi, Einar 1985:** Samer og kvener. Minoritetspolitikk og minoritetsforskning. *Minoritetsforskning og kulturpolitikk.* Norges almennvitenskapelige forskningsråd; Årg. 30, nr. 6/7 (1985) 30(1985) nr. 6/7.

- **2002:** Kategorienes etikk og minoritetene i nord. Et historisk perspektiv. *Samisk forskning og forskningsetikk*. Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH). De nasjonale forskningsetiske komiteer, Oslo.
- NF** = Norsk-finsk Forbund-järjestön verkkosivu <http://www.finskforbundet.no/>
- NH** = Norjan hallituksen verkkosivut “Höring - Europarådet - Den europeiske pakten om regions- eller minoritetsspråk-Höring av rapportutkast” <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/horing---europaradet---den-europeiske-pa/id652805/>
- NK** = Norske Kveners Forbund-järjestön verkkosivu <http://kvener.no/>
- North, Michael 1994:** *The Dialect of Modernism. Race, Language, and Twentieth-Century Literature*. Oxford University Press, New York.
- RK 2014** = *Ruijan Kaiku* 17.10.2014
- RK 2015** = *Ruijan Kaiku* 30.4.2015. <http://ruijan-kaiku.no/septola-tiuskuu-suomalaisile/>
- Saariluoma, Liisa 1990:** Eksaktius, tiedonintressi ja kirjallisuudentutkimuksen käsitteet. *Kirjallisuuden tutkimuksen ja opetuksen funktiot*. SKS, Helsinki.
- Seppola, Bjørnar 2009:** Vähemmistösopimukset voivat edistää kveenikulttuurin kuolemaa. *Arina – Nordisk tidsskrift for kvensk forskning / Pohjoismainen kveenitutkimuksen aika-kausjulkaisu* 2009-2010. Kaamos Förlaaki.
- Skorgen, Torgeir 2002:** *Rasenes oppfinnelse. Rasetenkningens historie*. Spartacus forlag, Oslo.
- Storaas, Kari 2009:** Siirtolaisista kansalliseksi vähemmistöksi. *Arina – Nordisk tidsskrift for kvensk forskning / Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu* 2009-2010. Kaamos Förlaaki.
- Sulkala, Helena 2010:** Revitalisation of the Finnic minority languages. Kirjassa *Planning a New Standard Language. Finnic Minority Languages Meet the New Millennium*. Edited by Helena Sulkala & Harri Mantila. *Studia fennica linguistica* 15. Finnish Literature Society, Helsinki.

Sundelin, Egil 2009: Mitä Euroopan neuvoston puiteyleissopimus on merkinnyt kveeneille? *Arina – Nordisk tidsskrift for kvensk forskning / Pohjoismainen kveenitutkimuksen aikakausjulkaisu* 2009-2010. Kaamos Förlaaki.

Tamminen, Tazio 2015: *Kansankodin pimeämpi puoli*. Atena, Jyväskylä.

Viinikka-Kallinen, Anitta 2015: Kaunokirjallisuus kansallisuuspolitiikan palveluksessa. Etnisyden representatiot J. A. Friisin tuotannossa. *Avain. Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti* 3/2015. Kirjallisuudentutkijain Seura, Helsinki.

Young, Robert 1995: *Colonial Desire. Hybridity in Theory, Culture, and Race*. Routledge, London.

Anitta Viinikka-Kallinen: Kutskōq urja – tiidüse ja rahvuspoliitiga vahikōrrast

Kirotusõn om uurit rahvusõurmisi ja ütiskunna vahikōrdo ni urja ossa veidembüisi võitlusõn ummi õigusi iist.

Tiidüsen ja filosoofian om hariligult tahet pitääq *tiidmist* neutraalsõs ja väwärtüisivabas. Siski om seod tahtmist ka mitund muudu kritiseerit. 1960. aastil käve Jürgen Habermas vällä *tiidmisse huvvõ* ehk tiidüstüü tsihte mõttõ. Tä jagi naaq huviq kolmõs: teknilidseq, hermeneutilidseq ja emantsipatsioonihuviq. Veidembüisiuufmisõ jaos ommaq naist kõgõ huvitavambaq emantsipatsioonilidseq ehk veidembüisi õigusi kaitsvaq tiidmishuviq. Kaehus aolukku näütas, et sääne veidembüisi õigusi kaitsva uufminõ om hariligumbas saanuq viil küländ ildaagio.

18. aastagasaal kutsuti rahvust *tõvvos* ehk *rassis*. Õuruupa tipptiidläseq lõiq teooriit tõvvohierarhiast, midä pruugiti allasurbmisaktõ nigu orakaubandusõ vai hindale kolooniidõ haardmisõ õigustamisõs. Tiidläseq peiq rahvidõ võrdsusõtust esiq hindäst mõista aás ja lõiq taa perrä ummi teooriit.

19. aastagasaal oll tõvvoteorioorahvusuurmisiõn põhilinõ arvosaaminõ. Tuu ao päädideoogia, rahvusromantiga, ideaalis oll ütidse keele ja kultuuriga rahvas. Taa ideaal ja tõvvoteorioorahvaltsõminõ tiidüsen pand Põhamaiõ tõvvoteoreetikit tsihitmä umma kriitilist kaehust uma veidembüsrahvidõ päale. Nor-

ran ja Roodsin peeti tövvohierarhia teoria perrä kveeni, meäkiilset ja saami rahvast kihä ja vaimo poolõst alambas tövvos. Skandinaavlaisil, kiä olliq hierarhian kõgõ korgõmban, oll sisjäreligult õigus valitsaq noid veidemb väärt rühmi.

Tövvohierarhia teoria jäledü korgao pidi läbi elämä Šaksmaa ja mitmõq töösõq Õuruupa maaq 20. aastagasaal. Hitleri juhiduq natsiq õigustiq juutõ ja mustlaisi takankiusamist ja häötämist tövvoteoreetikidõ võlssitiiduslikkõ oppuisiga.

Täämbädse ao holokausti järgsen õdagumaa demokraatian ommaq kultuurilidsõq inemisõiguõq osa põhiliidsist inemisõguisist. Põhamaaq ommaq ala kirotanuq kokkoleppeq, miä garantiirväq rahvusveidembüisile kultuuri- ja haridusteenüseq. Täämbädse päavä veidembüisiuurmisõ väljakutsõs om luvvaq teedüst, miä avitas veidembüisi vabastaq ja virgutaq. Taa väljakutsõ vastus tiidüstüün om innekõgõ rahvusligu diskursusõ ümbrehindaminõ ja hübriidkultuurõ uurminõ.

Põhamaaq ommaq kokkoleppidega lubanuq tukõq ummi rahvusveidembüisi kiili ja kultuurõ alalõhoitmist ja edendämist. Siski olõ-õi pallodõ kveeni ja meä keele inemiisi meelest periselt naidõ kokkoleppide vaimo ega sisu perrä toimõndõt. Riigi vastamiilsüsen veidembüisi õigusi rakondamisõ vasta või näätäq peegeldüst vanast rahvidõ vördsusõtusõ arvosaamisõst, midä om sato aastit arõndõt.

Kirrotusõn om läbi näädüsside kaet uurja rolli veidembüs-kultuuri virgutamisõn, uurmistulõmidõ politisiirmist ja avalikku arotust, miä uurmistulõmiist tulõ.

Om olnuq arvamiisi, et veidembüisiuurja piät olõma esiq peri tuust rühmäst, midä täiur. Siski tulõ arvo saiaq, et tiidüstüün paigapäälidse tiidmise pruuksminõ om üts asi, a kimmä veidembüse hulka mitte kuuluvidõ tiidläisi uurmisõ mant kõrvalõ jätmine hoobis töönõ asi. Uurja piäsi-i ette lubama, et timä uurmistulõmiq edendäseq määntsegi kimmä rühmä rahvuspolii-tiliidi püüdmisi. Uurja piät otsma ja edesi andma õigõt ja kõrralikku teedüst, muido om oht, et veidembüisiuurmisõlõ säetäseq tiidusevälidseq mõõdupuuq ja tuu olõ-õi inämb tõsitsõhe võetav tiidüs.

Tähüssõnaq: veidembüisiuurminõ, rahvusuurminõ, rahvuspolitiqa, emantsipatsiuun, inemisõigusõq, veidembüseq, veidembüskeeleq, rassiteooria, saami keeleq, õdagumeresoomõ keeleq

Märksõnad: vähemusteuurimine, rahvusuurimine, rahvuspolitiika, emantsipatsioon, inimõigused, vähemused, vähemuskeeled, rassiteooria, saami keeled, läänemeresoome keeled

Anitta Viinikka-Kallinen: Call the researcher – Exploring the relationship between research and ethnopolitics

In my article, I have studied the interconnections between ethnicity research and society as well as the role of the researcher in minorities' struggle for emancipation.

In science and philosophy, it has traditionally been desired to consider *knowledge* as neutral and value-free. However, this view has also received criticism on various grounds. In the 1960s, Jürgen Habermas introduced the idea of *knowledge interests*, or objectives associated with scientific activities. He classified these interests into three categories – technical, hermeneutical and emancipatory. The most interesting of these for minority research is the emancipatory knowledge interest. A peek into history shows us that emancipatory research is rather recent as a mainstream phenomenon.

In the 1700s, ethnicity was called *race*. The scientific elite in Europe created theories of racial hierarchy, which were used to justify the acts of oppression such as slave trade and taking of colonies. Scientists considered the inequality of ethnic groups to be self-evident and founded their theories on this assumption.

In the 1800s, this racial theory dominated in ethnicity research. The major ideology of that century, national romanticism, cherished the ideal of a linguistically and culturally uniform nation. This ideal and the dominating role which the racial theory played in science caused the Nordic racial theorists to direct their critical gaze to the national minorities in their countries. In Norway and Sweden, the Kven, Meänkieli and Sami people were classified in accordance with the racial hierarchy

theory, and deemed physically and mentally inferior. The Scandinavians, who were at the top of the hierarchy, thus had the right to rule over these less worthy groups.

The gruesome climax of the racial hierarchy theory was experienced in Germany and in many other European countries in the 1900s. The Nazis, led by Hitler, justified their persecution of the Jews and the Romani people as well as the Holocaust with the pseudo-scientific doctrines of racial hierarchy theorists.

In present-day post-holocaust western democracies, cultural human rights are included in fundamental rights. The Nordic countries have ratified conventions that guarantee cultural and educational services for national minorities. The challenge for minority research today is to produce information that can promote emancipation and revitalisation. The response to this challenge in modern research is, in particular, the reassessment of the national discourse and the study of hybrid cultures.

Through the conventions they have ratified, the Nordic countries have committed to promoting the survival and further development of the languages and cultures of their national minorities. However, many representatives of the Kven and the Meänkieli people consider that the spirit and content of these conventions are not being actualised. The reluctance of the state to implement minority rights can be seen as a reflection of the old views, nurtured for hundreds of years, regarding the inequality of ethnic groups.

In my article, I make use of examples to study the role of the researcher in the revitalisation process of a minority culture, the politicisation of research results, and the public debate arising on the basis of research results.

There have been claims that the minority researcher must be a native member of the group that is being studied. However, the use of native competence in research must be differentiated from the attempts to use descent as a basis of exclusion of researchers other than those of the particular minority. The researcher must not give advance guarantees that his or her research results will advance the ethnopolitical aspirations of a certain group. The researcher must, to his or her best ability, search for and pass on high-quality information. If we do otherwise, we are in danger

of setting extra-scientific criteria for minority research, thereby making it a substandard in relation to other research.

Keywords: minority research, ethnicity research, ethnopolitics, emancipation, human rights, minorities, minority languages, racial theory, Saami, Finnic languages

Anitta Viinikka-Kallinen
Institutt for språk og kultur
UiT Norges arktiske universitet
Postboks 6050 Langnes
9037 Tromsø, Norway
anitta.viinikka-kallinen@uit.no

VOTOLOOGIA ARENGUST LÄBI AEGADE

ENN ERNITS

1. Sissejuhatus

Votooloogia hõlmab sajandite välitel hangitud teadmisi vadjalaste kohta. Huvi pakub nende füüsik, etniline ja politiline ajalugu, keel ning vaimne (rahvaluule, usund) ja materiaalne kultuur. Silmas peetakse ainestiku kogumist, säilitamist ja avaldamist ning materjali uurimist ja tulemuste publitseerimist. Seni on käsitletud peamiselt eri aladistsipliinide arengut või lühemaid ajajärke (nt Ariste 1987; Bartens 2012; Heinsoo 2004b: 10–13; Västrik 2007: 23 jj; Öpik 1970: 17 jj). On avaldatud ka kitsama sisuga ajaloolisi ülevaateid, nagu näiteks kirjutis vadja muinasjuttude kogumisest ja avaldamisest (Kippar 1986). Ajaloolist teavet sisaldavad sageli ka raamatute ja artiklite sissejuhatavad osad (vt nt VKE 11–23; 140–152; Salminen 1929: 5–14), kuid terviklik ülevaade votooloogia arenguloost puudub.¹

Käesolevas artiklis üritatakse võimaluse korral eri perioodide saavutusi esitada valdkondade järgustuses: 1) keeleteadus, 2) folkloristika, 3) etnograafia ning 4) arheoloogia, antropoloogia jm. Ühest valdkonnast juttu tehes käsitletakse riike enamasti järgjekorras: a) Eesti, b) Soome jt lääneriigid ning c) Venemaa.

Artikli koostamise eel on lähemalt tutvutud arvukate, nii pikemate kui ka lühemate votooloogiaalaste töödega. Paraku pole neist kõigist võimalik olnud ruumi puudusel kirjutada. Täiesti kõrvale on pidanud jäätma käsikirjalised diplomi- ja *laudatur*-tööd. Võimalik, et puuduliku info tõttu (eriti Venemaalt) on ülevaatest olulisi kirjutisi välja jäänudki.

Vältimaks kirjutise liigset koormamist kirjandusallikatega on piirdutud peamiselt viitamisega bibliograafiatele, millest huvilisne leiab teose täpse kirje. 1980. aastani ilmunud kirjasõna tuleks soovi korral otsida Jorma Elomaa koostatud ülevaatest “Inkerin

---

¹ Autor on tänulik anonüümsetele retsentsentidele paljude kasulike märkuste ja täienduste eest.

bibliografia” (vt IB) ja hilisemaid uurimusi Jelena Markuse ja Fjodor Rožanski kokku pandud bibliografiast (SVJ). Seevastu P. Ariste hilisemad tööd on viidatud teadlase personaalbibliograafia (PAB) järgi. IB ja PABi kasutamisel viidatakse kooloni järel bibliokirje numbrile, seevastu SVJs kirjeldatud teoste puhul, mis on järjestatud autorinimede alusel, üksnes leheküljenumbritele. Mainitud bibliografiates puuduvad või täpsemat viitamist vajavad teosed esitatakse kasutatud kirjanduse loetelus. Eriti viimasel ajal ilmunud Eesti teadlaste tööde puhul, mis ei kajastu veel bibliografiates, viidatakse vajaduse korral Eesti Teadusinfosüsteemis (ETIS; <https://www.etis.ee>) registreeritule.

2. XVIII sajandist Esimese maailmasõjani

Votoloogia eelooks tuleb pidada Rootsiga valitsuse ülesandel 1680. aastail koostatud anonüümset käskirjalist traktaati, milles käsitleti vadjalaste ja isurite etnilist kuuluvust ja päritolu (vt Öpik 1970: 17–18).

2.1. Esimene allperiood (1783 – XIX sajandi keskpaik)

Votoloogia alguseks saab pidada 1783. aastat, mil ilmus Narva pastori Friedrich Ludolph Trefurti artikkel “Von den Tschuden” (“Tšuudidest”), mis käsitles vadja keelt, kombeid, tavasid ja röivastust. Kirjutisele tuli täiendust kahe aasta pärast tema enda ja A. W. Hupeli sulest (IB: 599, 600, 919). Aastatel 1787–1789 ilmus keisrinna Katarina Teise ülesandel tegutsenud Peter Simon Pallase “Linguarum totius orbis vocabularia comparativa” (“Kogu maailma keelte võrdlev sõnaraamat”), mis sisaldab nii Kattila kui ka Kabrio murde sõnavara (veidi alla 300 sõna kummastki dialeklist).²

---

² Siinkirjutaja eristab traditsioonilise läänemurde puhul Kattila ja Jõgõoperä murret ning kasutab idamurde asemel Kabrio murde nimetust.

1780. aastate lõpus kogus soome teadlase Henrik Gabriel Porthani palvel Ingerimaal vadjalaste uskumuste, kommete ja rahvariете kohta andmeid pastorikandidaat L. A. Zetträus. Need avaldas Porthan 1802. ja 1803 aastal oma rootsi- ja saksakeelsetes artiklites (IB: 570; vt ka IB: 566). Ilmselt 1790. aastal viibis Kattila vadjalaste juures ajaloolane, literaat ja kirjastaja Fjodor Tumanski, kes kogus keele- (ligemale 500 sõna) ja kultuuriaiest senisest enam ning koostas üsna mahuka käsikirja, kuid selle publitseeris alles peaegu kaks sajandit hiljem ajaloolane Eli na Öpik (1970). Seetõttu ei saanud asjaomane üsna väärtslik ainestik, seda eriti etnograafia vallast, toonase teaduse arengut mõjutada.

Alates 1830. aastatest hakati intensiivsemalt talletama rahva laule. Ühelt kaasitajalt, Kattila lähedalt pärinevalt Anna Ivanovnalt kirjutasid laule üles mitu kogujat: A. J. Sjögren (1831), prof Gabriel Rein (1830ndate algus), Ungari teadlane Antal Reguly (1841), Kalevala-eepose koostaja Elias Lönnrot (1844), keeleteadlane ja arheoloog David Emanuel Daniel Europaeus (1853) ning soome-ugri keelte uurija August Ahlqvist (1854–1855). Lönnroti kogutud rahvalaulud tõlkis rootsi keelde ja andis välja prof Abraham Hermann August Kellgren (IB: 113), ent põhiosa eri kogujate poolt kirja pandud lauludest publitseeriti alles peaegu sajand hiljem.

Enamik seni kogutud keeleainesest pärineb Ingerimaalt Kattila murde alalt, mis saigi kuni selle hääbumiseni XX sajandi teisel poolel votoloogide põhiliseks tegevusväljakks. Ent veidi varem kui Ingerimaal hakati talletama XV sajandil Lätimaale Bauska kanti küüditatud kreevinite murret, kuigi nende keeleuusus jäi esialgu möistatuseks. Esimene kirjapanek, mis koosneb 340 sõnavormist, pärineb 1774. aastal pastorikandidaadi Christoph Albrecht Appelbaumi sulest. See avaldati alles peaegu sajand hiljem. Pärastpoole on üleskirjutusi teinud pastor Karl Lutzau (1810, 1815; sh piiblikatkendite tõlked), Nicolai v. Güldenstubbe ja A. J. Sjögren (1846; vt Winkler 1997: 61 jj). Güldenstubbe noteeritud 120 sõnavormi avaldas esimese kreevini keelemälestisena Tartu ülikooli professor Friedrich Karl Hermann Kruse 1846. aastal. Sjögren, kes uuris Venemaa Geograafia Seltsi toetusel liivlasi ja kreevineid 1846. aasta ekspedit-

sfoonil, jäi praktiliselt viimaseks kreevini murde talletajaks. Tal õnnestus noteerida 138 sõna ja 18 lühilauset. Reisil osales kunstnik August Georg Wilhelm Pezold, kes jäädvustas kreevini vanaapaari rahvarõivastes. Akvarell on saanud eesti, läti ja soome etnograafidele oluliseks allikmaterjaliks.

Ajaloojuvilised said vadjalaste mainimisest vanavene leetopissides teada kirjaniku ja ajaloolase Nikolai Karamzini suurteose “История государства Российского” (“Vene riigi ajalugu”) esimese köite (1816) vahendusel (Västrik 2007: 23). XIX sajandi algupoolel said alguse ka vadja arheoloogia ja rahvateadus. 1838. aastal ilmus Venemaal teadaolevalt esimene kirjutis Vadja ala muistsetest käabastest ehk nn Roots'i haudadest; lisa tuli 1853. aastal (vt Aspelin 1875: 318, 319). Üks olulisi tähiseid votoloogia arenguteel oli soomlastest Peterburi akadeemiku Anders Johan Sjögreni (1834) kirjutis Ingerimaa rahvastikust “Ueber die finnische Bevölkerung des St.-Petersburgschen Gouvernements und ueber den Ursprung des Namens Ingermannland” (“Peterburi kubermangu soome rahvastikust ja nime Ingerimaa päritolust”; IB: 1178). Selles eristati selgesti vadjalasi isuritest, äürämöistest ja savakotest, samuti käsitleti vadjalaste rahvanimetust ning vadja keele asendit eesti ja soome keele suhtes. Akadeemik Peter von Köppeni pikaajalise töö tulemusena valmis 1849. aastal Peterburi kubermangu etnograafiline kaart “Ethnographische Karte des St. Petersburgischen Gouvernements”, millel leidsid teiste rahvaste kõrval väärilise koha ka vadjalased (IB:1064).

Kokku võtted. Votoloogia algusperioodiks võib pidada ajavahemikku XVIII sajandi viimastest kümnendikest kuni XIX sajandi keskpaigani. Kõigepealt avastati teadusele vadjalased ja nende keelepruuk. Vadja ainestikku koguti nii Ingerimaal kui ka Lätis. Kirjutistes kajastus algmetena votoloogia mitu tahku, eriti keel (sõnaloendite näol), rahvalaulud, usund ja materiaalne kultuur (sh rahvarõivas). Vadja sõnu pandi kirja keelt oskamata, mistõttu esines rohkesti ebatäpsusi. Sellegi poolest osutusid kirjapanekud vääruslikeks, võimaldades teha hilisematel uurijatel mitmesuguseid vajalikke järeldusi. Votoloogia seondus algusest peale Eesti, Venemaa ja Soomega, ent samuti Ungariga.

2.2. Teine allperiood (1856–1918)

XIX sajandi keskpaiku sai oluliseks tähiseks soome keeleteadlase August Ahlqvisti üsna täpselt noteeritud keelenäidetega rootsikeelne Kattila murde grammatika "Wotisk Grammatik" (1856), millele oli lisatud rahvaluulenäiteid (laulud, muinasjutud) ja üle 1500 sõna sisaldav sõnastik (IB: 14). Samal aastal ilmus Ferdinand Johann Wiedemann teos "Ueber das Wotische in seiner Stellung zum Ehstnischen" (1856), mis määratles vadja keele asendi eesti keele suhtes (IB: 228). 1871. aasta monograafias "Ueber die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland" ("Kuramaa nüüdseks välja surnud kreevinate rahvusest ja keelest") koondas Wiedemann kõik teadaolevad andmed kreevinate ja nende keele kohta, töestades lõplikult, et kreevinid on päritolult vadjalased (IB: 229). Julius Krohn uuris võrdlevalt veidi läänemeresoome keelte, sh vadja verbi morfoloogiat (IB: 124). 1883. aastal esitas rahvapärimuse koguja O. F. Mustonen (öigupoolest Andreas Ferdinand Lönnbohm) esmakordsest lingvistilisi tähelepanekuid Jõgoperä murde häälikutest ja morfoloogiast ning lisas kirjutisele rohkesti Ahlqvisti teose sõnastikuosas puuduvaid sõnu (IB: 136).

Keeleteaduse alal olid vaadeldaval perioodil kõige tähelepanuväärsemateks saavutusteks noorgrammatiku Eemil Nestor Setälä koostatud põhjalik läänemeresoome konsonantismi ajalugu (Setälä 1890–1891), mis hõlmas ka vadja keelt, ja 1915. aastal Kettuneni "Vatjan kielen äännehistoria" ("Vadja keele häälkulugu", IB: 119). Häälikuloos tehti Kattila murret aluseks võttes kindlaks ka Kukkuzi, Jõgoperä ja Kabrio murde põhilised erinevused. 1918. aastal avaldas Kettunen kirjutisele idavadja germinatsiooni põhjustest (IB: 115).

Vaadeldaval ajajärgul koguti rohkesti keele- ja rahvaluuleainest, mis oli väga tähtis teaduse edasises arengus, sest vadja keel ja kultuur oli üha rohkem vajumas hääbumise teele. Kogumistööd tegid mitme eriala inimesed: teiste hulgas toonane üliõpilane, hilisem Kolppana seminari esimene direktor Oskar Groundstroem (1861), rahvaluulekogujad Axel August Borenius (1877) ja Oskar Andreas Mustonen (1882), keeleteadlased Eemil Nestor Setälä (1888, 1889, 1909), Viitori Alava (korduvalt) ja Lauri

Kettunen (1911, 1913–1915) ning folklorist Väinö Salminen (1906). Viitori Alava (Forsberg) kogus XIX sajandi viimasel kümnendikul ja järgmise aastasaaja alguses mitme Vadjamaa reisi käigus usundialaseid, tööprotsesside, rahvarõivaste jm kirjeldusi (Västrik 2007: 174 jj). Peale Alava külustas 1909. ja 1911. aastal vadjalaste pühakohti ka etnograaf Juho Lukkarinen (vt IB: 559). Viimati mainitud aastal reisis Vadjamaal ka Samuli Paulaharju, kes tegi muu hulgas rohkesti fotosid vadja küladest (vt IGS).

XIX sajandi lõpuni ei tehtud vadja teemadel folkloristika- ja usundialaseid uurimusi, küll aga ilmusid mõned tekstipublikatsioonid. Akadeemik Franz Anton von Schieffner avaldas 1857. aastal Ahlqvisti kogutud vadja rahvalaulud koos tõltega saksa keelde (IB: 183; vt ka 590). See aitas kaasa vadja teema tutvustamisele saksa keele mõjualadel ja teadusmaailmas üldse. 1869. aastal nägi ilmvalgust Ahlqvisti läänemeresoome keelte lugemik (BI: 13), mille vadja tekstdid pärinesid varem ilmunud grammatika lisast. 1883. aastal avaldas Mustonen enda kogutud Jõgoperä muinasjutte, mõistatusi ja laule (IB: 136).

Alava folkloristikaalased kirjutised sisaldavad Jarvigoštšülä Eelija ohvrikasega (1901; IB: 514) ning abiellumisega seotud kommete kirjelduse, lisaks veel enda kogutud pulmalaule ja itke (1909; IB: 16). Tõsise võrdleva uurimuse Ingerimaa läänemeresoome rahvaste pulmakommetest ja -lauludest tegi Väinö Salminen (1916; IB: 822). Paraku väitis folklorist Kaarle Krohn 1918. aasta kirjutises ekslikult, et vadjalastel pole olnud omaloodud regilaule (IB: 556). Sisukas on Jarvigoštšülä Eelija pidustusi ja vadjalaste etnografiat käsitlev peatükk Paulaharju raamatus “Kuva tuolta, toinen täältä kautta Suur-Suomen” (1919; IB: 79). Vaadeldaval perioodil Eestis ei tegeldud Ingerimaa-probleemidega, ent oluline on hõimurahvaste tutvustamisel eestlastele rahuululeteadlase ja vaimuliku Matthias Johann Eiseni teos “Eestlaste sugu” (1909–1911; täiendatud trükk 1922).

Esimesed arheoloogilised välitööd Ingerimaal toimusid teadaolevalt 1866. aastal, mil A. M. Rajevskaja kaivas ühel maatalusel kalmistul (vt Uino 1991: 13). Tõsisema aluspõhja pani 1870. aastate alguses arst Lev Ivanovski Ingerimaa arvukate keskaegsete käabaste väljakaevamistega, mis olid metoodika poolest paraku diletantlikud. 1885. aastal kaivas ta vadja keele

Kattila murdealal Pihlaala, Pummala ja Voinosolovo ning 1891. aastal Manuilovo lähdal. Pärast Ivanovski surma avaldas 1896. aastal tema kaevamistulemus arheoloog Aleksandr Spitsõn pealkirja all “Курганы С.-Петербургской губернии в раскопках Л. К. Ивановского” (“L. Ivanovski väljakaevatud kääpad Peterburi kubermangus”; IB: 1185). Läbi aegade on tuntud huvi käabaste etnilise päritolu vastu: kas need kuulusid vadjalastele, slaavlastele või slaavi-vadja segaelanikonnale (VKE 15). Spitsõn pidas Ingerimaa kääpaid üldiselt slaavlaste omadeks, vaid Voinosolovo, Manuilovo, Pummala ja Pihlaala kalmistud võisisid tema arvates läheduse tõttu XIX sajandi vadja aladele ja ehete tüübi järgi kuuluda vadjalastele.

Tänapäeva arheoloogide arvates kuuluvad muinasajal vadjalaste või nendega lähedaste hõimudega asustatud alade hulka ka Kirde-Eesti ja Peipsimaa kirdeosa. Seepärast ei saa minna mööda ka nende piirkondade uurimise ajaloost. Kirde-Eestis teostas esmakordselt vadjapäraste haudade väljakaevamist mõisnik Oscar von Dieckhoff 1869. aastal Kuremäel, pidades samal aastal ettekande Õpetatud Eesti Seltsis. Seejärel tekkis Kirde-Eesti kalmete uurimises pikem vaheag ning väljakaevamisi tehti alles XIX sajandi lõpul ja järgmise aastasaaja alguses. Vadjalaste keskaegse migratsiooniga seonduvatel aladel Tartumaal (Kaltri kalme) tegid 1886. aastal väljakaevamisi gümnaasiumiõpetaja Carl Christian Masing ja ajalootudeng Carl Duhmberg ning järgmisel aastal prof Georg Löschke. Arheoloogiliste leidude põhjal sedastas Duhmberg, et kalme kuulub keskaegsetele vadjalastele, seestu Löschke oli teisel arvamusel.

Peipsimaa kirdeosas kaivas esimesena R. Schmidt aastail 1882–1885 ning XIX sajandi lõppu poole ja XX sajandi alguses Ivanovski ja Vladimir Glazov. Kirde-Peipsimaa uurimiste tulemused avaldas Spitsõn 1903. aastal raamatus “Гдовские курганы в раскопках В. Н. Глазова” (“V. Glazovi väljakaevatud Audova kääpad”; VKE 11–14, 176). Paraku pole seal kandis tänapäeva metoodiliste nõuete kohaselt kaevatud ainustki kalmet (VKE 14–15).

XIX sajandi keskpaiku ilmus Köppeni sulest Venemaa rahvahariduse ministeeriumi ajakirjas pikem kirjutis vadjalastest ja Vadja viiendikust (IB: 926, 1064). Samal perioodil ilmus esime-

se allikpublikatsioonina keskaegne obrokiraamat (IB: 942), mis on oluliseks lätteks vadja nimeteaduse, ajaloo jm uurimisel, saamuti K. A. Nevolini teos “О пятинах и погостах Новгородских в XVI веке” (“Novgorodi [vürstiriigi] viiendikest ja pogostitest”), sh Vadja viiendikust (IB: 937). Köppeni põhjaliikud kirjutised vadja ajaloo kronoloogiast ja Peterburi kuberman-gu etnilise kaardi selgitused ilmusid põhiliselt 1860. aastatel (IB: 925, 1063). Aastatel 1859–1917 publitseeriti Venemaal ja Soomes Ingerimaa XVI–XVII sajandi agraarjaloo vallas mitu olulist allikmaterjali, mis on kasulikud ka etnilise ajaloo ja keeleteaduse probleemide uurimisel (IB: 915, 916, 946, 947, 1072).

Kokku võib nentida, et XIX sajandi keskpaik oli votoloogia, eriti keeleteaduse arengu sõlmpunktiks. Materjali kogusid ja uurisid peamiselt Soome ja Venemaa, täpsemini saksa rahvusest Peterburi teadlased. Heinsoo (2004b: 12) pidas vadja keele ajaloos murranguliseks Setälä poolt tänini kasutatava soome-ugri transkriptsiooni (1901) rakendamist. Töepoolest, kogu votoloogia areng intensiivistus XIX sajandi lõpukümnedikel ja saavutas toonase kõrgpunkt Esimese maailmasõja alguseks.

3. Kahe maailmasõja vaheline periood

Pärast Esimest maailmasõda ja revolutsioone oli votoloogia areng kümne aasta vältel veel hillitsetud, 1924. aastani peaaegu ei ilmunudki sellelaseid kirjatöid, seejärel nägi päevalgust vaid väiksemaid kirjutisi. Votoloogiaga hakati märgatavalalt tegelema 1920. aastate keskpaiku, kuid selle areng elavnes alles 1920. aastate lõpu poole.

Vadja keele vallas väärrib esiletõstmist Kettuneni initsiativil vadjalasest üliõpilase Dmitri Tsvetkovi poolt aastatel 1923–1926 koostatud Jõgõperä murde sedelkogu. Esialgu jäi see seitsmeks aastakümneks avaldamata. Julius Mägiste kirjutas 1927. aastal paarist vadja laenust eesti keeles (IB: 144). 1930. aastate alguses alustas sellelast tegevust votoloogia suurkuju Paul Ariste, kelle huvisfääri kuulusid elu lõpuni nii keel kui ka suuline pärimus. Käsitletaval kümnendil avaldas Ariste votoloogia vallast kuus

kirjutist, millest pooled käsitlesid keeleküsimusi. Neist olulisim on uurimus Pallase sõnaloenditest N Liidust hangitud algmaterjalide põhjal (1937; IB: 61). Peale selle on teadlane aastatel 1935–1937 käsitlenud vadja keele hääldamise üksikküsimusi (siirdehäälik, sandhi jm), üht vene laensufiksit jm (IB: 79, 88).

Helsingis enesetäidusel viibides pani Ariste 1932. aastal kirja rohkesti folkloristliku ja usundiloolise kallakuga keeleainest Kigoria Kuzminilt. Huvipakkuv artikkel haldjatest, kummitustest, nöidadest jpm ilmus kolm aastat hiljem Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes (IB: 81). Kogutu põhjal avaldas Ariste eraldi kirjutise vadjalaste uskumustest (IB: 535). 1930. aastatel ilmus uurimusi elu tähtsündmustega (sünd, pulmad ja surm) seonduvatest kommetest Tsvetkovi, Alma Haavamäe ja Elmar Pässi sulest (IB: 548, 601, 797, 798, 802). Tänapäevani on üsna palju tsiteeritavad esimesena nimetatud autori artiklid vadjalastest, üks neist on kirjutatud vadja keeles, kuid soome-ugri transkriptsioonis (1925, 1931; IB: 222, 957).

Soome autorite keeletödest väärib nimetamist Martti Airila monograafia “Vatjan kielen taivutusoppia 1” vadja noomenite käänamisest (1935; IB: 15). Lauri Posti avaldas ühe tähelepanuväärse kirjutise muutuse *k* > *č* kohta ning teise artikli vadja (ja eesti) *a*-/*ü*-mitmuse päritolust (IB: 160, 161).

Soomes ilmus Kettuneni ja osaliselt Posti poolt kõigilt murdealadelt talletatud jutuaines raamatuna “Näytteitä vatjan kielestä” (1932; IB: 120). Kettuneni kogutu pärines Esimese maailmasõja eelsest perioodist. Selle Jōgōperä tekste täpsustas ja teiste murrete tekstdid tõlkis oma kodumurdesse Tsvetkov. 1928. aastal ilmus V. Salmineni innuka tegevuse tulemusel “Suomen kansan vanhat runot” (“Soome rahva vanad regilaulud”) sarjas ja samuti iseseisva üllitusena enamik seni kogutud vadja rahvalaule ning aasta pärast sama autori sulest põhjapanev teos “Tutkimus vatjalaisten runojen alkuperästä” (“Uurimus vadja regilaulude algupärist”; IB: 177, 376, 588). Viimati mainitu kummutas Krohni väite, et vadjalastel pole olnud algupärist lauluvara.

1925. aastal avaldas soome etnograaf, kuid eesti etnograafialase uurimis- ja muuseumitöö alusepanija Ilmari Justus Andreas Manninen Tartus töötades lühema uurimuse kreevini rahvaröivastest (IB: 560). Ta tegi kõiki soome-ugri rahvaid käsitlevas

raamatus, mis põhines Tartu ülikoolis peetud loengute konspetsil, esimese kokkuvõtte vadjalaste ainelisest kultuurist. 1929. aastal soome keeles ilmunud raamat avaldati samal aastal ka eesti ja mõnevõrra hiljem saksa tõlkes (IB: 561). Samal ajal publitseeriti ka Yrjö Wichmanni pikem ülevaade vadjalastest (IB: 958). 1933. aastal ilmus Kaarina Salmineni uurimus vadja ja isuri rahvarõivastest (IB: 816).

Aastatel 1926–1928 toimus Peterburi etnograafi ja antropoloogi David Zolotarjovi üldjuhtimisel Loode-Venemaa etnologiline ekspeditsioon, mille käigus talletati mitmesugust ainest nii vaimse kui ka materiaalse kultuuri vallas. Kõige muu kõrval tehti ka fotosid ja koguti esemeid, mida praegu säilitatakse Peterburi Venemaa etnograafia muuseumis (Zadneprovskaja 2004: 68 jj). 1927. ja 1928. aastal hankis köigilt vadja murdealadelt keele- ja rahvaluuleainest Peterburi teadlane J. J. Lensu, kes avaldas tekstikogu “Материалы по говорам води” (“Materjale vadja murretest”; IB: 131) 1930. aastal. Etnograaf Natalia Prõtkova esitas 1926.–1928. aasta ekspeditsioonidel kogutud materjalide baasil ulatusliku kirjelduse vadja ja isuri rahvarõivastest (IB: 796). 1927. aastal toimus Leningradi arhitekti Rufin Gabe ekspeditsioon vadja küladesse; selle põhjal avaldas autor pikema, rohkete illustratsioonidega kirjutise talurahva toonastest ehitistest (IB: 633).

1930. aastatel asusid vadja teema kallale ka arheoloogid. Harri Moora andis ülevaate Eestis avastatud ja uuritud vadja muististest (IB: 934). Aastakümnendi teisel poolel teostasid Kirde-Eesti vadjapärastel kalmistustel väljakaevamisi Adolf Friedenthal ja arheoloog Osvald Villem Saadre. Kaevamiste kohta on säilinud käsikirjalised aruanded (VKE 1993: 11–12). Nii äsja mainitud Moora, Ingerimaa muinasasustusest kirjutanud Aarne Michael Tallgren kui ka Peterburi teadlane Vladislav Ravdonikas pidasid esimestena kõiki Isuri lavamaa kääpaid vadjalaste omadeks (IB: 1190; VKE 16). Samasse aastakümnesse kuuluvad veel slavist Jooseppi Julius Mikkola kirjutised õigeusklike luteriusustamisest Ingerimaal. Publitseeriti ka Narva ja Ingerimaa superintendendi Johannes Gezelius noorema kirikuvisitatsiooni protokoll aastast 1684; selles on nimetatud vadjalasi ja isureid ning rohkesti nende külasid (IB: 932, 1103).

K o k k u v õ t t e k s. Votoloogia areng hoogustus alles 1920. aastate lõpuks ja näitas mõningast raugemise tendentsi 1930. aastate teisel poolel. Olulisel kohal oli kogumistöö ja Kirde-Eestis toimunud väljakaevamised. Eriti tasub rõhutada esimese vadja kompleksekspeditsiooni korraldamist Venemaal. Nii Eestis, Soomes kui ka Venemaal ilmusid keele- ja rahvaluuletekstide kogumikud, sh aegade välitel talletatud rahvalaulud. Soomes uuriti vadja regilaulude algupära. Asjaomasel perioodil lülitus Eesti täiel määral votoloogia probleemide lahendamisse. Paraku polnud Eesti ega Soome teadlastel toona võimalust pääseda ainest koguma Vadjamaale, mis kahtlemata pärssis oluliselt votoloogia arengut.

4. Teisest maailmasõjast sotsialismileeri kokkuvarisemiseni

4.1. Esimene allperiood (1940.–1950. aastad)

Sõja ajal votoloogia areng ei katkenud. 1942. aastal, Saksa okupatsiooni päevil korraldasid Tartu teadlased kogumisekspeditsiooni Vadjamaale, kus käidi peaasjalikult Kattila murdeala külades, samuti Kabrio-murdelises Itšäpääivärs. Kogumistöö oli jaotatud nõnda, et Paul Ariste pidi talletama ainest keele ja rahvaluule, Gustav Ränk maaviljeluse, kalastuse ja ehitiste, Eerik Laid karjanduse, naiste tööde ja rõivaste ning Ilmar Talve ühiskondlike suhete, meeste tööde ja transpordivahendite kohta; kunstiöpine Ilmar Linnat osales reisil joonistajana. Selline mitme uuri jaga vadja kompleksekspeditsioon Eesti teadlaste osavõtul toimus esmakordselt.

Teine ekspeditsioon Vadjamaale toimus 1943. aastal; Ränga juhtimisel osalesid sellel antropoloog Juhan Aul, slavist ja folklorist Felix Oinas, keeleteadlane Julius Mägiste ja ülesjoonistaja Ilmar Linnat. Aul tegi antropoloogilisi mõõtmisi, Mägiste kogus keeleandmeid ja Oinas uuris vene keele mõju vadja keelele. Kahelt reisilt toodi Eesti Rahva Muuseumile 51 eset, üle 1000 foto ja veerandsaja joonise (Pärdi 1982: 24).

Ekspeditsioonide käigus kogutud vaimse ja materiaalse kultuuri materjalide põhjal avaldati nii sel kui ka järgmistel aasta-

kümnenditel olulisi artikleid ja monograafiaid. Kahjuks läks pa-gulusse siirdumisel kaotsi Laidi kogutud materjal (reiside kohta vt Ariste 2005: 17–47; Ränk 1992; Talve 1990). Samal ajal tegutses Ingerimaal elanike Soome ümberasumise organiseerijana Anti Hämäläinen, kes fotografeeris ka vadja aladel ja koostas raamatu “Kadonnutta Inkeriä” (“Kadunud Ingeri”, 1944; IB: 73).

Pärast sõda korraldas Ariste 1947. aastal Tartu ülikooli esimese ekspeditsiooni Vadjamaale koos üliõpilaste, hilisemate tuntud teadlaste Karl Kondi ja Eduard Vääriga. Sellele järgnes Stalini diktatuuri lõpp-perioodil pikem paus. Alles 1956. aastal korraldas Ariste järgmise ekspeditsiooni Vadjamaale. Tema organiseeritud suvised uurimisreisid toimusid vahegaegadega 1976. aastani (vahele jäid 1958–1963 ja 1975). Ekspeditsioonidel talle-tas Ariste üle 5000 lehekülje ainestikku, mis on paigutatud 23 mappi peakirjaga “Vadja etnoloogiat”, ja koostas üle 44 000 sõ-nasedeli (Ariste 1987: 5). Reisile võeti alati kaasa üliõpilasi, kes kogusid materjali oma kursuse- ja diplomitööde tarvis, samuti teadlasi ja huvilisi (ekspeditsioonide kohta vt Ariste 1987 ja 2005; Heinsoo 2004a).

Sõja ajal avaldas Ariste pikema, 1934. aastal sooritatud kat-setuste põhjal uurimuse vadja vokaalide ja konsonantide kvanti-teeidist, samuti lühema kirjutise sõnade *lemmüz* ‘kratt’ jt pärit-olust (IB: 47, 52). Ariste votoloogia-alane kirjategevus jätkus vahetult pärast sõda, mil ilmus ta koostatud väike murdelugemik üliõpilastele (1946). Järgmisel aastal nägi ilmavalgust eri alade teadlaste poolt aastakümneiks omaks võetud Ariste teoria vad-jalaste ja kirde-eestlaste ühisest ehk vadjalaste läänepoolsest pä-ritolust (IB: 57, 72; vt ka IB: 50). 1948. aastal ilmus varem kogutud materjalide baasil koostatud “Vadja keele grammatika”, mis toetus eelkõige Kattila murdele, kuid arvestas mõnel määral ka teiste murrete iseärasusi (IB: 64). Pärast seda ei ilmunud Ariste sulest midagi votoloogiaalast 1956. aastani, mil avaldati ta artikkel, milles rekonstrueeriti Trefurdi kirjutises sisalduvat rahvalaulukatkendi tekstu (IB: 546). Ariste 1956. aasta ekspedit-sioonil oli Vadjamaal kaasas ka botaanik Gustav Vilbaste, kes kogus taimenimetusi ja avaldas järgmisel aastal nende loetelu (IB: 238).

Soome lingvistidelt ilmus 1940. aastatel vaid üksikuid lühemaid kirjutisi, teiste seas Antti Sovijärve eksperimentaalfoneetiline uurimus õ-hääliku kohta (1945) ning Hannes Pukki artiklid läänemeresoome algupära sufiksist -*kko* ja *vatja*-sõna päritolust (IB: 169, 170, 188). Erkki Itkonen seostas 1941. aastal etümo-loogiliselt rahvanimetused ‘vadjalane’ ja ‘tšuud’; sama teema on huvitanud ka Mägistet, Pukki ja teisigi teadlasi (IB: 106, 145, 170). 1947. aastal publitseeriti Kettuneni reisikiri “Tieteen matkamiehenä” (“Teaduse reisimehena”) enne Esimest maailmasõda korraldatud vadja keeleekspeditsioonidest (IB: 118). 1950. aastatel ilmus keelelastest töödest Soomes teadaolevalt üksnes Posti artikkel häälikumuutusest *k* > č (täiendatult) ja *rooppa* ‘puder’ algupärist (IB: 164, 165). Vanaläti keele uurija Jānis Zēvers (saksapäraselt Johannes Sehwers) avaldas 1940. aastal kreevinitest kirjutise, milles esitas ka loetelu kreevini murraku läti laensõnadest (Winkler 1997: 357–358).

Sõjaelise perioodi järellainetusena avaldas Aristel 1941. aastal teise tekstikogumiku “Vadja keelenäiteid”, mille aines oli aastatel 1937–1939 talletatud Eesti-Ingeris (IB: 66). 1950. aasta teisel pool hakkas Ariste taas avaldama pärast sõda kogutud rahvajutte ja vanasõnu (IB: 49, 74). Ta käsitles omaurimustes rahvalaule, uskumusi, rahvaluule säilimist ja vadjalaste elu-olu (IB: 49, 520, 530, 540, 545).

Soomes on 1940. aastatel folkloristika vallast Salminen avaldanud kirjutise vadja suurimast rahvalaulikust Anna Ivanovnast (IB: 587). Järgmise aastakümne kõige olulisemateks saavutusteks oli mitme koguja ainese publitseerimine, nimelt avaldas Sulo Haltsonen Reguly “Vatjalaismuistinpanot” (“Vadja ülestähendused) ja “Lönnrotin keräämät itkut” (“Lönnroti kogutud itkud”) kirjapanekute publitseerimine poolt ning paguluses viibiva Mägiste 1943. aastal kogutud Kattila, Jõgõperä ja Kukkuzi murdetekstid “Woten erzählen” (“Vadjalased jutustavad”) avaldamine (IB: 100, 101, 148). Reguly kogumistööd käsitles lühiartiklis Sulo Haltsonen (1958; IB: 102). Ameerika Ühendriikides ilmus Oinase visandlik ülevaateteos vadjalastest “The Votes” (“Vadjalased”), ainuke omataoline inglise keeles (1955; IB: 938).

Vadja materiaalse kultuuri uurimisega on Eesti etnograafid tegelnud vaid erandjuhtudel. Selle võttis agarasti käsite Rootsis

paguluses viibiv Ränk, kes avaldas 1948. aastast alates kirjutisi vadja taluhoonetest, viljakoristamisest ja lõikusriitustest, rehemaksimisest, toitudest ja õlleteost, mis koondas 1960. aastal ilmunud raamatusse (vt allpool).

1949. aastal uuris Kirde-Eestis Jõugal arheoloogiliselt vadja-päraseid kääpайд Erna Ariste ja 1950. aastal Harri Moora ning Narvataguse 1951–1952. aastal Peterburi teadlane Nina Gurina. Jõugalt kogutud koljusid uuris Karin Mark ja avaldas nelja aasta pärast asjakohase kirjutise (VKE 1993: 13). Vene arheoloog Valentin Sedov, kes ise pole küll Ingerimaal teinud väljakaevamisi, alustas 1953. aastal Ingerimaa etnilise ajaloo käsiteelist artikliga “Этнический состав населения северо-западных земель Великого Новгорода (IX–XIV вв.)” (“Suur-Novgorodi loode alade elanikkonna etniline kooseisis (IX–XIV saj)”; IB: 950). Uurija püüdis esimesena eristada vadja ja slaavi kalmeid, oletades, et vadjalaste haudades leiduvat ainult teatud kindlat tüüpi eseميد, kuid hiljem osutus, et tegu on hoopis eri perioodidest pärinevate kalmetega. Paraku jäid Sedovi seisukohad aja jooksul muutumatuks, kuid mõjutasid nii eesti kui ka vene votoloogide uurimistulemusi peaaegu 30 aasta vältel (VKE 17–19). 1940. aastate esimesel poolel vaatles vene ajaloolane Sergei Gadzjatski Ingerimaa (sh Vadjamaa) minevikku Novgorodi vürstiriigi päevil (IB: 914, 996–998).

Kokkuvõttelks. Teise maailmasõja ja sellele järgnenud aega iseloomustavad eesti teadlaste töhusad kogumisreisid Vadjamaale. Silma paistab Ariste votoloogiaalane tegevus, mille üheks tähtsamaks viljaks on vadja keele grammatika, kuigi Stalini diktatuuri tagajärvel tekkis pikem paus. Nii eesti kui ka soome votoloogid avaldasid mitu keele- ja rahvaluulekogumikku.

4.2. Teine allperiood (1960. aastad)

Produktiivsemaid ajajärke votoloogia ajaloos vallandus 1960. aastatel. Näiteks avaldas Ariste ühtekokku neli raamatut ja üle 30 artikli. Tuumakaid teoseid ilmus teisteltki votoloogidelt. Alustagem keeleteaduslikest töödest.

Ariste publitseeris Ameerikas inglise keelde tõlgituna varem ilmunud “A Grammar of the Votic Language” (“Vadja keele

grammatika”; 1968; IB: 64b). Temalt hakkas rohkesti ilmuma ka keelealaseid üksikkirjutusi, mis käsitlesid ületaotlust (IB: 89), vadja keele kontakte eesti murretega (IB: 35, 60), Ingerimaa ja Eesti ala vadja päritolu kohanimesid (IB: 31, 67, 86), mitmekeelsust (IB: 78, 83), keele hääbumist (IB: 58), rahvalaulude keelt jms (IB: 48). Eraldi tuleb mainida Ariste põhjapanevat kirjutist muutuse *k* > č kohta, milles erinevalt Posti oletatud vene mõjust töestati nähtuse keeleülest olemust (IB: 77). Tähelepanu väärib ka Ariste rikkalikult illustreeritud kirjutis “Tänapäeva vadjalastest”, mis vaatab keeleolukorda, rahvaluulet ja ainelist kultuuri (IB: 523).

1961. aastal ilmus Tiit-Rein Viitso uurimus Jõgõperä murde fonoloogiast ja 1964. aastal kirjutis hilisgeminatsioonist vadja keeles (IB: 233, 236; vt ka 235 ja 237). Paul Alvre uuris 1960. aastatel ja hiljemgi põhjalikult eesti, vadja jt läänemeresoome keelte mitmuse moodustamist (IB: 17, 19, 24). Viitsost erineval seisukohal oli ta vadja geminatsiooni küsimustes (IB: 20, 23).

Tartu ülikooli kõrvale tekkis Eestis teine vadja keele uurimise keskus Tallinnas toonases Keele ja Kirjanduse Instituudis, praeguses Eesti Keele Instituudis. Ekspeditsioone vadjalaste, eriti idavadja Itšäpäivä murrakualale korraldas Elna Adler. 1968. aastal nägi ta sulest päevalgust nimetatud murraku tekstikogu “Vadjalaste endisajast” (IB: 4). Adler alustas samal aastakümnendil ja jätkas kahel järgneval kümnenndil vadja keele morfoloogia üksikküsimuste käsitlemist (IB: 1–3, 5, 9, 10). Ta on kirjutanud pikema ülevaate vadja keest sarja “NSVL rahvaste keeled” kolmandale, soome-ugri ja samojeedi keeli kirjeldavale köitele (IB: 8). Vadja keele koha täpsustamisel teiste Ingerimaa keelte seas on teeneid isuri keele uurijal Arvo Laanestil, kelle monograafia isuri murretest “Ижорские диалекты: лингвогеографическое исследование” (“Isuri murded: keelegeograafiline uurimus”) ning nende sarnasustest ja erinevustest teiste Ingerimaa keeltega ilmus 1966. aastal (IB: 307). Ada Ambus on käsitlenud nõidussõnu, haigusenimetusi ja fraseoloogiat (IB: 26, 28, 29).

Soomes koostas Kettunen läänemeresoome keelte häälkuloo “Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet” (“Soome lähisugulaskelte iseloomulikud jooned”, 1960), milles joudis sei-

sukohani, et vadja keel ei põlvne läänemeresoome aluskeelest, vaid vadjalased kujutavat endast segahöimu, mis on tekinud oletatavasti hämelaste sulandumisest idaeestlaste hulka (IB: 117). Seppo Suhonen uuris eksperimentaalselt vadja õ-hääliku omadusi (IB: 191). Ungari keeleteadlane László Szabó tegeles vadja keele süntaksiga ja kaitses 1963. aastal Leningradis kandidaadiväitekirja “Очерки по синтаксису водского языка” (“Ülevaade vadja keele süntaksist”), mis käsitles possessiivsuufiksita, sisekohakäänete ja sihitise kasutamist, sõnajärge ning liitlauseid (IB: 205). Samu probleeme, eriti põhjalikult aga kohakääändeid, on ta vaadelnud ka artiklites (IB: 198–200, 206–208, 211, 213).

1960. aastad olid väga tulemuslikud ka folkloristika, etnograafia ja füüsилise antropoloogia vallas. Ariste avaldas sel kümnendil kolm rahvaluulekogumikku: “Vadjalaste laule” (1960; IB: 68), “Vadja muinasjutte” (1962; IB: 69) ja “Vadja rahvakalender” (1969; IB: 532). Viimati mainitud teemal kirjutas ta ülevaatlikult ka Kalevala Seltsi aastaraamatus (IB: 522). Peale selle ilmus ta valikul Soomes vanasõnu ja mõistatusi (IB 51, 75, 76). Peale materjali publitseerimise tegeles Ariste agarasti ka rahvaluule ja -usundi üksikküsimuste uurimisega. Ta võttis vaatluse alla vadjalaste kontaktide kajastuse saamidega, Kalevipoja tuntuse vadjalaste hulgas, veehaldja, ohverdamiskivihunnikud jm (IB: 521, 536, 538, 541, 543, 544).

1964. aastal publitseerisid Posti ja Suhonen Soomes “E. N. Setälän vatjalaismuistiinpanot” (“E. N. Setälä vadja kirjapanekud”), mis hõlmasid muinasjutte ja mõistatusi, asesõna- ja verbi-paradigmasid ning paarituhandesõnalist sõnastikku (IB: 167). Suhonen avaldas samal aastal koos Kari Laukaneniga Pukki kogutud isurimõjulised vadja vanasõnad ja mõistatused (IB: 129). Mainimata ei saa jäätta paari kogu Ingerimaad hõlmavat teost, mis on olulised ka vadja folkloristika seisukohast. Need on Martti Haavio uurimus “Heilige Haine in Ingermanland” Ingerimaa pühadest hiitest (1963; soome keeles juba 1961) ning Lauri Honko “Geisterglaube in Ingermanland” (“Haldjausk Ingerimaal”, 1962), samuti viimase kirjutis itkudest (IB: 644, 684, 685). Haltsonen avaldas ülevaate vadja rahvaluule tõlkimisest mitmesse keelde, samuti uurimuse Ahlqvisti vadjaalasest

tegevusest (IB: 549, 551). Szabó publitseeris koos ungari tölkega 1961. aastal Mati küla kleelejuhilt Olga Ivanovalt talletatud teated vadjalaste elu-olu kohta lähiminevikus, laule ja paar mui-nasjuttu (IB: 212).

Kõige muu kõrval käsitles Ariste oma artiklites ka vadjalaste ajalugu ja etnograafiat, kirjeldades keskaja vadjalasi Narvas ja kaasaja rahvast Vadjamaal, samuti istjatseid (IB: 523, 528, 911). Harri ja Alice Moora esitasid pikema kirjutise “Lisandeid vadjalaste ja isurite etnilisele ajaloole”; viimati nimetatud kirjutas monograafia Peipsimaa etnilisest ajaloost, mis käsitles muuhulgas vadjalasi ka siinpool Narva jõge (IB: 933, 935). E. Ariste võttis vaatluse alla kreevini rahvaröivad (IB: 518). Väga õigeaegseks ja oluliseks osutus Juhan Auli põhjalik uurimus vadjalaste füüsilisest antropoloogiast (1964; IB: 912).

1960. aastal said huvilised oma lauale Ränga vadjalaste etnograafilise ülevaateteose “Vatjalaiset” (“Vadjalased”) nende röivastest, taluhoonetest ja nendega seotust, toitusedest ning pöllutöödest, jahindusest ja kalastusest (IB: 584). Lisaks avaldas Ränk sel perioodil kirjutise vadja viljakoristusriitustest (IB: 578). Moskva etnograaf Natalja Šlõgina, kes on mitu korda käinud Vadjamaal, uulis 1960. aastatel vadjalaste (ja isurite) assimilatsiooni XIX–XX vahetusel majandustegurite mõjul ning avaldas kaasautoritega ülevaatekirjutisi üleliidulistes etnograafiaalastes sarjaüllitistes (IB: 952–954). Gurina väljakaevamiste käigus leitud koljude põhjal avaldas uurimuse Moskva antropoloog Tatjana Aleksejeva (VKE 1993: 13).

K o k u v õ t t e k s kõige olulisema kohta rõhutagem, et viljakatel 1960. aastatel tekkis Tartu ülikooli kõrvale teinegi votoloogia uurimiskolle: Keele ja Kirjanduse Instituut Tallinnas. Kõige väljapaistvam oli sel ja järgneval perioodil Ariste tegevus, kellelt ilmus neli raamatut ja rohkesti lühiuurimus nii keele, rahvaluule, etnograafia kui ka ajaloo vallas. Olulisemate uurimuste seas on kindlasti Ränga raamat vadjalaste etnografiast ja Auli pikem kirjutis vadjalaste antropoloogiast. Ka soome votoloogid avaldasid silmapaistvaid töid nii keeleteaduse kui ka folkloristika alalt.

4.3. Kolmas allperiood (1970–1980. aastad)

Keeleteaduse vallast pärinevad 1970. aastatest peamiselt Ariste lühemad uurimused, mis käsitlevad epenteesi, possessiivsufiseid, järelsõnu, saksa laensõnu jm (IB: 32, 33, 36, 40, 45, 56, 82, 84) ning jätkuvalt mitmekeelsust ja vadja keele hääbumist (IB: 58; Ariste 1973). Peale selle avaldas Ariste Hamburgis teistkordsest uurimuse Pallase sõnaloenditest (IB: 61). Erinevalt eelmistest aastakümnenditest tegeles Ariste 1980. aastatel vadja keelega intensiivsemalt, avaldades kümmekond kirjutist erinevatel teemadel fonoloogiast leksikoloogiani: pikk vokaal tähenduse rõhutamisel, käänded (komitatiiv, illatiiv), passiiv, sõnavara muutused, saksa laensõnad, isikunimed jm (vt PAB: 821, 824, 846, 850, 868, 870, 917, 920, 972, 1008, 1021). Tema kolm keelelast artiklit (Jõgoperä keelepruugist, käändsõnade jm) ilmusid veel 1990. aastal (PAB: 1035, 1037, 1039). Juba eelmistel kümnenditel paelunud mitmekeelsuse ja keele hääbumise teema kajastub olulisel määral ka Ariste monograafias keelekontaktidest (1981; PAB 858).

1987. aastal kaitses süntaksi alal väitekirja “Взаимоотношения сказуемого и подлежащего в водском языке” (“Öeldise ja aluse vastastikused suhted vadja keeles”) Heinike Heinsoo, kes peale süntaksialaste lühemate kirjutiste on käsitlenud ka terraviljakasvatuse alast sõnavara ja kombestikku (SVJ 357). Ta asus 1979. aastast korraldama Ariste algatatud Tartu ülikooli surveid vadja ekspeditsioone (2004b: 13). Viitso (1981: 94 jj) esitas täpsustatud ülevaate Jõgoperä murde fonoloogiast, mispuhul ta jõudis esimesena seisukohale, et see on üks viiest pärisvadja murdest. Adler ja Laanest koostasid Euroopa keeleatlase jaoks materjali kogumise tulemusele baseeruvalt artikli vadja ja isuri murrete vahelistest leksikaalsetest suhetest (SVJ 342). Kohaniemeurija Valdek Pall leidis arvukalt vadja immigrantide jälgia Ida-Eesti topotüümikas (IB: 152).

Soomes ilmus Seppo Suhoneni ja Posti koostatud Kukkuzi murde sõnaraamat, mille materjali oli viimati mainitu noteerinud juba aastail 1931–1932 ühelt Soome pagenud perelt (1980; IB: 168). Samuti publitseriti Jarmo Elomaa jt toimetatud Kettuneni kogumisreisil baseeruv Mahu murraku sõnaraamat (1987; SVJ

360) ning Johanna Laakso koostatud vadja pöördsõnastik (1989). Mahu sõnaraamatu lisana kirjutas Suhonen ülevaate Ket-tunenist vadja keele uurijana. Suhonen on uurinud samuti vadja vokaalijärjendite fonologiseerumist, uuemaegseid laensõnu ja Kukkuzi murde asendit (SVJ 362, 375–376). Elomaa kaitses 1989. aastal väitekirja “Vatjan astevaihtelu ja vatjan ja inkeroisen kontaktit” vadja astmevaheldusest vadja-isuri keelekontaktide valguses (SVJ 354).

Frederictoni (Kanada) elama asunud Szabó naasis votoloogiasse taas 1980. aastate alguses, kästledes vadja keele vene laensõnu ning infinitiivi- ja passiivikonstruktsioone (SVJ 377). Ka Ameerika Ühendriikide teadlased on mõnevõrra panustanud votoloogia arengusse: Robert Hammarberg (Chicago) on uurinud vadja konsonantide vaheldust (IB: 103) ning Robert T. Harms (Austin) vadja dissimilatoorset labialisatsiooni (SVJ 357).

Rahvaluule vallas publitseeris Ariste 1970. aastatel enda kogutud ainestikust kolm raamatut, sh “Vadjalane kätkist kalmuni” (1974), “Vadja muistendid” (1977) ja “Vadja mõistatused” (1979; IB: 71, 73, 527). Peale selle avaldas ta kommenteeritud allikmaterjalidena vadja muinasjutte ja muistendeid, samuti loitse (IB: 70, 539). Lühiajumustest näol ilmusid kirjutised ühest Vaipoole rahvalaulust, puu- ja metsakultusest, järvehaldjast, kalmulisest jm (IB: 525, 526, 547). Sugestiivne on Ariste populaarse sisuga kirjutis “Vadja rahvaluule võlus” (IB: 534). Ka 1980. aastatel publitseeris P. Ariste enda kogutust folklooritekstidest kolm raamatut, sh “Vadja lugemik eesti filoloogia üliõpilastele” (1980; IB: 65), “Vadja pajatusi” (1982) ja “Vadja rahvalaulud ja nende keel” (1986; PAB: 820, 877, 957). Rahvaluule üksikküsimustest ilmus vaid artikkel ühest sõjalaulust ja muinasjututüübist, samuti kirjutis vadjalaste ja eestlaste kontaktidest; teine sellealane artikkel ilmus Emakeele Seltsi aastaraamatu ilmumise toppama jäämise tõttu alles 1998. aastal (PAB: 1035, 1037, 1039, 1052).

1970. aastatel alustas etnomusikoloog Ingrid Rüütel vadja rahvalaulumeloodiate tüpoloogia, stiilide ja eesti laulutraditsiooni puutuvate seoste uurimist ning andis 1979. aastal välja gramofoniplaadi vadja ja isurite rahvalauludega (IB: 572–576).

Temaga eesotsas asusid folkloristid soome-ugri rahvaluulet salvestama helikandjatele. Praegu säilitatakse Eesti Rahvaluule Arhiivi 867 salvestist vadja folkloori, sh 226 rahvalaulu ja 741 narratiivi (Oras, Tamm, Västrik 2009: 233, 234). Siinkohal väärivad esiletõstmist Veljo Tormise seadud seitse vadja pulmalaulu (1971) laialdaselt tundud kooritsüklist “Unustatud rahvad”.

1970. aastal alustas Vadjamaal rahvapärase veterinaaria ja hiljem rahvaastronomia ainese kogumist siinkirjutaja (vt Ernits 2008). Ta avaldas vaadeldaval arenguperiodil kaks lühiartiklit loomahaigustest ja raviviisidest (1975) ning kirjutise vadjalaste tähelepanekust taevakehade ja -nähtuste kohta (1984; koos Tiu Ernitsaga).

Käsitletaval ajavahemikul on vadja kultuuri uurimisse panustanud ka Tallinna teadlased. Vaina Mälk koostas vadja vanasõnade kogumiku eesti, soome, karjala ja vene vastetega (1977; IB: 149). Ambuselt pärineb kirjutis vadjalaste kihluspeo *tubakad* tähistamisest, samuti artikkel tanust (SVJ 348, 516). Vadja muusikariistu kannelt ja torupilli on käsitlenud Igor Tõnurist (IB: 602, 877). Jüri Viikberg, kes on aegade välitel alates diplomi tööst mitmeti tegelnud vadjalaste ja nende keelega, avaldas kirjutise nahaparkimisest ja sellealasest leksikast (SVJ 380). Ajaloolane Elina Öpik (1970) avaldas põhjalikult kommenteeritult raamatuna Tumanski materjalid.

1970. aastatel uuris Aili Nenola-Kallio terve aastakümne Ingerimaa läänemeresoome rahvaste, sh vadjalaste itke ja avaldas neist mitu artiklit (IB: 564, 757–762). Hiljem publitseeris ta neist mahuka uurimuse “Studies in Ingrian Laments” (“Uurimus Ingerimaa itkudest”; Nenola-Kallio 1982). Oinas (1974) on esitanud rahvalaulude, kohanimede ja muu ainese põhjal hüpoteesi otsekontaktidest vadjalaste ja setude vahel.

Süsteemaatiliselt alustas Eesti Rahva Muuseum, toonase nimiga Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum, vadja ainese kogumist 1976. aastal; kogud on täienenud esemetega, fotode, jooniste ja teatmematerjaliga (Pärdi 1982: 24). 1981. aastal avaldas Talve raamatu “Vadjalaista kansankultuuria” (“Vadja rahvakultuurist”) 1942. aasta ekspeditsioonil kogutud etnograafilised materjalide põhjal. Kukkuzi andmed on teosesse lisatud Soomes 1944. aastal E. A. Virtaneni tehtud intervjuude põhjal (Talve

1981: 8). Rängalt (1982) ilmus artikkel esimese ja viimase viljavihuga seotud kommetest. Kirjutisi rahvaröivastest ja pulmakkometest on avaldanud Šlögina Moskvast (IB: 593, 594).

1980. aastatel uuris Kirde-Eestis vadjapäraseid kalmistuid Priit Ligi (nt 1986, 1988); nende vadja päritolu tööstamiseks kasutas ta lisaks arheoloogilisele ainesele ka antropoloogia, ethnograafia, toponüümika ja kirjalike allikate andmeid (VKE 21). 1987. aastal kaitses noor uurija sel alal kandidaativäitekirja "Водский этнический элемент на территории Эстонии" ("Vadja etniline element Eesti territooriumil"). Heiki Valk (1987, 1988) kaevas toona Makita keskaegset vadjapärast küla-kalmistut Otepää lähedal. Silvia Laul (1982) on avaldanud oma seisukohad vadja hõimude kujunemisest.

1970. aastatel alustasid Isuri lavamaal arheoloogilisi kaevamisi Jevgeni Rjabinin ja Vladimir Koltšatov ning Kirde-Peipsimaal Natalja Hvoštinskaja (IB: 945). Alates 1977. aastast alates on viimaselt ilmunud rohkesti kirjutisi väljakaevamistest Zalahtovje küla lähedalt (vt Hvoštinskaja 2004: 273). 1979. aastal hakkas Olga Konkova (nt 1990) uurima keskaegseid isuri maa-aluseid kalmeid, püüdes neid eristada vadja omadest.

Uurijad vastandusid 1970.–1980. aastatel Isuri lavamaa kääbaste loojate etnilisuse sedastamisel kas vadja (Hvoštinskaja esialgu, Pjotr Tretjakov, Igor Šaškolski, Georgi Pronin, Evald Tõnisson, Silvia Laul, Ligi) või slaavi (Hvoštinskaja pärastpoolsle, Vladimir Konetski, Jevgeni Nossov, Gleb Lebedev) kuuluvuse pooldjateks. Rjabinin hakkas vadjalaste ja venelaste kalmete eristamisel peale leiumaterjali arvesse võtma ka matmisviisi. Peale tema on vadjapäraste kalmete leitud esemeté tüpoloogiat uurinud ning rohkesti kirjutisi avaldanud Koltšatov ja Juri Lesman. Kääbastega seoses on antropoloogid vaaginud ka neis leiduvat osteoloogilist ja odontoloogilist ainest (VKE 19–22). Aastatel 1983–1986 avastas Rjabinin lähimineviku vadja külade lähedal Kõntus (vn Valgovitsõ) ja Velikkäl ning soome külas Viertyves tarandkalmeid I at esimesest poolest (Rjabinin 1997). Peale selle leidis ja uuris ta hiliskeskaegseid vadja kalmistuid kuue vadja küla (Rasia, Pontizõõ, Mati jt) lähedal. Vadjamaa kindluste Jamburgi ja Kabrio ajalugu, sh väljakaevamiste tule-

musel, on pikemalt käsitlenud arheoloog Anatoli Kirpitšnikov (1984).

Kokku võtteks 1970.–1980. aastad olid votoloogias üsna edukad. Jätkus Ariste intensiivne tegevus vadja keele ja rahvapärimuse talletamise, uurimise ja publitseerimise alal, kusjuures tema kogutust ilmus kolm raamatut. Samal perioodil anti Soomes välja kolm sõnastikku ja Talve etnograafiaalane teos. 1970. aastad olid mitmes mõttes murrangulised: Eestis alustati vadja rahvalaulude melodiate uurimist, Eesti Rahva Muuseum hakkas süsteematiselt koguma vadja ainest ning Isuri lavamaal ja Kirde-Peipsimaal tehti hakatust arheoloogiliste kaevamistega. Järgmisel aastakümnendil jätkusid eesti arheoloogide väljakaevamised Kirde-Eesti vadja aladel ja Lõuna-Eesti siirdealadel.

5. Viimase veerandsajandi välitel

5.1. Keeleteadus

Votoloogia praegust ajajärku kirjeldades tuleb eeskõige märkida mitme põlvkonna osavõtul valminud monumentaalset “Vadja keele sõnaraamatut”, mille esimene trükk seitsmes köites ilmus aastatel 1990–2011 ning teine, täiendatud trükk ühes köites, milles oli üle 1800 lehekülje, 2013. aastal (VKS; SVJ 379). Kopsakas panus votoloogiasse on Jelena Markuse ja Fjodor Rožanski (Rozhanskiy) kaheköitelise monograafia “Современный водский язык” (“Tänapäeva vadja keel”) koos CD-ga; teos hõlmab vadja keele grammatika ja morfeemianalüüsitud tekste (Markus, Rožanskij 2011).

Vadjalaste assimilatsiooni, keelekasutust XX sajandi lõpul ning vadja keele ja kultuuri elustamise katseid on mitmes artiklis käsitlenud Heinsoo. Peale selle on ta avaldanud töid vadja isikuasesõnade kasutamisest, modaalverbidest, häälitusümbolismist ja onomatopoeetilistest verbidest, taimenimetustest, keelekontaktidest ja votoloogia ajaloost, sh Ariste tegevusest. Heinsoo on avaldanud ülevaateid vadjalaste minevikust, olevikust ja tulevikust, sh Mauno Jokipuu koostatud köiki läänemereresoomlasi koguteoses, mis ilmus nii soome kui ka vene keeles (1995), ühes

prantsuse teadusajakirjas jm; osa artikleid on kirjutatud koos Margit Kuusega (SVJ 357–358, 362). Aastatel 1999–2001 kogusid mõlemad Tartu ja Tokio ülikooli koostöö raames professor Kazuto Matsumurale keelematerjali, mida oleksid saanud keelekorpusena kasutada mõlemad ülikoolid, ent ainese kasutuselevõtu kohta Jaapanis puuduvad andmed (Heinsoo 2004b: 15).

2010. aastal avaldas Heinsoo eelmisel perioodil kaitstud väitekirja raamatuna “Mā ja pūd lēvād, meid eb lē: the Subject and the Predicate in Votic” (“Maa ja puud jäävad alles, meid ei jääd: alus ja öeldis vadja keeles”; SVJ 359). Kahasse Kuusega on Heinsoo publitseerinud omakogutud vadja tekste. Kuusk on aastatuhande vahetusel uурinud vadja keele tingivat ja umbisikulist tegumoodi (SVJ 362). Ka Alvre on oma kirjutistes käsitlenud vadja keele üksikküsimusi, sh XX sajandi lõpuni jätkuvalt vadja nimisõnade mitmust, peale selle ka *či*-sufiksit, vadja keele päritolu ning kontakte naaberkeelte ja murretega, unustamata seejuures eesti kirderannikumurret (SVJ 347–348). Mullu käsitles vadja venepäraseid eesnimesid kõrvutavalt isuri ja setu keelega Eva Saar (vt ETIS).

Viimastel aastakümnetel pole votoloogid rahvapärase ainetiku kogumisega üksnes nn saajapool, vaid keele- ja kultuurialaste teadmiste vahendamisega ning arhiivi- ja muuseumimaterjalide levitamisega ka nn andjapool (Heinsoo 2004b: 14–15). Tähtsal kohal on olnud vadja kirjakeele loomine ja arendamine. Sellega on tegelnud nii eesti kui ka vene votoloogid (viimaste tegemistest allpool). Heinsoo on aastast 2010 koostöös Ingeri Kultuuriseltsiga suviti õpetanud Vadjamaal vadja keelt. 2015. aastal avaldas ta kaunis kujunduses vadja lugemiku “Vad’da sõnakopittöja” (“Vadja sõnakoguja”) mitmekeelse sõnastikuga. Sellele järgnesid mullu eraldi üllitistena lugemiku parandatud tekstdid ning nende tõlked vene keelde koos vene-vadja ja vadja-vene sõnastikuga (vt ETIS). Heinsoo avaldas hiljuti koos Saarega ulatusliku artikli noore vadja kirjakeele ja kirjanduse arengust (Heinsoo, Saar 2015).

Käesoleva sajandi alguses seondusid Moskvaga, kuid jätkusid pärastpoole Tartus Markuse ja Rožanski vadja keele alased uuringud, mis põhinevad suuresti nende endi keelekspedisioonide ainesel. Nad on koos ja eraldi vaadelnud sotsiolingvistilist

olukorda, fonoloogilist süsteemi, käändesüsteemi arengu tendentsse, sh komitatiivi ja terminatiivi staatust, diskursiivsete partiklite süsteemi, eitust, laensoade adaptatsiooni, Kukkuzi murde kuuluvust, Jõgõperä ja Luuditsa murraku omavahelisi erinevusi jm (BVJ 365–366, 372–374; Rožanski, Markus 2015). Kukkuzi murret uurides jõuti kindlale seisukohale, et see on tugevasti isuristunud vadja murre. 2006. aastal kaitses Markus Moskvas kandidaadiülikirja “Типология морфемного варьирования: на материале морфонологических систем говоров водского языка” (“Morfeemse varieerumise tüpoloogiast: vadja keele murrete morfonoloogiliste süsteemide materjali põhjal”; SVJ 365).

Ka siinkirjutaja meelisteemaks on olnud vadjalaste assimilatsioon ja nn vadja liikumine. Lisaks on ta üritanud taastada kreevini grammatikat ja tekste, uurinud vadja *tš*-hääliku levikut, kunaagisi keelepiire ja varasemat murdeliigendust, samuti vaaginud noore kirjakeele probleeme. 2009. aastal avaldatud monograafias “Vadja haritlane Dmitri Tsvetkov: 1890–1930” vaadeldakse tema elu ja tegevust peamiselt keele, kuid vähemal määral ka folkloori uurimise vallas (SVJ 355).

Tallinna votoloogide suurtööks on kahtlemata eespool mainitud “Vadja keele sõnaraamatu” koostamine ja publitseerimine; seda toimetasid Elna Adler, Merle Leppik, Valmen Hallap (käsikirja peatoimetajana 1987. aastani) ja (sh üksinda teist trükki) Silja Grünberg. Viikberg avaldas 2008. aastal raamatuna pealkirja “Vadja keele grammatika” all Tsvetkovi käsikirjalise ülevaate Jõgõperä murde struktuurist. Samuti kirjutas Viikberg vadjalastest peatüki “Vene imperiumi punasele raamatule” (SVJ 378). Iris Audova (praeguse nimega Metsmägi) on käsitlenud vadja *va-/vä-* ning *ja-/jä-*-liitelisi deverbaale (SVJ 353). Vadja isikunimesüsteemi vaagis kogu Euroopat hõlmavas nimekäsiraamatus peaasjalikult vepsonoogina tuntud Marje Joalaid (vt ETIS). Eesti ida- ja kirderannikumurde seoseid vadja keelega on peale Alvre uurinud Piret Norvik jt (SVJ 369).

Johanna Laakso koostas D. Tsvetkovi sedelkogust sõnaraamatu “Vatjan kielen Joenperän murteen sanasto” (1995) ja vaagis selles leiduva keeleainese rahvaehtsust (SVJ 363, 378). Mitmed Soome keeleteadlased käisid 1990. aastate alguses pärast N

Liidu kokkuvarisemist Vadjamaal. Petri Lauerma käsitles doktoriöös “Vatjan vokaalisointu” vadja keele vokaalharmooniat ning on uurinud artiklites eesti keele ja läänemeresoome idapoolsete keelte mõju vadja keelele (SVJ 363). Elomaad on 1990. aastatel huvitanud vadjalaste algupära; keelearengu laineteooriale toetudes jõudis ta erinevalt Aristest jt seisukohale, et vadjalased on kujunenud nii lääne- kui ka idapoolsete mõjude koostulemusel (SVJ 354). Mikko Turunen on uurinud vadjalaste koodivahetust siirdumisel vadja keelelt vene keelele ja vastupidi (SVJ: 378). Eesti juurtega soome lingvist Riho Grünthal (1997: 113–149, vt eriti 147 jj) käsitles teiste läänemeresoome etnonüümide kõrval põhjalikult ka vadjalaste oma. Vadja keele näiteid on vähemal või suuremal määral kasutatud ka naaberkeelte uurimisel, kuid selle küsimusega pole siinkirjutaja suutnud süstemaatiliselt tegelda. Mainitagu siinkohal vaid Joensuu ülikoolis Ilkka Savijärvi juhendamisel kaitstud Ossi Kokko (2007) dissertatsiooni ingerisoome murrete käänete arengust; selles leidub rohkesti kõrvutusi vadja morfoloogiaga.

1990. aastatel ulatus votoloogia haare Saksamaale. Kreevini murde häälkute, grammatika ja tekstile rekonstrueerimisel sai mahuka habilitatsioonitöoga “Krewinisch: zur Erschließung einer ausgestorbenen ostseefinnischen Sprachform” (“Kreevini keel: järeduste tegemiseks ühe häübunud läänemeresoome keelekuju kohta”) hakkama Eberhard Winkler (1997), kes toona töötas Münchenis, kuid alates 2002. aastast Göttingenis. Winkler on kirjutanud kreevini teemal hiljemgi mitut artiklit, sh katatoonist, astmevaheldusest jm (nt Winkler 2012). Ta on uurinud ka vadja nimisõnade *i*-mitmust, Wiedemanni tegevust läänemeresoome keelte uurimisel, vene keele mõju vadja keelele jm (SVJ 382). Kreevini murde slavisme on käsitlenud Torbjörn K. Nilsson Umeå ülikoolist Rootsis (SVJ 368). Rootsit kreeses tutvustas vadjalasi ja nende keelt oma brošüüris “Voterna och deras språk” Virve Raag (2001; SVJ 371).

1990. aastate lõpul laienes vadja keele uurimine territoriaalselt Moskvasse. Sellega on pidevalt tegelnud Tatjana Agranat, kelle vaateväljas on peamiselt sotsiolingvistiline olukord, sh keele hääbumine ning sellega seonduvad protsessid morfoloogia ja süntaksi vallas. Ta on nagu teisedki Moskva lingvistid haka-

nud kasutama uuemaid keeleuurimise meetodeid. Käsitletud on süsteemseid grammatikamuutusi, evidentsiaalsust, ruumideiksi, diskursiivseid markereid jm. 2007. aastal avaldas Agranat raamatu “Западный диалект водского языка” (“Vadja keele läänemurre”) tänapäeva vadja keele ehitusest ja 2012. aastal enda kogutud ja morfeemianalüüsitud tekstdid pealkirja all “Водские тексты с поморфемной нотацией” (BVJ 343–346; SPN).

Peterburi teadlastest viljelevad vadja keele uurimist Mehmet Muslimov, Nikolai Kirsanov (viimane, tõsi küll, pärastpoole Helsingis) ja Aleksei Krjukov. Muslimov on loonud vadja kirjakeele ning tegelnud Ingerimaa rahvaste keelekontaktide ja koodivahetusega. Sel teemal kaitses ta 2005. aastal kandidaadiülikirja “Языковые контакты в Западной Ингерманландии” (“Keelekontakteid Lääne-Ingeris”; SVJ 367–368). Muslimov hakkas juba 1994. aastal Peterburis korraldamata vadja keele kursusi, millel osaleb nii vadja juurtega inimesi kui ka teisi. Jõgõperä keskkooli koduloo fakultatiivtundides on viienda klassi õpilastele keelt õpetanud peale Muslimovi ka vadjalane Tatjana Prokopenko ning kodulugu Tatjana Jefimova. 2004. aastal publitseeriti esimene vadja kirjaviisis raamat – muinasjutukogumik (tõsi küll, kahes keeles). Venemaal on ilmunud ka paar tarbe-raamatut (seinakalender, värvimisraamat lastele). 2014. aastal avaldas Moskva arst Vitali Tšernjavski esimese vadja keele õpiku “Самоучитель водского языка. Vad’da ceele izeõpõttaja”.

Kirsanovi huviobiidis on olnud kogu Ingerimaa, sh endiste vadja alade makro- ja mikrotöponüümid (SVJ 361). Kogu Ingerimaad mitmeti uuriv Aleksei Krjukov on käsitlenud keeleteaduse vallas peamiselt (vadjalaste ja isurite) koha- ja perekonnanimede päritolu (nt Krjukov 2007).

5.2. Folkloristika ja usundilugu

Ergo-Hart Västriku doktoriväitekirjas “Vadjalaste ja isurite usundi kirjeldamine keskajast 20. sajandi esimese pooleni: alliktekstdid, representatsioonid ja tõlgendused” (2007) annab usundi-kirjeldustest ammendava ülevaate (SVJ 379). Peale selle on teadlane käsitlenud vadja kohapärimust, Ilješi külakabeliga

seonduvaid legende, maa- ja veehaldjaid, külapühasid, Ariste tegevust folkloristika vallas jm (vt ETIS). Västrik koostas, kommenteeris ja avaldas 2005. aastal Ariste ekspeditsioonide päevikud aastatest 1942–1980 (vt ETIS). Madis Arukask on käsitlenud vadjalaste arusaamu surmast ja teispoolsusest, vadja ja setu pärimuse (eksimine, rahvalaulud) ühiseid jooni ning analüüsitud Ariste nn ürgvadjaluse kontseptsiooni (vt ETIS). Siinkirjutaja on vadja rahvausundi vallas uurinud majahaldjat (vt ETIS).

Nenola (vahepeal Nenola-Kallio; 2002) koondas kõik kirjasõnas leiduvad Ingerimaa itkud keeleliselt korriigeerituna ühte ligemale 1000 leheküljelisse raamatusse “Inkerin itkuvirret. Ingrian Laments” ja varustas nad inglise tõltega. Kati Kallio kaitses Helsingi ülikoolis doktoritöö “Laulamisen tapoja: Esitysareena, rekisteri ja paikallinen laji Länsi-Inkeriläisessä kalevalamittaisessa runossa” (“Laulmise viise: Lääne-Ingeri regilaulude esitamise areen, register ja paikkondlik liik”) Lääne-Ingeri, sh vadja regilauludest; väitekirjas käsitletakse regilaulude värsi- ja muusikalist struktuuri, seost liikumise ning kalendripühade, elutähtsündmustega jpm (Kallio 2013). Ildikó Lehtinen (1991) on käsitlenud vadja rahvaröivaste idapoolseid mõjustusi. Väga detailse ülevaate vadja rahvaluulest ja selle uurimise ajaloost esitas monograafia “Wotische Folklore. Ein Gang durch Textpublikationen und Forschungsliteratur” (“Vadja folkloor: teekond tekstipublikatsioonide ja uurimiskirjanduse kaudu”) kujul Hans-Hermann Bartens Göttingenist (2012).

Väga agaralt tegutseb Leningradi oblasti põlisrahvaste, sh vadjalaste populariseerimisel ja nende kultuuri taastamisel arheoloog Olga Konkova, kes avaldas 2009. aastal kogu votooloogiat hõlmava mahuka koguteose “Водь: очерки истории и культуры” (“Vadjalased: ülevaated ajaloost ja kultuurist”), samuti paralleelselt vadja- ja venekeelse tekstiga muinasjutu- ja muistendikogumiku “Предания и сказки водского народа – Vad’da rahvaa jutud ja kaazgad” (ISBN 361; Konkova 2009). Peale selle on uurija publitseerinud vadjalastest mitu lühemat populaarset brošüüri, vadja keele õpivahendi (koos Nikita Djatškoviga) jm. Peterburi kodu-uurija Vjatšeslav Mizin on uurinud Loode-Venemaa pühakohti ja loodusobjekte, sh vadja

omi. Šlõgina (2003) Moskvast avaldas läänemeresoome rahvaid käsitlevas teoses klassikalise ülevaate vadja vaimsest ja materiaalsest kultuurist.

5.3. Arheoloogia

Eestis jätkus arheoloogia vallas vadjalaste kunagiste asu- ja siirdealade uurimine. Aastaid kestnud uurimistöö tulemused koonduvad raamatusse “Vadjapärased kalmed Eestis 9.–16. sajandil”, mille põhiautorid on Ligi ja Valk (vt ka Valk 2015: 68–78). Tartumaa kalmistute inventari põhjal on Valk (2001) sedastanud eelajaloolisi ja varakeskaegseid kontakte vadjalaste ja Daugava Väina liivlaste vahel. Ajaloolane Anti Selart (2005–2009) on käsitlenud vadjalaste nimetamist Lääne-Euroopa keskaja allikates.

Rjabinini (1997, 2001) sulest ilmus kaks kokkuvõtlikku teost, mis käsitlesid Ingerimaa vadja arheoloogiat, nimelt “Финно-угорские племена в составе Древней Руси. К истории славяно-финских этнокультурных связей” (“Soome-ugri hõimud Vana-Vene koosseisus: slaavi-lääänemeresoome etnokultuuriliste sidemete ajaloost”) ja “Водская земля Великого Новгорода” (“Suur-Novgorodi Vadjamaa”). Kirde-Peipsimaa Zalahtovje kalmistu kaevamiste põhjal avaldas mitmekümneaastaste väljakaevamiste tulemused Hvoštšinskaja raamatuna “Финны на западе Новгородской земли” (“Lääänemeresoomlased Novgorodimaa lääneosas”, 2004). Uuel aastatuhandel (aastast 2005) jätkati arheoloogilisi kaevamisi Isuri lavamaa lääneosas. Kattila murdealalt leiti uusi kindlaid või töenäolisi tarandkalmeid (Kerstovo, Malli, Udosolovo, Kotelski ja Kommunar). Sealsete ala uurijatena on Rjabinini surma järel esile kerkinud Maria Juškova (2016), Vjatšeslav Kulešov, Pjotr Sorokin jt. Valja küla põllult leiti 2009. aastal pronkskatel vadja rahvarõiva osadega XVII sajandist; viimaseid kirjeldas Hvoštšinskaja (2010). Tänuyäär abi mees arheoloogidele ja huvilistele on Vladimir Lapšini (1990) koostatud Leningradi oblasti muististe kataloog, milles esitatakse kõigi raamatu ilmumise ajaks vadja aladel avastatud muististe kirjeldus. Väärtuslikuks allikmaterjaliks on kahtlemata Isuri lavamaa keskaegsete kiviristide kataloog, mis sisaldab andmeid ka

vadja ala ristidest (Pantšenko 2005–2009). Taustinfona võiks pakkuda huvi Vadjamaa mõisate ajalugu valgustavad teosed (Murašova, Mõslina 2003, 2015).

5.4. Vadja liikumine ja vadja kultuuri tutvustamine

Pärast Nõukogude Liidu lagunemist tekkis Peterburis ja Vadjamaal votofülide ning votoloogide (Jefimova, Muslimov jt) initsiativil vadja liikumine, nn vadja renessanss, mille harjal loodi vadja kirjakeel. 1997. aastal rajas Jefimova külaelanike abiga Luuditsasse eramuuseumi (praegune juhataja on Marina Iljina). Jefimova initsiativil hakati 2000. aastal pidama iga-aastast Luuditsa külapidu, millel on olnud rohkesti osavõtjaid. Kujundati vadja lipp ja vapp, hakati Tumanski järgi taastama XVIII sajandi rahvaröivist. Kohalikus koolis asutati folklooriansambel “Linnud” (juhataja Marina Petrova) ja Peterburis “Bestiarium”, vadja nimega “Maaväci” (õigemini Maaväči; eesotsas Jekaterina Kuznetsova). 2005. aasta aprillis registreeriti Vadja Kultuuri Selts (juhataja alguses Jefimova, pärastpoole Kuznetsova). Veebis avati kodulehekülg “Vadđamaa – Водская страна” (<http://www.vadjamaa.narod.ru.>). Hakkas ilmuma kohalik ajaleht Maaväci ('Maarahvas').

Viimastel aastakümnetel on häabuvatest vadjalastest vändatud mitu dokumentaalfilmi, tehtud telesaateid ja salvestatud ansamblit Maaväci muusikat. Kinematograafia alalt mainitagu Taissto-Kaleva Raudalaineni, Arukase, Västriku ja M. Lauri filmi “Akadeemik Ariste kaks armastust” (2001), millest esimene osa seondub vadjalastega, “Ja päästa meid ära kurjast” (2004) tuntud vadjalasest Tatjana Prokopenkost ning Arukase “Vadja aabitsa lugu” (2016).

Venemaal üles võetud dokumentaalfilmidest väärivad tähelepanu Konkova stsenaariumi järgi vändatud film “Vadjalased: Kaduva rahva minevik ja olevik” (2003), N. Serebrjakova “Vadjalased: Meid on vähe, kuid me oleme olemas” (2013) ja Anna Baženova stsenaariumi järgi Oleg Mitjušovi tehtud südamlik film “Vadjalased: koju naasmine” (2013). Konkova osavõtul on tehtud esimesed kaks vadjakeelset multifilmi, neist esimesena

valmis "Jürci ja mato" ("Püha Jüri ja madu", 2014), teisena aga "Leningradi oblasti põlisrahvad: vadjalased". Vadjateemalised kino- ja teleteosed väärksid eraldi uurimust.

5.5. Kokkuvõtteks

Praegu kestev ajajärv votoloogia arengus on ilmselt kõige viljakam. Seda iseloomustab varasema kogumis- ja uurimistöö kokkuvõtete tegemine (vadja keele suursõnaraamat, mahukas gramatika, põhjalik folkloristika ajalugu, arheoloogia monografiad jm). Eestis, Soomes ja Venemaal on mitmel alal kaitstud vadjateemalisi dissertatsioone. Enim on saavutatud lingvistika vallas. Heinsoo (2004b: 13) iseloomustas keeleuurimise viimast perioodi kui vadja keele hääbumise jälgimise ajajärku, mil on peaaegu võimatu hankida uut, huvipärist ainest ning uurimused hakavad baseeruma üksnes varem kogutul. Markuse ja Rožanski monograafia põhineb siiski viimase aja keeleolukorra fikseerimisel välitööde käigus, ent see on juba pigem erand. Votoloogiaalane uurimistöö on viimastel kümnenditel avardunud Göttingeni ja endisest ajast enam Peterburi ja Moskvasse. Eriti väärib esiletoomist tarandkalmete avastamine Vadjamaal Peterburi arheoloogide poolt; see näitab käsitletava ala tunduvalt varasemat asustamist kui seda oli seniajani oletatud.

Teadlased pole mitte üksnes vadjalastelt ainestikku kogunud, nagu see toimus ühesuunaliselt varasematel perioodidel, vaid ka seda jaganud. Selle väljenduseks on vadja kirjakeele loomine, õpikute ja muu lugemisvara soetamine, vadjakeelsete filmide tegemine, avalikkuse tähelepanu pööramine vadjalastele jm. Vadja keele ja kultuuri velmamine on huvipakkuv eksperiment. Vadjala siin nende keelt ja kultuuri ettevõetu muidugi enam ei päasta, sest on jõutud hääbumise viimasesse faasi, kuid aktiivne tegevus teadvustab, et vadja rahvas ja keel on olemas, samuti võimendab mõnevõrra vadja päritoluga rahva huvi oma juurte vastu.

6. Lõpetuseks

Votoloogia on rohkem kui 200 aastase eksisteerimise käigus arenenud tõusujoones. Ohtrasti on kogutud ja publitseeritud vadja keele- ja kultuurainest, käsitledud sõlm- ja üksikprobleeme ning avaldatud üldteoseid. Näikse, et vadjalaste keel ja kultuur on võrreldes naabrite, isurite, keele ja kultuuriga olnud teadlaste tähelepanu all märksa enam. Paraku on mõlemad rahvad päästmatult hääbumas. Votoloogia praegune periodiseerimine on kahtlemata subjektivne. Siinkirjutaja lähtus kõigepealt poliitilise ajaloo murrangulistest etappidest, mille silmas pidamine hõlbustab ainese käsitlemist vähemalt mnemotehniliselt. Periodiseerimist raskendab mõneti votoloogia eri distsipliinide arenemise erinev kiirus.

Kasutatud kirjandus ja veebiallikad

- Ariste, Paul 1973:** Etwas über die Dreisprachigkeit. *Иберийско-кавказское языкознание. Ibero Caucasia* 18. Тбилиси, 35–47.
- Ariste, Paul 1987:** Vadja keele uurimine Eesti NSV-s. *Emakeele Seltsi aastaraamat* 31 (1985). *Lähedalt ja kaugelt*. Tallinn: Eesti Raamat, 1987, 5–11.
- Ariste, Paul 2005:** *Vadja päevikud 1942–1980*. Litteraria. Eesti kirjandusloo allikmaterjale 22. Tartu, 2005.
- Aspelin, J. R. 1875:** *Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 51. Helsinki, 318–327
- Bartens, Hans-Hermann 2012:** *Wotische Folklore. Ein Gang durch Textpublikationen und Forschungsliteratur*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 84. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- BVJ** = Библиография по водскому языку, vt Markus-Rožanskij 2011, kd 2, 337–382.
- Ernits, Enn 2008:** Mälehtüisi ja uurmisi vad'alaisi kotsilõ. *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuruuringu keskuse aastaraamat* 7. Toim Triin Iva ja Mari Mets. Tartu: Tartu Ülikool, 187–191.

ETIS = *Eesti Teadusinfostüsteem: Isikud* (<https://www.etis.ee/> Portal/Persons/Index).

Heinsoo, Heinike 2004a: Paul Ariste and Ingria. *Fenno-Ugristica. Myths and Facts in Uralistics*. Edited by Piret Klesment. Tartu: University of Tartu, 5–9.

Heinsoo, Heinike 2004b: Investigating obsolescence. Votic. *Fenno-Ugristica. Myths and Facts in Uralistics*. Edited by Piret Klesment. Tartu: University of Tartu, 10–16.

Heinsoo, Heinike, Saar Eva 2015: From “bourgeois” to national romanticism. Attempts at creating Votic and Ingrian written standards in the 20th and 21st century. *Dominated languages in the 21th century. Papers from the International Conference on Minority Languages 14*. Editors Barbara Schrammel-Leber, Christina Korb. Grazer Plurilingualismus Studies 1. Graz: Karl-Franzens-Universität Graz, 118–133.

Хвошinskaja 2004 = Н. В. Хвощинская. *Финны на западе Новгородской земли. (По материалам могильника Залахтова)*. Труды Института истории материальной культуры 6. С.-Петербург: Дмитрий Буланин.

Хвошinskaja 2010 = Н. В. Хвощинская. Уникальная находка деталей водского костюма XVII в. *Новгород и Новгородская земля. История и археология 24*. Новгород: Великий Новгород, 96–100.

IB = *Inkerin bibliografia. Luettelo vatjalaisia, inkeroisia ja Inkerin suomalaisia käsittelyvästä kirjallisuudesta*. Toimittanut Jorma Elomaa. Castrenianumin toimitteita 22. Helsinki, 1981.

IGS = Ингерманландия глазами Самули Паулахарью. *Ингерии. Велоэкспедиция летом 1911 года*. Составитель: Марьют Паулахарью. Перевод: Якуб Лапатка. Ингерманландия: Гийоль, 2014

Juškova 2016 = Maria A. Yushkova. A new group of *tarand* graves in the South-Western Part of Leningrad Oblast. *New Sites, New Methods. Proceedings of the Finnish-Russian Archaeological Symposium Helsinki, 19–21 November, 2014*. Editors Pirjo Uino & Kerkko Nordqvist. Iskos 21. Helsinki, 143–159.

- Kallio, Kati 2013:** *Laulamisen tapoja: Esitysareena, rekisteri ja paikallinen laji Länsi-Inkeriläisessä kalevalamittaisessa ru-nossa*. Väitöskirja. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Kippar, Pille 1986:** Vadja muinasjutu viimane aastasada. *Ema-keeles Seltsi aastaraamat 30* (1984). Keelest ja rahvaluulest. Tallinn: Eesti Raamat, 136–143.
- Kirpitšnikov 1984** = А. Н. Кирпичников. *Каменные крепос-ти Новгородской земли*. Ленинград: Наука.
- Kokko, Ossi 2007:** *Inkerinsuomen pirstaleisuus. Eräiden sijojen kehitys murteen yksillöstyminen kuvastajana*. Joensuu: Joen-suun yliopisto.
- Konkova 1990** = О. И. Конькова. Исследования ижорских средневековых могильников. Итоги и перспективы. *Со-временное финно-угроведение. Опыт и проблемы. Сбор-ник научных трудов*. Ленинград, 31–35.
- Konkova 2009** = О. И. Конькова. *Воды: Очерки истории и культуры*. Санкт-Петербург: Российская академия наук, Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН, Центр коренных народов, Общество ижоры и воды.
- Krjukov 2007** = А. В. Крюков. О фамилиях води и ижор. – Финно-угорская топонимия в ареальном аспекте. Мате-риалы научного симпозиума. Петрозаводск, 122–142.
- Lapšin 1990** = В. А. Лапшин. *Археологическая карта Ленин-градской области 1. Западные районы*. Ленинград.
- Laul, Silvia 1982:** Vadja hõimude kujunemisest. *Lääinemere-soomlaste etnokultuuri kiismisi*. Tallinn: Valgus, 18–23.
- Lehtinen, Ildikó 1991:** Noch einmal zu den östlichen Zügen der wotischen Tracht. *Physical Anthropology and traditional cul-ture of Finno-Ugric Peoples. Materials of Soviet-Finnish Symposium Helsinki, May 1991* [i. e. 1989]. *Физическая антропология и традиционная культура финно-угорских народов. Материалы советско-финляндского симпозиу-ма Хельсинки, май 1989*. Москва: Институт этнологии и антропологии имени Н. Н. Миклухо-Маклая, 158–175.
- Ligi 1986** = Прийт Лиги. О води на территории Эстоний. *Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnatea-dused 35₂*, 156–167.

- Ligi, Priit 1988:** Kirde-Eesti vadjapäraste kalmete uurimise tulemusi. *Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused* 37₃, 267–282.
- Markus, Rožanski 2011** = Е. Б. Маркус, Ф. И. Рожанский. *Современный водский язык 1–2. Тексты и грамматический очерк*. Санкт-Петербург: Нестор-История.
- Murašova, Mõslina 2003** = Н. В. Мурашова, Л. П. Мыслина. *Дворянские усадьбы Санкт-Петербургской губернии. Кингисеппский район*. Санкт-Петербург: Выбор.
- Murašova, Mõslina 2015** = Н. В. Мурашова, Л. П. Мыслина. *Дворянские усадьбы Санкт-Петербургской губернии. Ломоносовский район*. Санкт-Петербург: Аврора.
- Nenola, Aili 2002:** *Inkerin itkuvirret. Ingrian Laments*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 735. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nenola-Kallio, Aili 1982:** *Studies in Ingrian Laments*. FF Communications 234. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Oinas, Felix 1974:** Setujen asema Viron kansanperinteessä. *Kalevalaseuran vuosikirja* 54. *Sampo ei sanoja riutu. Matti Kuusen juhlakirja*. Porvoo, Helsinki, 277–286.
- Oras, Tamm, Västrik 2009** = Я. Орас, Я. Тамм, Э.-Х. Вястрик. Звуковые коллекции финно-угорских народов в Эстонской фольклорном архиве. *Ежегодник финно-угорских исследований*. Ижевск: Уральский государственный университет, 232–239.
- PAB** = *Professor Paul Ariste biobibliograafia 1921–2000*. Koost Mare Onga. Toim Maare Künnik ja Rein Saukas. Tartu: Tartu Ülikooli raamatukogu, Tartu Ülikooli Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskus, 2000.
- Pantšenko 2005–2009** = В. Б. Панченко. Каменные кресты Ижорского плато: (Каталог). *Stratum Plus. Cultural Anthropology and Archaeology* 5. St. Petersburg, Kishinev, Odessa, Bucharest, 420–438.
- Pärdi, Heiki 1982.** Vadja aines Eesti NSV Riikliku Etnograafiamuuseumi kogudes. *Läänemeresoomlaste etnokultuuri küsimusi*. Tallinn: Valgus, 24–26.
- Rjabinin 1997** = Е. А. Рябинин. *Финно-угорские племена в составе Древней Руси. К истории славяно-финских этно-*

- культурных связей. Историко-археологические очерки.* Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- Rjabinin 2001** = Е. А. Рябинин. *Водская земля Великого Новгорода. (Результаты археологических исследований 1971–1991 гг.).* Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин.
- Rožanski, Markus 2015** = Fedor Rozhanskiy, Elena Markus. Negation in contemporary Votic. *Negation in Uralic Languages.* Edited by Matti Miestamo, Anne Tamm, Beáta Wagner-Nagy. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Company, 487–516.
- Ränk, Gustav 1982:** Die erste und letzte Garbe im Erntebrauchtum der Woten. *Folkloristica. Festschrift for Felix J. Oinas.* Edited by Egle Victoria Žygas and Peter Voorheis. Indiana University Uralic and Altaic Series 141. Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies, 197–203.
- Ränk, Gustav 1992:** Uurimisretked vadja küladesse 1942 ja 1943. *Keel ja Kirjandus* 2, 104–105.
- Rätsep, Huno 1980:** *Akadeemik Paul Ariste.* Tallinn: Perioodika.
- Salminen, Väino 1929:** *Tutkimus vatjalaisten runojen alkuperästä.* Suomi. Kirjoituksia isänmaallisista aineista 5₇. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Selart 2005–2009** = А. Селарт. Водь в западноевропейских источниках века. *Stratum Plus. Cultural Anthropology and Archaeology* 5. St. Petersburg, Kishinev, Odessa, Bucharest, 529–538.
- Setälä, Eemil Nestor 1890–1891:** *Yhteissuomalainen äännehistoria I–II. Konsonantit.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SPN** = Список научных трудов Агранат Татьяны Борисовны (http://www.philology.nsc.ru/dissovet/2015_03/Agranat.pdf).
- Šlogina 2003** = Н. В. Шлыгина. Водь. *Прибалтийско-финские народы России.* Ответственные редакторы Е. И. Клементьев, Н. В. Шлыгиной. Москва: Наука, 555–591.
- Zadneprovskaja 2004** = А. Ю. Заднепровская. Материалы для изучения культуры воды. *Материалы этнографии 2. Народы Прибалтики, Северо-Запада, Среднего Поволжья.*

- жья и Приуралья. Санкт-Петербург: Деловая полиграфия, 67–73.
- Talve, Ilmar 1981:** *Vatjalaista kansankulttuuria*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 179. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Talve, Ilmar 1990:** Matka vatjalaisiin 1942. *Inkerin teillä*. Kälevalaseuran vuosikirja 69/70. Helsinki, 1990, 46–60.
- Uino, Pirjo 1991:** Inkerinmaan esihistoria. *Inkeri: Historia, kansa, kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 547. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–34.
- Valk, Heiki 1987:** Die Steinsetzung und der Dorffriedhof von Makita. *Eesti Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused* 36₄, 380–385, Taf. XVI–XVIII.
- Valk, Heiki 1988** = Хейки Валк. Новые открытия на могильнике Макита. *Eesti Teaduste Akadeemia toimetised. Ühiskonnateadused* 37₄, 364–370, табл. XV–XVIII.
- Valk, Heiki 2001:** About the early medieval and prehistoric contacts of the Votians and the Daugava Livonians. *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7.–13.8.2000 Tartu 8. Dissertationes sectionum. Litteratura Archaeologica & Anthropologia & Genetica & Acta Congressus*. Redegit: Tõnu Seilenthal. Curaverunt: Anu Nurk et Triinu Palo. Tartu, 365–374.
- Valk, Heiki 2015:** Die ethnischen Identitäten der undeutschen Landbevölkerung Estlands vom 13. bis zum 16. Jahrhundert: Ergebnisse der Archäologie. *Estnisches Mittelalter. Sprache, Gesellschaft*. Herausgegeben von Kadri-Rutt Hahn, Matthias Thumser und Eberhard Winkler. Schriften der Baltischen Historischen Kommision 20. Berlin: Lit, 56–91.
- Viitso, Tiit-Rein 1981:** *Lääinemeresoome fonoloogia küsimusi*. Tallinn: Keele ja Kirjanduse Instituut.
- VKE** = *Vadjapärased kalmed Eestis 9.–16. sajandil*. Toimeta-nud Valter Lang. Muinasaja teadus 2. Töid arheoloogia alalt 1. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, 1993.
- VKS** = *Vadja keele sõnaraamat*. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toimetanud Silja Grünberg. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013.

Winkler, Eberhard 1997: *Krewinisch. Zur Erschließung einer ausgestorbenen ostseefinnischen Sprachform.* Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 49). Wiesbaden: Harrassowitz.

Winkler, Eberhard 2012: Täieduseks kreevinit ja nende keele ajaloole. *Pühendusteos emeriitprofessor Mati Hindi 75. sünnipäevaks.* Koostajad ja toimetajad Reili Argus, Annika Hussar ja Tiina Rüütmaa. Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised 14. Tallinn: Tallinna Ülikool, 219–232.

Öpik, Elina 1970: *Vadjalastest ja isuritest XVIII saj. lõpul. Etnograafilisi ja lingvistilisi materjale Fjodor Tumanski Peterburi kubermangu kirjelduses.* Toim A. Viires. Tallinn: Valgus.

Enn Ernits: Votoloogia arõngust läbi aigõ

Vaðauurminõ ehk votoloogia om uma inämb ku 200 aastaga olõmanolõmisõ ao seen arõnuq nõsõvan joonõn. Votoloogia arõngu või jakaq neläs aovaihõs: 1) XVIII aastagasaast Edimädse ilmasõani, 2) katõ ilmasõa vah, 3) Tõõsõst ilmasõast sotsialismileeri kokkosadamisõni ja 4) 1991. aastist täämbädseni.

Aig XVIII aastagasaast Edimädse ilmasõani (1783–1918). Votoloogia algusaol (1783–1855) lõütiq vaðalasõq ja näide kiil tiidüse jaos. Ainõt kofati nii Ingerimaa vaðalaisi ku ka XV aastagasaal Lätti kiudutõduisi kreevinide käest. Tuu ao kirotuisin või nätäq algmit votoloogia mitmõ küle päält, esiqeränis keelest (sõnnnonimekiräq), rahvalaulõst, usost ja matõriaalsõst kultuurist, sh rahvarõivist. Votoloogia sai kööduse Eesti, Vinnemaa, Soomõ ja Ungariga.

XIX aastagasaal keskpaik oll' votoloogia, esiqeränis keeletiidüse arõngu sõlmpunktis. Tõõsõl allaovaihõl (1856–1918) korssiq ja uurõq matõrjaali päämädselt Soomõ ja Vinnemaa tiidläseq. Kõõg votoloogia arõng läts kipõmbas XIX aastagasaal lõpukümnendiil ja joudsõ toonatsõhe korgpunkt Edimädse ilmasõa algusõs. Tuul aol kofati hulga keele- ja rahvaluulõainõt. Saiq valmis vaða keele ehitüst, periolõmist ja aoluku kaevaq uur-

misõq. XIX aastagasaa kolmandal veerändil alostõdi vana ao välläkaibmiisi, mink lövvüq tettiq avaligus järgmädse aastagasaa algusaastil.

Katõ ilmasõa vahõl (1918–1939). Votoloogia arõng saa-as huugu sisse inne, ku 1920. aastidõ lõpus ja näüdäš väsumise märke jo 1930. aastidõ töösõl poolõl. Tähtsä kotusõ pääl olliq korjamistüü ja Põhahummogu-Eestin tettüq välläkaibmisõq. Esigeränis tasos vällä tuvvaq edimädse vaða kompleksekspeditsiooni kõrraldamist Leningradi tiidläisi puult. Ilmuq keele- ja rahvaluulõtekste kogomiguq. Tõisi kõrval tulliq suurõmban ma-hun votoloogiahe ka Eesti tiidläseq.

Aig Tõõsõst ilmasõast sotsialismileeri kokkosadamisõni (1940–1991). Sõa aol ja päält sõta teiq Eesti tiidläseq tegüsít korjamisreise Vaðamaalõ. Silmä paistus Ariste votoloogiaalanõ tüü, mink ütes tähtsämbäs viläs om vaða keeleoopus (1948). Nii eesti ku ka soomõ votoloogiq ilmudiq mitu keele- ja rahvaluulõ-kogomikku.

Viläliidsil 1960. aastil tekki Tarto ülikooli kõrvalõ vahtsõnõ votoloogia uurmiskotus – Keele ja Kirändüse Instituut Tallinan. Kõgõ välläpaistvamb ol' tuul ja perrätulõval allaovavaihõl P. Ariste tüü, kel ilmu neli raamatut ja hulk kirotuisi nii keele ku ka rahvaperimüse ala päält. Avaldõdi Juhan Auli urminõ (1964) vaðalaisi füüsildsest antropoloogiast. Ka soomõ votoloogiq ilmudiq tähtsit töid nii keeletiidüse ku rahvaluulõ ala päält. Soomõn ilmu Gustav Räng teos vaðalaisi etnografiast (1960).

1970–1980. aastagaq olliq votoloogian küländ hääq. Lätś edesi Ariste teküs tüü vaða keele ja rahvaperimüse korjamisõ, uurmisõ ja ilmutamisõ alal, ni timä kofatust ilmu kolm raamatut. Tuul aol anti Soomõn vällä kolm sõnastut ja Ilmar Talve etnograafiaalanõ teos (1981). 1970. aastagaq olliq mitmõn mõttõn püürdigädseq: Eestin alosf Ingrid Rüütel vaða rahvalaulõ viise uurmist, Eesti Rahva Muusõum naaš kõrdapiten korjama vaða ainõt ni Isuri lavamaal ja Põhahummogu-Peipsimaal teiq Peter-buri arheoloogiq alostust välläkaibmiisiga. 1980. aastil lätsiq edesi Eesti arheoluugõ välläkaibmisõq Põhahummogu-Eesti muistitsidõ vaða maiõ ja Lõunõ-Eesti üleminegiallo pääl.

Aig 1991. aastagast täämbädseni on olnud votoloogia arõngun kõgõ vilälidsemb. Taalõ om umanõ varahadsõmba

korjamis- ja uurmistüü kokkovõttidõ tegemine: vaða keele suur-sõnaraamat (1990–2011, tõonõ trükk 2013), suur vaða keele-oppusõraamat (2011), põhalik rahvaluulõ aolugu (2012), arheoloogia ala monograafiaq jm. Kõgõ inämb omgi tett keeletiiduse vallan. Votoloogia ala uurmistüü keskusõs om tõisilõ lisas viimätsil kümnendiil saanuq Göttingen ja innembädsest inämb Moskva. Tõistõ ku inne olõ-õi vaðalaisi käest õnnõ ainõt koðat, a taad om ka tagasi ant (vaða kirakeele luuminõ, opiraamatidõ ja muu lugõmisvara soetaminõ, vaðakeelitside filme tegemine jm).

Tähüssõnaq: tiidüslugu, keeletiidüs, rahvaluulõtiidüs, uskmiisi-lugu, etnograafia, arheoloogia, aolugu, filmindüs

Märksõnad: teaduslugu, keeleteadus, folkloristika, usundilugu, etnograafia, arheoloogia, ajalugu, filmindus

Enn Ernits: On the development of votology over time

Votology has shown a positive development trend within more than two centuries. Four periods can be distinguished within its development: 1) from the 18th century to the First World War, 2) between two world wars, 3) from the Second World War to the collapse of the socialist camp, 4) from 1991 until today.

Period from the 18th century to the First World War (1783–1918). The Votians and their language were discovered for the science in the end of the 18th century. In the initial sub-period of votology (1783–1855), data was collected from the Votians of Ingria as well as from the Krievins deported to Latvia in the 15th century. Publications of that period reflect embryonally many aspects of votology, such as language (in the form of word lists), folk songs, beliefs, and material culture (among others, the national costume). Votology related to Estonia, Russia, Finland, and Hungary.

The middle of the 19th century was a breakpoint in the development of votology, particularly in the sphere of linguistics. In the second subperiod (1856–1918), the abundant source material of language and folk poesy was collected and investigates most-

ly by the Finnish and Russian scientists. The development of votology became more intense in the last decade of the 19th century and culminated immediately before the First World War. Studies on language structure, origin and history were published. Archaeological excavations began in the third quarter of the 19th century, but the results were published in the beginning of the next century.

Period between two world wars (1918–1939). The development of votology intensified step by step until the end of 1920s. Some retardation revealed in the late 1930s. Data was collected from the Votians in Ingria and archaeological excavations in Northeast Estonia were performed. The first Votic complex expedition by Leningrad scientists is worth highlighting. Language and folklore text collections were published. Estonia became fully involved in the process of solving votologic problems.

Period from the Second World War to the collapse of the socialist camp (1940–1991). Efficient collecting expeditions to Votia during the war and in the post-war period (1940s–1950s) were carried out. Paul Ariste's activity, particularly the Votic grammar (1948), was outstanding. Estonian and Finnish votologists published many language and folklore text collections.

In the fruitful 1960s, another votologic research centre in addition to the University of Tartu – Institute of Language and Literature - emerged in Tallinn. In this and also in the following subperiod, P. Ariste's activity was the most eminent: he published four books and multiple writings on Votic linguistic and folk traditions. A study on the physical anthropology (1964) of Votians by Juhan Aul was published. The Finnish votologists published significant studies in linguistics and folkloristics. A book on Votic ethnography by Gustav Ränk was published in Finland in 1960.

The 1970s and the 1980s were quite productive for votology. The intense activity of P. Ariste in recording, investigating and publishing in the field of Votic language and folk traditions continued. Three text publications from the collections of P. Ariste were published. In the same period, three Votic dictionaries and Ilmar Talve's work on Votic ethnography (1981) were published

in Finland. In many ways, the 1970s were revolutionary: Ingrid Rüütel began the research of Votic folk melodies in Estonia, Estonian National Museum started to systematically collect Votic materials, archaeological excavations on the Izhora Plateau and in Northeast territories of Lake Peipsi by Russian archaeologists began. In the 1980s, Estonian archaeologists continued the excavations in ancient Votic territories of Northeast and South Estonia.

Period from 1991 until today has been most productive in the development of votology. It can be characterized by summarising previous collecting and research work: the great dictionary of Votic language (1990–2011, 2013), voluminous Votic grammar (2011), a thorough history of folkloristics (2012), monographs in archaeology, etc. Thus, the biggest achievements occur in linguistics. In addition to already established research centres, research in votology has also been conducted by scientists from Göttingen, St. Petersburg and Moscow. Unlike in the previous periods, when solely the collecting of source material from the Votians took place, giving something back is now important as well: creation of the Votic written language, compilation of text books, etc.

Keywords: history of science, linguistics, folkloristics, religion, ethnology, archaeology, history, cinematography

Enn Ernits
Eesti Maaülikool
Kreutzwaldi 62, 51014
enn.ernits@emu.ee

VÄLIUURIMINE 19. SAJANDIL. SJÖGREN SALATSI LIIVLASTE JUURES

EBERHARD WINKLER

Käesolev artikkel tahab vastata kahele küsimusele:

- a) kuidas Sjögren Salatsi liivi keeleainest kogus ja
- b) kuidas ta oma välitöödel kogutud materjali läbi töötas?

1. Nagu teada, ei jõudnud Sjögren liivlaste juures kogutud keelematerjali ise trükki anda. Pärast tema surma võttis need materjalid üle Wiedemann, täiendas neid, töötas läbi ning publitseeris kogumikuna “Gesammelte Schriften”. Kust jookseb selles teoses piir Sjögreni ja Wiedemanni tööpanuse vahel, ei olegi täpselt jälgitav. Kindel on see, et keelematerjali põhiosa, sealhulgas koju Salatsi liivi materjal, on Sjögreni kogutud. Pikem ajalooline sissejuhatus ning grammatikaosa pärinevad tõenäoliselt Wiedemannilt. Ka sõnastikku tuleb lugeda peaasjalikult Wiedemanni teeneks, sest Sjögren jõudis oma saksa-liivi sõnastikuga üksnes D-alguliste sõnadeni, kui ta juba suri. Üksikasjalikult:

Andreas Johan Sjögreni kogutud kirjatööd “Gesammelte Schriften” (1861), trükki toimetanud Ferdinand Johann Wiedemann:

II köide, 1. osa: liivi grammatika koos keelenäidetega

- 1) sissejuhatus: lk VII–CIV Wiedemann
- 2) grammatica: lk 1–289 Wiedemann
- 3) keelenäited: lk 293–480
  - a) liivi murdeid kõrvutavad keelenäited (61 lk)
Sjögren
  - b) eraldi Salatsi murre (7 lk) Sjögren
  - c) eraldi Kolka murre (13 lk) ?Wiedemann
  - d) eraldi Piza murre (104 lk) ?Prinz

II köide, 2. osa: liivi-saksa ja saksa-liivi sõnastik

Wiedemann/Sjögren

Käesolev artikkel piirdub Salatsi liivi keelenäidetega, peatudes nimelt a) liivi murdeid kõrvutavatel keelenäidetel ja b) eraldi Salatsi murdenäidetel.

Need keelenäited tähistavad Sjögreni liivi keelega tegelemise algust ja moodustavad tema kogutud materjalide tuumikosa. 1846. aastal, kui Sjögren käis Salatsis liivi keelt kogumas, oli ta 52 aastat vana, kogenud väliuurija ning pädev keeleteadlane.

2. Kui soovitakse saada taustainfot selle kohta, kuidas Sjögren oma esimesel Liivi-reisil kogumistööd tegi, siis on selleks kaks allikat: need on tema trükis ilmunud reisikiri (Sjögren 1849) ning käsikirjaline päevaraamat (vt Winkler/Pajusalu 2009: 22–27).

Sjögreni marsruut on väga täpselt jälgitav tema reisikirja järgi. Esimesi liivlasi kohtas ta Salatsis, kus ta peatus 1846. aasta juuni keskpaigast kuni juuli alguseni (17.6.–4.7.). Sealsete liivlaste seas oli tema andmetel tollal ainult 22 eakat inimest, kes liivi keelt oskasid, aga kelle liivi keele oskus jättis juba kõvasti soovida. Nagu Sjögren kirjutab, leidus seal kaks inimest, maakohtunik ja taluperenaine, kellest said 18 päevaks, mil ta seal peatus, tema peamised keelejuhid. Mõlemad oskasid lugeda ja rääkisid läti keelt, maakohtunik isegi mõnevõrra eesti keelt. Mis kogumismetodeid Sjögren kasutas, ta oma reisikirjas ei maini.

See kõik on huvipakkuv juba selle poolest, et – nagu Sjögren on ise tunnistanud –, ei osanud ta ei liivi ega läti keelt ja eesti keelt oskas ta väga halvasti. Kuidas võis siis Sjögren nende inimestega suhelda ja neist aru saada? Aeg-ajalt on mainitud küll tõlki, aga mitte keeli, mida tõlkimisel kasutati.

Ka Sjögreni päevikus ei leidu mitte mingeid konkreetseid selgitusi nende teemade kohta, olgu keelejuhid, töökeeled või kogumismetodid. Kord on ta maininud, et on pidanud appi võtma ühe läti ja ühe eesti leksikoni, sellal kui tõlki polnud kohal. Milliste leksikonidega oli tegu, on ta jätnud nimetamata.

3. Et kohapeal tehtud tööst rohkem teada saada, tuleb pöörduda Sjögreni välitööde märkmete poole. Seal kajastub tema töö, enne kui Wiedemann need materjalid läbi töötas ja publitseeris. Käsikiri hõlmab 71 kvartformaadis lehekülge, osa lehekülgi on väga tihedalt täis kirjutatud. Käsikiri sisaldab umbes 2180 lauset ja fraasi ning ligi 1500 sõna või sõnavormi.

Käsikiri on koostatud kronoloogiliselt. Avaleheküljel alustab Sjögren oma esimese päeva ülestähendustega ja 71. leheküljel tema kogumistöö Salatsis lõpeb. Leheküljed on ta ise nummerdanud. Lehekülje paremale poolele on ta reeglina jätnud laia vaba ääre, kuhu ta hiljem Kuramaal on lisانud Kuramaa liivi vasted. Esmalt on niisis kogutud Salatsi liivi keelematerjal ning selle järgi kogutud hiljem Kuramaa liivi materjal.

Tähendused on reeglina antud rootsi keeles, vahel saksa keeles ja väga harva soome, vene, prantsuse või läti keeles. Piiblitekstid, mõistatused ja suurem osa lauseid on jäetud tõlkimata.

Täpsemaid andmeid Sjögreni töötamisviisi kohta ei leidu. Harva vilksatab mõni nimi või lehekülgdede arv. Vahel annavad infot, mis võimaldab tema kogumistöölle veidikene valgust heita, tema ülekirjutatud liivi laused. Mitte kuskil pole küll märgitud, mis laused kummalt keelejuhilt pärinevad, olgugi et Sjögren oma reisikirjas mainib, et nende kahe keelejuhi vahel olid märgatavad erinevused.

Järgnevalt sooviksin visandada, millist infot võiks Sjögreni töötamisviisi kohta saada, kui võtta arvesse väikesi kaudseid vihjeid, mida annab välja lugeda tema välitööde märkmetest ja kummastki eelpool mainitud allikast, kui neid kõrvutavalalt interpreteerida.

4. Vaatleme nüüd välitöödel tehtud märkmete sisulist struktuuri. Üleskirjutatud materjal jaguneb sõnaloenditeks ja lauseteks. Lausete puhul on alati lisatud verbiparadigmad ja muud kompakte ülevaated, näiteks arvsõnade või personalpronoomenite kohta. Välitööde märkmed on seega, võrreldes tema liivi materjalide publikatsiooniga, täiesti erinevalt üles ehitatud.

Sõnaloend, mis moodustab kogu käskirjast peaaegu viienda (lk 1–13, 29–30), on koostatud Sjögreni Salatsis viibimise esimestel päevadel (2.–4. päeval), kui ta alles otsis sobivaid keelejuhte. Selle osa võis ta vabalt ka ise, ilma tõlgia abita, koostada eelpool mainitud läti leksikoni abil. Tegu oli Stenderi teosega “Lettisches Lexicon”, ilmunud aastal 1789, millele osutab autori ühel korral mainitud nimi.

5. Näitelaused, mille kogumisega ta 5. päeval alustas, moodustavad oluliselt mahukama osa (lk 13–28, 31–71). Neid võib jagada kahte rühma: esiteks laused, mille puhul pole teada mingid näidiseid, ja teiseks laused, mis on ilmselgelt näidiste järgi liivi keelde tõlgitud.

1) Umbkaudu 885 lauset, see tähendab 40% kõigist lausetest, paistavad sisu poolest pärievat Sjögrenilt endalt; kõikide juhtumite jaoks ei leitud lauseid, mis ta võttis eeskujeks. Selle oletuse kasuks räägib asjaolu, et leidub küllaltki suur hulk lauseid, mis kajastavad kohalikke olusid ning annavad edasi Sjögreni kõnelusi tema liivi keelejuhtidega. Ikka ja jälle leidub lauseid, mida on pidanud lausuma Sjögren ise, nagu näiteks ‘sa pead mulle liivi keelt õpetama’. Niisama veidralt kõlaks mõne liivlase suust ka selline lause nagu ‘ma olen Salatsis esimest korda’. Kas seda laadi lauseid on Sjögren konstrueerinud ise ja lasknud oma liivi keelejuhtidel üle kontrollida, ei saa me tagantjärele kinnitada. Mõnes teises kontekstis on Sjögren siiski ilma igasuguse häbita ja ilma liivlaste poolse kontrollita liivi lauseid ise konstrueerinud ning publitseerinud.

Paistab siis nii, et Sjögren moodustas lauseid spontaanselt – tuginedes tegelikele vestlustele keelejuhtidega –, kuid pidi see-tõttu alati lisama ka rootsi tõlke, mille ta tõlgil, kes töenäoliselt rääkis saksa keelt, laskis tõlkida läti keelde. Niisugune meetod ammendab end suhteliselt kiiresti, sest arvestades liivi talupoegade tagasihoidlikku elujärge ja küsitleja enda väga piiratud suhtlemisvõimet, ei jätkunud tal fantaasiat uute lausete moodustamisel kuigi kauaks. Paljud laused on sisu poolest samad või üsna sarnased. Väsimus, millest ta päevaraamatu kuuenda päeva järgi märku annab, tuleneb kindlasti sellestki, et Sjögren nõudis oma keelejuhtidelt alati täisparadigmade moodustamist; see on aga vaimselt päris pingutav tegevus inimestele, kes pole sellega kokku puutunud. Mis jäi tal siis muud üle, kui tegelda huvitava tekstiloomega?

2) Ligi 1300 laasel, see tähendab 60%-il, on olnud näidised ja nad on seega tõlgitud. Mainimata on jäetud, mis raamatust näidised pärinevad ja mis keelest on nad tõlgitud. Salatsis viibimise 6. päeval laseb Sjögren esimest korda näidislauseid, nimelt mõistatusi, tõlkida, selleks et ta naiskeelejuht ja tõlk võiksid

omavahel *vestelda*, nagu ta oma päevikus märgib. Mis puutub mõistatuse päritolusse, siis tähistab seda käsikirjas sõna *Hupel*. Nagu on selgunud, pärinevad näited Hupeli 1818. aastal ilmunud grammatikast “Ehstnische Sprachlehre”, kus on 6 lehekülge eesti mõistatusi saksakeelse tõlkega. Tegu ei ole niisiis liivi mõistustega. Tõlk on tõlkinud need mõistatused saksa keelest läti keelde ja liivi naiskeelejuht on lisanud liivikeelse tõlke. Neid mõistatusi kasutas Sjögren 7. ja 8. päeval ka oma meeskeelejuhiga, kuni kõik 97 said tõlgitud.

9. ja 10. päeval talitas Sjögren niisamuti kui mõistatuse tõlkimisele eelenenud päevadel. Ta küsitles paljusid paradigmasid ning enda konstrueeritud lauseid, millega ta oma naiskeelejuhti jätkuvalt väsitas. Pidevalt vajas ta ka tõlgi abi, mis muutis ta tõlgist sõltuvaks ja pikendas küsitlemisi, sest esmalt tuli näiteid tõlkida saksa keelest läti keelde. Mis jäi tal muud üle, kui kasutada läti näiteid, sest mõlemad keelejuhid oskasid ju läti keelt lugeda! Nii laskis ta 11. ja 12. päeval meeskeelejuhil tõlkida piibli kirjakohti, kokku 100 lauset, mille sisu tundmine kuulus tollal kindlasti üldharduse jourde. Ka Wiedemannit trükitud versoonis pole neile saksa tõlget lisatud.

Viimasel neljal päeval oli tal kasutada üksnes naiskeelejuht, kellel on ta lasknud tõlkida kõikidest lausetest rohkem kui poolled (1100). Raamatut, mida ta sealjuures kasutas, pole ta nimetanud, mainitud on autorinimi ja siin-seal mõni leheküljenumber. Tegu oli pastor Heinrich Hesselbergi grammatikaga “Lettische Sprachlehre” (1841), mis oli omale ajale vastav, üsnagi vähenõudlik läti keele grammatika sakslastele. Kasutades seda õpi-kut, lõi Sjögren mitu kärbest ühe hoobiga:

- a) sealsed näitelased olid lätikeelsed, mida keelejuht oskas lugeda, tõlkida liivi keelde ning Sjögrenile dikteerida;
- b) Sjögren võis keskenduda liivi lausete kirjapanemisele, sest nüüd ei pidanud ta üha uusi lauseid välja mõtlema ega nende tähendusi üles märkima;
- c) tõlki ei olnud siinkohal vaja;
- d) läti lausetel oli loomulikult ka saksakeelne tõlge, nii et Sjögren ei tarvitsenut liivikeelsetele lausetele enam tõlkeit lisada;

- e) liivi laused olid grammatiselt süstematiseritud, olgugi et need järgisid läti grammatikas kasutatud läti grammaticalist süsteemi.

Kui näidisteta lausetel oli mingigi seos ka liivlaste ja Sjögreni kogumistegevusega, siis Hesselbergi grammatikast pärit lausetel niisuguseid seoseid loomulikult ei olnud.

6. Nüüd teise küsimuse juurde: kuidas Sjögren oma välitöödel kogutud materjale läbi töötas? Millalgi pärast 1852. aastat ja enne oma surma 1855. aastal on Sjögren hakanud oma ekspe-ditsioonimaterjale läbi töötama. See käskiri on säilinud (Manu-scripti Sjoegreni – Materialien zum livischen Wörterbuch: lk 5–144, kaasa arvatud tagakülg), nii et seal on võimalik järele vaadata, kuidas ta keelematerjali paigutas ning edasi andis.

1) Materjali paigutamine. Välitööde kirjapanekutes on sõna-loendites alati esikohal rootsikeelne tähindus ja sellele järgneb liivi sõna ise. Käskirja alustab Sjögren üllataval kombel aga saksa-liivi osaga, kus ligikaudu 60% materjalist on esitatud ilma mingi tõlketa. Veel üllatavam on see, et Sjögren on võtnud saksa näited Hupeli saksa-eesti sõnaraamatust (1818) – mida sõnade järjestus selgesti näitab – ja millest Sjögren kõvasti kasu lõikas, sest nii võis ta kohe üle võtta ka eesti vasted.

Probleem on aga selles, et Hupeli näited iseloomustavad haritud sakslaste sõnakasutust, mis ei ilmne ainuüksi valitud leksi-kast, vaid ka arvukatest ühendverbidest, prefiksverbidest ning abstraktsetest nimisõnadest. Materjal, mida Sjögren liivlastelt talletas, on seestavu väheste haridusega lihtsate inimeste konkreetne sõnavara, isegi seal, kus tegu on piibli kirjakohtade tõlge-tega. Kuidas siis Hupeli saksa näidete järgi kogutud liivi keele-materjali paigutada? Mida teha, kui näiteks saksa sõnadele *Armut* ‘vaesus’ või *aufnehmen* ‘üles tähendama; vastu võtma; taipama jms’ vastavat liivi sõna ei ole üles kirjutatud? Sjögreni puuhul on märgata eesmärki leida igale saksa sõnale liivi vaste, isegi kui ta polnud seda ise üles märkinud. Märgata võib kaht toimisviisi:

- a) Sjögren laiendab ühe ülesmärgitud sõna tähendust meelevaldselt. Sõna *jägu* tähenduseks on välitööde märkmetes an-

- tud üksnes ‘osa’, kuid sõnastikus esineb see sõna ka tähen-duses ‘osakaal’, ‘osakond’ ja ‘murdarv (matemaatikas)’.
- b) Ta konstrueerib ise hulga abstraktseid nimisõnu, tegijanime-sid, prefiksverbe ja ühendverbe, tegevusnimesid ja isegi ter-veid fraase. Viimati mainitu, see tähendab tervete fraaside ümberkirjutamine, ilmneb eriti kujukalt C-alguliste sõnade puhul, niisiis näiteks *Cabale*, *Campagne*, *Cantate*, *capitu-lieren*, *Cavallerie* ja teised sellised, mis ka saksa keele puhul on seotud haritlaste sõnavaraga.

2) Materjali edasiandmine. Välitööde kirjapanekud kajasta-vad tohutu suurt varieeruvust Salatsi liivi keeltes. Siin on võima-lik keskenduda üksnes ühele nähtusele, nimelt pika ā edasiand-misele, mille puhul on varieeruvus eriti ulatuslik ning sage. Sjögren ütleb selle kohta oma sõnastikuosas (lk 8ob) järgmist: “Liivimaal kõigub pikendatud ā-vokaali häälitus pika ā ja pika ō vahepeal, kusjuures iga pika ā järel veel kergelt o-d kuuldub. Tegu on algupärarse ebapuhta häälusega, kuid kindlasti pole te-gu diftongiga.”

Selle asemel aga, et valida nüüd oma märgisüsteemi jaoks välja üks, vastavat häälilikukvaliteeti edasiandev märk – või siis säilitada esialgne kirjapanek –, kirjutab ta pika ā-vokaali igas sõnas eri märgiga, kuid mitte kordagi selle märgiga, mida ta on kasutanud oma välitööde märkmetes. Kui võtta näiteks sõna *saun* ‘saun’, siis esineb see tema ekspeditsioonimärkmetes kol-mel kujul: *saon*, *sa^on*, *saân*, kuid oma sõnastikus kirjutab ta *sān*. Sõna *maa* ‘maa’ esineb tema märkmetes viiel eri kujul: *maa*, *maa^o*, *maå*, *mao*, *ma^o*, tema sõnastikus esineb see aga kujul *māo*. Mis ratsionaalne põhjus võiks olla selle varieeruvuse taga, on täiesti arusaamatu.

Vastuseks eespool esitatud küsimusele võib öelda, et Sjögreni eesmärk ei olnudki need tema üleskirjutused, see liiv-laste 19. sajandi keskel kasutatud keele registreerimine, vaid te-ma eesmärk oli hoolitseda liivi keele edasiarendamise eest, nagu ta mainib oma teise liivlaste juurde tehtud reisi ülevaates 1852. aastal (Sjögren 1852: 238). Sjögren tahab tösta liivi keele oma ajastu tasemele ja luua selleks vastav ortograafia. See kahtlemata auväärne julgustükk tähendab aga normatiivset, mitte deskriptiivset lähenemist. Et liivi keele uurimine algas niisuguse norma-

tiivse keelekirjeldusega, ei soodustanud see kindlasti keeleuurimist, isegi kui neid nõudeid mitte kordagi ega kuskil sõnaselgelt ei formuleeritud.

7. Kui nüüd lõpetuseks Sjögreni materjali kohta hinnangut anda, tuleb arvestada järgmist:

- a) Liivi keele teadusliku uurimistöö jaoks on Sjögreni trükis ilmunud tööd kasutuskõlbmatud, sest Wiedemann on neid materjale tugevasti töödelnud. Olen seda seisukohta juba varremgi väljendanud.
- b) Seesama maksab ka Sjögreni käsikirjalise sõnastikuosa kohata – ja selsamal põhjusel.
- c) Sjögreni ainsaks kasutuskõlblikuks allikaks on välitöödel üleskirjutatud materjal, mille Winkler/Pajusalu (2016) hiljuti välja andsid.

Üks märkus veel ekspeditsioonimärkmete kvaliteedi kohta. Kahtlusi ärataavad mõned verbiparadigmad, mida Sjögren on tervikuna küsitlenud ja kus esinevad terviklikud verbikategooriad, näiteks passiivis või meediumis. Kas tuli mõnel “harilikul” liivelasel töepoolest kõiki neid vorme nii palju kasutada, et ta neid ka käsu korras ja ilma kontekstita võis produtseerida? Milline ülikoolihariduseta tänapäeva sakslane kasutab oma argikeelles üksikasjalikult *futurum exactum'i* vorme, näiteks, ja oskab neid ilma kontekstita moodustada? Mitte ükski. Et niisugused vormid on liivi keelest registreeritud, iseloomustab see 19. sajandi esimese poole keeleteadusele ja välitöödele iseloomulikke ettekujutusi, mitte aga tollaste liivi keelejuhtide keelekasutust, sest nende kooliharidus oli kaunis napp. Kindlate eeskujude järgi liivi keelevorme moodustada Sjögren loomulikult oskas. Ja mis piibli kirjakohtade tõlgetesse puutub, kus võivad sellised verbivormid ette tulla, siis tuleb arvestada sellega, et need on moodustatud läti eeskujude järgi. Kas neid ka “harilik” liivlane mõistis, kui ta nendega kokku puutus – jumalateenistuses peeti ju läti keeles – selles võib küll kahelda. Michael Branch (1973: 159) on kindlaks teinud, et Sjögren on ka sürjakomi keelest märkinud üles ajavorme, mida hilisem keeleuurimine ei kinnita. Sjögreni paradigmad on sisult veel täielikumad ja ulatuslikumad kui Uotila omad. Kas need võisisid siis sajandi joooksul tõesti kaduma minna?

8. Kokkuvõte. Ajaloolisi andmeid ei saa sõna-sõnalt, ilma tõlgendamata arvestada. See paistab naiivsusena, et kõike seda, mida Sjögren on Salatsi ja Kuramaa liivi keelest üles kirjutanud, peetakse nii häälkuliste kui ka grammatiliste joonte poolest 19. sajandi algupoole liivi keeleks, mida liivlased omavahel kasutasid. Selle vastu räägivad ometi nii see, et Sjögreni ja tema keelejuhtide vahel oli alati läti keel kui ka 19. sajandi keeleteadlaste ideoloogia ning hoiakud. See, kes näiteks Sjögreni üleskirjutatud verbiparadigmasid puhta kullana võtab, ei tee mitte üksnes sedasama viga, mida kunagi Sjögren ise, vaid pikendab Sjögreni puudulike andmete eluiga ja toob need tõestade andmete pähe tänasesse päeva.

Kirjandus

- Branch, Michael 1973:** *A. J. Sjögren. Studies in the North.* Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 152. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- Cimermanis, Saulvedis 2003:** The Lives of Svētciems Pagasts in the Late 18th and 19th Century. – *Pro Ethnologia* 15, 11–27.
- Hesselberg, Heinrich 1841:** *Lettische Sprachlehre.* Mitau.
- Hupel, August Wilhelm 1818:** *Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalischen und dörptschen nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuch.* Mitau.
- Sjögren, Johann Andreas 1849:** Bericht über eine im Auftrag der russischen geographischen Gesellschaft während der Sommermonate des Jahres 1846 nach den Gouvernementen Livland und Kurland unternommene Reise zur genauen Untersuchung der Reste der Liven und Krewingen. – *Denkschriften der russischen geographischen Gesellschaft zu St. Petersburg.* Erster Band. Weimar. 453–605.
- Sjögren, Johann Andreas 1852:** Rapport de M. Sjögren sur son voyage (Lu le 8 octobre 1852). – *Bulletin de la Classe des Sciences Historiques, Philologiques et Politiques de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-Pétersbourg.* Tome X, No. 17, 235–242.

Sjögren, Johann Andreas 1861: *Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften*. Band II, Teil 1: Livische Grammatik nebst Sprachproben; Teil 2: Livisch-deutsches und deutsch-livisches Wörterbuch. Im Auftrag der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann. St. Petersburg.

Stender, Gotthard Friedrich 1789: *Lettisches Lexikon*. In zweien Theilen. Mitau.

TJD 1830 = Ta Jauna Derriba muhsu Kunga Jesus Kristus jeb Deewa fwehti wahrdi, kas pehz Kunga Jesus Kristus Peed-simšchanas no teem swehtem Preezas=Mahzitajeem un A-pustuļeem irr usrakſtīti. Jelgawā.

Winkler, Eberhard / Pajusalu, Karl (Hgg.) 2009: Salislivisches Wörterbuch. *Linguistica Uralica*, Supplementary Series 3. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Winkler, Eberhard / Pajusalu, Karl 2016: Salis-Livisch I. J. A. Sjögrens Manuscript. Ediert, glossiert und übersetzt von Eberhard Winkler und Karl Pajusalu. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 88. Wiesbaden: Harrassowitz.

Eberhard Winkler: Väliuurminõ 19. aastagasaal. Sjögren Saladsi liivlaisi man

Kirotusõn om juttu Johan Anders Sjögreni 1846. aastagal liivlaisi man tettüst väliuurmisõst. Otsitas vastust katõlõ küsumisele: a) Kuimuudu Sjögren umaq liivi keelenäädüseq kofäś? b) Kui muudu tä ummi kofatuisi keelematõjaalõ pruukõ? Nii et kirotus seletas 19. aastagassaa väliuurmisõ meetodiid ja om nii osa varahadsõmbast õdagumeresoomõ uurmisi luust.

Tähüssõnaq: liivi kiil, saladsiliivi kiil, välitüü meetodiq

Märksõnad: liivi keel, salatsiliivi keel, välitöö meetodid

Eberhard Winkler: Field studies in the 19th century. Sjögren among the Livonians of Salaca

The article deals with the field work of Johan Anders Sjögren carried out among the Livonians in the summer 1846. Two questions will be answered: a) How did Sjögren record his Livonian samples? b) How did he utilize his field recordings? Thus, the article describes the methods of field work in the middle of the 19th century and represents a chapter of early Finnic studies.

Keywords: Livonian, Salaca Livonian, methods of field work

Eberhard Winkler
Finnisch-Ugrisches Seminar
Georg-August-Universität Göttingen
Heinrich-Düker-Weg 14
37077 Göttingen, Germany
ewinkle@gwdg.de

KOKKULANGEVUSI EESTI MURRETE NOOMENIPARADIGMAS¹

JÜRI VIIKBERG

I. Sissejuhatus

Keeleajalooliselt tüübilt on eesti keel aglutineeriv keel, kus sõnavormid koosnevad enamasti selgelt eristatavatest osadest. Aegade jooksul on eesti keel omandanud indoeuroopa keelte mõjul ka flektiivseid jooni, kusjuures tõvemuutused on kaugemale arenenud lõunaeesti murretes (Rätsep 1989: 1518–1519; EKK 2007: 203).

Käändsonal on eesti keeles kaks morfoloogilist kategooriait – kääne ja arv, omadussõnadega seostub ka võrdluskategooria. Kõik noomenid käänduvad samade põhimõtete järgi. Kirjakeeles on (ent igas murdes ei tarvitse olla) nii ainsuses kui ka mitmuses samad käändelõpid, mis liituvad vastavalt kas ainsuse või mitmuse tüvele.

Juhul, kui sõnade käänamisel langevad eri käänete vormid kokku, tekivad paradigma sees homonüümsete sõnavormid, st sama lekseemi paradigmasesed homonüümid. Selliseid juhtumeid leidub kirjakeeles üsna sageli, kus regulaarselt langevad ühte a) ainsuse nimetav ja omastav (nt *koi, ratsu*), b) nimetav ja osastav (*pada, sõda*), c) nimetav, omastav ja osastav (*ema, pesa*), d) omastav ja osastav (*nime*), e) omastav, osastav ja lühike sisseütlev (*seminari*), f) osastav ja lühike sisseütlev (*siili, õnnelikku, koera*), g) nimetav ja seesütlev (*purjekas*) või h) ainsuse osastav ja mitmuse nimetav (*koid, ideed*). (EKK 2007: 644–645) Mainitagu, et sõnavormide homonüümiat leidub rohkesti ka soome keeles (Penttilä 1975; Laalo 1988).

Käesoleva kirjatöö eesmärk on tuua näiteid homonüümsete sõnavormide kohta eesti murretes, kus neid näikse leiduvat rohkemgi kui kirjakeeles. Vaadeldakse, kuidas tulevad murdekõnelejad homonüümsete sõnavormidega toime ja kas sellest johtuvalt võiks murdekeeles olla produktiivseid käändeid vähem kui

---

¹ Tänan eelretsensi asjakohaste märkuste ja soovitusete eest.

kirjakeeles. Seetõttu heidetakse põgus pilk ka varasematele grammatikatele, kus eesti keelt on kirjeldatud indoeuroopa keelte malli järgi ja vähemate käänete abil.

Tagasivaateks

Käärne ehk kaasus on käändsõna morfoloogiline kategooria, mis näitab nimisõna süntaktilisi ja semantilisi funktsioone lauses (EKK 2007: 238). Sellise kategooriga on käännet esitatud kõigides eesti keele grammatikates alates 1637. aastast, mil ilmus Heinrich Stahli “Anführung zu der Ehstnischen Sprach”. Sealt (lk 4) pärineb ühtlasi näide tollases noomenivormistikust.

Declinatio Nominis. Singularis.

Nom.	ðr Jummal	Ein Gott /
Gen.	ðhest Jummalast	eines Gottes /
Dat.	ðhel Jummalal	einem Gottes /
Acc.	ðhe Jummalala	einen Gott /
Voc.	O ðr Jummal /	Dein Gott /
Ablat.	ðhest Jummalast	von einem Gottes.
	ðzelt Jummalala	

Pluralis.

Nom.	ðhet Jummalat	Eine Götter /
Gen.	ðhede Jummalade	einer Götter /
Dat.	ðhelle Jummalalle	einem Göttern /
Acc.	ðher Jummalat	eine Götter /
Voc.	O ðhet Jummalat	Deine Götter /
Ablat.	ðhest Jummalast	von einen Göttern.
	ðzelt Jummalala	

Joonis 1. Käänded Heinrich Stahli grammatikas (1637)

Esiotsa, kirjakeele algusaegade grammatikates (1637–1780), tugeski noomeni kirjeldus ladina keele eeskujul üldiselt kuuele käändele (*Nominativus*, *Genitivus*, *Dativus*, *Accusativus*, *Voca-*

tivus, Ablativus), sest eesti keelt kirjeldati ladina keele põhjal ning saksa ortograafia süsteemis. Seega sobitati ladina käännetega vastava tähindusega eesti sõnavormid. Ent sõnavorme paistis rohkem kui vaid kuue käände jagu. Daativ väljendas nii alalekui ka alalütlevat (*öhel Jummalal, öhelle Jummalalle*), ablatiiv oli *lt-* ja *st-lõpuline* (*öhest Jummalast, öhelt Jummalalt*) nii Heinrich Stahlil, Heinrich Gösekenil (1660), Anton Thor Hellel (1732) kui ka August Wilhelm Hupelil (1780). Johann Hornungil väljendas ablatiiv lisaks ka sisse- ja seesütlevat käännet (Hornung 1693: 13).

Teistest erinev oli Johann Hornungi keelekirjeldus (1693), mis hõlmas viis käännet (ilma vokatiivita), kuid kirjeldas rohkemaid käändsõnavorme. Neid vorme, mis ladina raamistikku ei mahtunud, käsitles ta käändsõna ja kaassõna või käändsõna ja enkliitiku ühendina (Kilgi 2007: 45). Prepositoonide all tutvustas Hornung koos genitiiviga esinevaid morfeeme *ni* (*tännapäwani*), *ta* (*ilmal Jummala awwita, Kübbaratta*) ja *ga* (*sinnoga, hobbosega*), morfeeme *ks* (*hulluks, wannaks*) ja *ni* (*tännini*) esitas ta enkliitikute seas (Hornung 1693: 106–108, 110). Tema ülevaatest ilmneb, et tänapäevastest käännetest on seal esitamata üksnes olev kääne (Kilgi 2007: 45), mis oli rahvakeeles kasutusel töenäoliselt veel rannikumurde aladel.

Ent Hornungi seisukohad jäid Põhjasõja aastate taha. 18. sajandil seisid Helle ja Hupel taas kuue ladina käände ees, millest eesti käänddevormide kirjeldamiseks ei jätkunud. Seetõttu jagati daativ *le-lõpuliseks* 1. daativiks (*öigussele, waggale*) ning *l-lõpuliseks* 2. daativiks (*öigussel, waggal*), mitmuses vastavalt *waggadele, siggule* ja *waggadel, siggul* (Helle 1732: 8–9, 10; Hupel 1780: 12–13). Daativi kõrval jagas Hupel kaheks ka ablatiivi, *st-lõpuliseks* 1. ablatiiviks (*waggast, jummalast*) ja *lt-lõpuliseks* 2. ablatiiviks (*waggalt, jummalalt*), mitmuses vastavalt *waggadest, waggadelt* ja *jummalaist, jummalait* (Hupel 1780: 12–13). Nimetavat käännet väljendasid aga nii nominatiiv kui ka vokatiiv. Niisiis paistab nende 18. sajandi grammatikate kuue käändenimetuse alt üheksa tänapäevast käännet: nimetav, omastav, osastav, sisestülev, seesütlev, seestülev, alaleütlev, alalülev ja jalaltülev.

**Paradigma ehk ainukese põhideklinatsiooni
näide**

Singular	Pluural
Nom. <i>Jummal 'Gott'</i>	N. <i>Jummalad 'die Götter'</i>
Gen. <i>Jummala 'Gottes'</i>	G. <i>Jummalatte 'der Götter'</i>
Daat. <i>Jummalale } 'Gotte'</i> <i>Jummalal } 'Gott'</i>	D. <i>Jummalattele tel } 'den</i> <i>Jummalail } 'Gött'</i>
Ak. <i>Jummalat 'Gott'</i>	A. <i>Jummalaid } 'die Götter'</i> <i>Jummalid }</i>
Vok. <i>Jummal 'o Gott'</i>	V. <i>Jummalad 'o Götter'</i>
Abl. <i>Jummalast } 'von aus</i> <i>Jummalalt } 'Gott'</i>	A. <i>Jummalattest elt } 'von</i> <i>Jummalait ailt } den</i> <i>Jummalist ilt } Göttern'</i>

Joonis 2. Käänded Anton Thor Helle grammatikas (1732)

Et varasemad grammatikad ei kajastanud kõiki eesti keele käändevorme, märkab ka tollases kirjasõnast. Kirjeldades 1686. aastal ilmunud "Wastse Testamendi" keelt, on Jaak Peebo (2001: 35–36) leidnud sellest näiteid 13 käände vormidest. Puudub vaid *na-löpuline* essiiv. Terminatiiv ja abessiiv on esindatud ainsuslike vormidega, muud käändevormid esinevad nii ainsuses kui ka mitmuses. Vana kirjakeele korpusest käändevormide esmaesinemusi otsinud Külli Prillop on leidnud (2016), et oleva käände vormid (*nahkana, juurina*) ilmusid kirjasõnasse 1843. aastal. Niisiis ei olnud lühidalt esitatud käändeparadigma põhjuseks mitte see, et 17.–18. sajandil oleks eesti keel esinevalt käändideid vähem kui praegu, vaid teadagi see, et grammatikate autorid kasutasid eesti keelt kirjeldades ladina keele kirjeldusmalli.

Ladina mallist hakati eemalduma 19. sajandil. Soome grammatika eeskujul esitas Kadrina pastor Arnold Friedrich Johann Knüpffer 1817. aastal eesti keele käänete loendis 13 käännet, 1822. aastal lisas ta neile neljateistkümnendaks ka essiivi (Kilgi 2007: 49). Soome eeskujudele ja eesti keele enda struktuurile tuginevas Eduard Ahrensi grammatikas (1843: 118, 153) leidus 12 käännet (kolm flektiivset käännet ning 9 sufiksiga käännet, sh regionaalse levikuga essiiv).

II. Sufiksiga kaasused

§ 100. Neid on üheksa ja nende nimetus (Renwalli järgi), vormi ja tähendust näitab järgnev paradigm:

1. Essiiv:	<i>tule</i>	<i>na</i>	<i>'als Feuer (sein)'</i>
2. Faktiiv:	"	<i>ks</i>	<i>'zu Feuer (machen)'</i>
3. Illatiiv:	"	<i>sse</i>	<i>'ins Feuer'</i>
4. Inessiiv:	"	<i>s</i>	<i>'im Feuer'</i>
5. Elatiiv:	"	<i>st</i>	<i>'aus dem Feuer'</i>
6. Allatiiv:	"	<i>le</i>	<i>'ans Feuer'</i>
7. Adessiiv:	"	<i>l</i>	<i>'am Feuer'</i>
8. Ablatiiv:	"	<i>lt</i>	<i>'vom Feuer'</i>
9. Karitiiv:	"	<i>ta</i>	<i>'ohne Feuer'</i>

Joonis 3. Käändeid Eduard Ahrensi grammatikas (1843)

Eesti käänete ammendav kokkuvõte ilmus 1884. aastal esimeses eestikeelsetes grammatikas, mis arvestas juba 15 käändega, sh sihitist väljendava sihitavaga (Hermann 1884: 38).

	Nimetus :	Vinfus :	Mitmus :
Nimetaw :	<i>jalg</i>	<i>jalga-d</i>	
Qastaw :	<i>jalga</i>	<i>jalgu ehk jalga-sid</i>	
Sihitaw :	<i>jala</i>	<i>jala-d</i>	
Omastaw :	<i>jala</i>	<i>jalga-de</i>	
Sišjeütlew :	<i>jala-sje ehk jalga</i>	<i>jalga-de-sje</i>	
Seesütlew :	<i>jala-s</i>	<i>jalga-de-s</i>	
Seestütlew :	<i>jala-st</i>	<i>jalga-de-st</i>	
Ulafeütlew :	<i>jala-le</i>	<i>jalga-de-le</i>	
Ulatütlew :	<i>jala-l</i>	<i>jalga-de-l</i>	
Ualtütlew :	<i>jala-lt</i>	<i>jalga-de-lt</i>	
Ulnaütlew :	<i>jala-ta</i>	<i>jalga-de-ta</i>	
Kaasaütlew :	<i>jala-ga</i>	<i>jalga-de-ga</i>	
Rajaw :	<i>jala-ni</i>	<i>jalga-de-ni</i>	
Saaw :	<i>jalo-ts</i>	<i>jalga-de-ts</i>	
Qlew :	<i>jala-na</i>	<i>jalga-de-na</i>	

Joonis 4. Käänded Karl August Hermanni grammatikas (1884)

Meie praegused käändenimetused pärinevadki Karl August Hermanni grammatikast (aastast 1884). Eesti keele tänapäevased käändkonnad ja käänded põhinevad aga Elmar Muugi süsteemil (aastast 1928). Muugi süsteemile on tuginenud ka murdekeele kogujate traditsioonilised küsitluskaavad, mille järgi lasti keelejuhtidel käänata muuhulgas *hea sõber* ja *valge lammas* täisparadigma ainsuses ja mitmuses. Nii on kogutud käändevorme näiteks 1953. aastal Helme (Toome 1953: 41–43), Kullamaa (Pöld 1953: 81) ja Laiuse murrakust (Turu 1953: 57–58).

II. Käänded murdeis

Käändevormide lahknevusi

Kui kirjakeeles on käänetel üldiselt omad kindlad funktsioonid ja selgelt eristatavad käändelõpid, siis murretes näikse pilt mitmekesisem. Eesti keele murdelise kirevuse tõttu võivad samu funktsioone väljendada eri käänded (nt lahknevused sise- ja välistohakäänete kasutamisel, oleva käände piiratud esinemus), murdeti võivad erineda ka käändelõpid (nt *ks-* ja *st-lõpp* saavas, *sse-* ja *se-lõpp* sisestulevas käändes).

Kõige silmatorkavamaid lahknevusi esindavad muidugi meie peamurded, põhja- ning lõunaeesti, kas või näiteks seesütleva käände *s-lõpp* põhjaestis (*külas*) ning *n-, hn* või *h-lõpp* lõunaeestis (*külän*, *külahn*, *küläh*) või sisestuleva käände *sse-lõpp* põhjaestis (*küllasse*) ning *de-* ja *he-lõpp* lõunaeestis (*kiilüde*, *kiilähe*). Erinevuste põhjuseks on häälkulised eriarendud, sest muistised lähtevormid on sarnased, kaasa arvatud inessiivis. Need erijoонed on siiski üldiselt hästi teada. Võru murdele lisabki eripära muuhulgas välistohakäänete kasutamine sisekohakäänete tähenduses, nt Krl *kotul* (pro *kotun* ‘kodus’), `*mōisalō* (pro `*mōisahō* ‘mōisasse’, Urv *mōtsalō* (pro `*mōtsa* ‘metsa sisese’)² (Keem 1997: 13–15; Keem, Käsi 2002: 41–42). Huvitaval

---

² Kaudse paralleelina toob see meelete Eesti kohanimede kahetise kasutuse, sest 61% külanimede puhul kasutatakse sisekohakäändeid, 48% puhul välistohakäändeid ja 9% puhul mõlemaid. Kui Märjamaalt, Rakverest või Karksist minnakse *Kadrinasse*, siis Maarja-Magdaleenast näiteks minnakse hoopis *Kadrinale* (Päll 2009: 267–268).

kombel leidub selliseid vorme piiratult ka idamurdes, näiteks Kodaveres ja Maarja-Magdaleenas, kus *n*-seesüleva asemel võib esineda *l*-seesülev: Kod *tarel* ‘tares’, *lakal* ‘lakas’, MMg (käin) *karjal* ‘karjas’, *vallal* ‘vallas’ (Univere 1988: 83).

Käändevormide kokkulangevusi

Põhja- ja lõunaeesti murretes kasutatakse üldiselt 13 produktiivset käännet, millele lisanduvad ebaproduktiivsed käänded olev ja viisiütlev ning rudimendina esinevad kauduütlev (prolatiiv) ja äraütlev kääne (ekstsessiiv). Kirderannikumurdes moodustab aga essiiv 14. produktiivse käände, millele lisandub ebaproaktiivne viisiütlev (teatud kivinenud ühendeis). Nii võib väita vähemasti nimi- ja omadussõnade käänamise kohta, sest arv- ja asesõnade puhul kõiki käändevorme tegelikult ei kasutata. Hoolimata funktsioonide erinevusest võivad käänded vormiliselt kokku langeda. Alljärgnevalt soovitaksegi pöörata sellele nähtusele koondatumat tähelepanu ja leida vastust muuhulgas kahtlusel, kas käändevormide kokkulangevuste tõttu võiks eesti murretes saada hakkama vähemate kääneteega kui kirjakeeles.

Käesoleva ülevaate keelelise alusmaterjali moodustavad trükkis avaldatud käsiraamatud. Siia kuuluvad akadeemiliste murdetekstide keeleülevaated iga murdeala kohta (9 köites alates Mulgist 1961 kuni lõunaeesti keelesaarteni 2014), murdemonografiad kirderannikumurde, keskmurde, Mulgi ja Võru murde kohta, ning kõrgkooliöpik “Eesti murded ja kohanimed” (2. trükk, 2009). Testpäringuid on tehtud ka Tartu Ülikooli eesti murrete korpuse ainestikust³, ent otsetest lisamaterjali pole seal selle piiratud mahu tõttu saadud.

Alates ainsuse nimetavast

Rohkem kui kirjakeeles esineb murretes olukordi, et käändevormidel pole neid eristavaid lõpp ja seetõttu langevad vormid kokku.

---

³ <http://www.keel.ut.ee/et/keelekogud/murdekorpus>

1. Üsna levinud nähtuseks on murretes (ja kirjakeeleski), et kokku langevad vokaaltüvelised sõnavormid **ainsuse nimetavas, omastavas ja osastavas**, nt *pesa-tüüpi* sõnad põhjaest murdeis, Mulgi ja Tartu murdes *kana : kana*, *kala : kala* või *avi : avi*. See on tekinud kunagise lõpukao tõttu partiitivis ning *n-lõpu* kao tõttu genitiivis. Et homonüüme pole alati hõlpus lahus hoida, võidakse partiitivormile lisada lõpp muude sõnatüüpide analoogial, nt *t-lõpp* Mulgis (*esät* ‘isa’, *avit* ‘havi resp. haugi’) ja Põhja-Viljandimaal (*kõvat*, *onut*, *emat*), *d-lõpp* keskmurde põhjaosas (HMd *tragid*, Ann *karud*, Kos *Marid*), *d~t-lõpp* Tartu murdes (Nõo *emäd ~ emät*, Ran *esäd ~ esät*) või *da-lõpp* Virumaal (*pesada*, *Tõnuda*, *tädida*). (Keem 1970: 22; Must, Univere 2002: 211; Tanning 2004: 73)

Kitsamalt levinud nähtusteks on kokkulangemus *nimi*-tüübisse, mis piirdub Pärnumaa ja Põhja-Viljandimaa murrakutega (nt *nime* ‘nimi’ : *nime* : *nime*, *tiive* ‘tüvi’ : *tiive*, *põhe* ‘põhi’ : *põhe* : *põhe*) ja vaheldumatus *ader*-tüübisse, mis piirdub keskmurdega (nt *adra* ‘ader’ : *adra* : *adra* ‘atra’, *ladva* : *ladva* : *ladva*, *padja* : *padja* : *padja*) (Must 1965: 17, 31).

2. Ainsuse nimetav ja omastav. Põhjaest murdeis on levinud nähtus, et ühesilbliste sõnade omastav on üldistunud nimetavasse ning tekinud on kaks ühesugust käändevormi, näiteks keskmurdes nimetav *kapi* ‘kapp’, omastav *kapi*; *kehva* ‘kehv; kehva’, *S pliida* ‘pliidit; pliidi’, *L kohvi* ‘kohv; kohvi’, HMd *turu* ‘turg; turu’ (Lonn, Niit 2002: 42; Juhkam 2012: 455). Põhjas on töenäoliselt selles, et kahesilbilist sõna on hõlpsam häälдada kui ühesilbilist ja III-vältelist.

Samalaadne nähtus, et kokku langevad ainsuse nimetava ja omastava vormid, iseloomustab kahesilbilisi astmevahelduseta tüvesid lõunaeesti murretes. Sisekaa ja astmeüldistuse tõttu sarnastunud vormid on nt M *õla* ‘õlg; õla’, *avi* ‘haug; haugi’, *kajo* ‘kaev; kaevu’, T ‘*tutva* ‘tuttav; tuttava’, ‘*üügvli* ‘höövel; höövli’, V ‘*tuhkru* ‘tuhkur; tuhkru’, ‘*kaarna* ‘kaaren; kaarna’ või ‘*mutri* ‘mutter; mutri’ (Tanning 2004: 73; Iva 2007: 42). Võru murdes on *eda*-adjektiivid gemineerunud nii nimetavas kui ka omastavas: *hallõ* ‘hale’ : *hallõ* ‘haleda’ (Keem, Käsi 2002: 38).

3. Ainsuse omastav, osastav ja mitmuse osastav. Kirderannikumurde puhul tuleks esile tõsta, et murdeala äärmiste murrakute Kuusalu ja Vaivara keelt iseloomustab mitmuse osastava võkaallöpu kokkulangemine ainsuse omastava ning osastavaga, nt Kuu *'hülgē* ‘hülge; hüljest; hülgeid’, *'riide* ‘riide; riitet; riideid’, Vai *'amba* ‘hamba; hammast; hambaid’, *mättä* ‘mätta; mätast; mättaid’, *'teibä* ‘teiba; teivist; teibaid’, *'varga* ‘varga; varast; vargaid’ (Must 1987: 190–191).

4. Ainsuse omastava ja mitmuse nimetava vormid võivad kergesti kokku langeda lõunaeestis, Mulgi ja Tartu murdes, nt *like* ‘rõõva’ ‘märja rõiva; märjad rõivad’, *'korgõ puu* ‘kõrge puu; kõrged puud’. Põhjuseks on mitmuse tunnuse kadu mitmuse nimetavast. Võru murdesse nähtus ei ulatu, sest seal on larüngaalklusiil mitmuse tunnusena säilinud.

Homonüümia vähendamiseks ühe- ja kahesilbilistes noomenites on mitmuse nimetavas käändes võetud – *ne-* ja *s-*sõnade analoogial – kasutusele *se-löpulised* vormid, nt Krk *'maase* ‘maad’, *nimese* ‘nimed’, Hel *'suuse* ‘sood’, *kepise* ‘kepid’, Nõo *'pääse* ‘pead’, *'köstrese* ‘köstrid’, San *'puuse* ‘puud’, *korvise* ‘korvid’. Üksikjuhtudel esineb Paistus ja Karksis *se-löpu* kõrval ka *-de* (nt *'koide* ‘koid’, *'ääde* ‘head, *talude* ‘talud’). Tarvastus on kasutusele tulnud *da-* ja Hallistes vokaalikaoline *d-löpp*: *'pääda* ‘pead’, *kalada* ‘kalad’, *kujud* ‘kuivad’). (Keem 1970: 22; Tanning 2004: 71–72)

5. Ainsuse osastav ja mitmuse nimetav langevad kokku keskmurdes kolmesilbilistel *i*-tüvelistel sõnadel, nt HMd *porganid* ‘porgandit; porgandid’, Kei *kardulid* ‘kartulit; kartulid’, *pudelid* ‘pudelit; pudelid’, HJn *vikatid*, Amb *redelid*, Äks *'naasklid*, Lai *paberid*.

Niisugused *id-löpulised* vormid on keskmurdes ootuspärased ka mitmuses osastavas, kui tüvevokaal ja mitmuse tunnus on liitunud käändelöpu ees. Et sellisel juhul langevad kokku ainsuse osastav, mitmuse nimetav ja osastav (nt *kardulid* ‘kartulit; kartulid; kartuleid’), siis on homonüümia vältimiseks tulnud kasutusele *si*-osastav: Kei Hag *'veškisi*, Rap *sõdurisi*, Kos *kuradisi*,

Amb `*kalkunisi*, Äks *reidelisi*, Pil *vigurisi*, *paberisi*, SJn *viiulisi*, Kõp *klaverisi* (Must, Univere 2002: 216).

6. Mitmuse nimetav ja osastav. Kontraheerunud *i*-tüvelistel noomenitel langevad idamurdes kokku mitmuse nimetav ja osastav, nt Trm `*kallid* ‘kallid; kalleid’, Kod *riikkid*, Lai *rukkid* ‘rukrid; rukkeid’. Kolme- ja enamasilbilistel *i*-tüvelistel sõnadel lisandub kahele homonüümsele vormile kolmandaks ainsuse osastav: Iis, Trm *pudelid* ‘pudelit; pudelid; pudeleid’, Pal, Äks `*vankrid* ‘vankrit; vankrid; vankreid’, *lähkrid* ‘lähkrit; lähkrid; lähkreid’.

Mitmuse nimetava kujulist osastavat esineb ka mõnes kirderannikumurde murrakus (nt Hlj `*käijad* ‘käijad; käijaid’, *kindat* ‘kindad; kindaid’, VNg `*aiged* ‘haiged; haigeid’, *jumalad* ‘jumalad; jumalaid’, Lüg `*põrsad* ‘põrsad; põrsaid’), Reigi murrakus saarte murdealal ja Põhja-Lääänemaal (*kirved* ‘kirved; kirveid’) ning Risti murrakus keskmurde alal (nt *rikkad* (inimesi), (palju) `*aknad, rosinad*`). (Must 1987: 192; Univere 1988: 82)

7. Mitmuse omastava ja osastava kokkulangemine iseloomustab tervet Eesti murdeala idaosa kirderannikumurdest Võru murdeni, nt Lüg `*aisu* ‘aisade; aisisid’, VNg `*erni* ‘herneste; herneid’, Vai `*onnetomi* ‘õnnetute; õnnetuid’, Avi, Trm `*pulme* ‘pulmade; pulmi’, *sukke* ‘sukkade; sukki’, *laivu* ‘laevade; laevu’, Rõu `*sõrmi* ‘sõrmede; sõrmi’, *külli* ‘külade; külasid’, *tallõ* ‘talude; talusid’. (Must 1987: 173; Univere 1988: 82; Iva 2007: 46)

Mitmuse osastavaga vormiliselt kokkulangevaid *i*-mitmuslikke omastava sõnavorme esineb sporaadiliselt keskmurde alal, nt HMd `*silmi all* (‘silmade’), Kei `*lehmi nimed* (‘lehmade’), `ärgi `*vankred* (‘ärgade’), Pee `*silmi ees* (‘silmade’), KJn `*ölgvi all* (‘ölgdede’) (Must, Univere 2002: 205).

8. Ainsuse ja mitmuse osastava vormid võivad kokku langeda Mulgi murde kolmesilbilistes *i*-tüveliste sõnades, nt Trv *vikatit* ‘vikatit; vikateid’, Pst `*vankrid* ‘vankrit; vankreid’, Krk *pudelit* ‘puDELIT; pudeleid’ (Tanning 1961: 41).

9. Ainsuse omastav ja sissetütlev võivad kokku langeda põhja-estti murrete kahesilbilistest astmevahelduslikest sõnades, nt K *parmas*, *keller*, *taevas* > `parma` 'parma; parmasse', `keldri` 'keldri; keldrisse', `taeva` 'taeva; taevasse'. Sama nähtust esineb muudeski sõnatüüpides, näiteks kahe- või kolmesilbilistest astmevahelduseta sõnades `kelder`, `tasku`, *sadam*, *kabel*, *naber*: HaLo `keldre` 'keldri; keldrisse', `tasku` 'tasku; taskusse', S *sadama* 'sadama; sadamasse', *kabeli* 'kabeli; kabelisse', *nabra* 'nabra; nabrasse'. Põhjuseks on lõputa sissetütlev, mille vokaaltüvetaoline vorm sarnaneb omastava käändevormiga (Rätsep 1979: 36). Seesama nähtus iseloomustab veel ka kirderanniku-murret, nt VNg *südäme* 'südame; südamesse', `lähkri` 'lähkri; lähkrisse', IisR *abeme* 'habeme; habemesse', `kuorma` 'koorma; koormasse'. (Must 1987: 197–198; Must, Univere 2002: 235)

Kui kahesilbiliste (*pesa-tüüpi*) sõnade sissetütlevas käändes ei esine geminatsiooni, siis langeb see käändevorm kokku omastavaga, nt saarte murdes *mere* 'mere; merre', *süle* 'süle; sülle', *raba* 'raba; rabasse' (Lonn, Niit 2002 : 47).

Kohakäänded ja ülejää nud käänded

Kokkulangevused pole väga harvad ega haruldased ka muudes käänetes peale abstraktsete käänete ja kohakäänete, ent need juhud piirduvadki murretega ega leidu neile analooge kirjakeelest.

10. Sissetülev ja seesütlev. Sissetüleva *sse*-lõpu lühinemise korral võib lääne- ja keskmurdes (ja kohati saarte murdes) langeda sissetülev kokku seesütleva käände vormiga, nt Mus *sadam* 'sadamasse; sadamas', Phl *elus* 'majja; majas', PJg `*koldes*` 'koldesse; koldes', Hää `*oetes*` 'voodisse; voodis', Ris `*kaldas*` 'kaldasse; kaldas' (Juhkam, Sepp 2000: 45; Lonn, Niit 2002: 46; Must, Univere 2002: 236).

11. Seestülev ja saav. Kodaveres on seestüleva käände *st*-lõpp muutunud *ss*-lõpuks (nt Kod *metsass* 'metsast', *moass* 'maast'), olgugi seestüleva vormid idamurdes muidu homonüümsed saavat käände vormidega (Iis *abist* 'abiks', Avi *suab vanast* 'va-

naks', Trm *lähäb apust* 'hapuks'. *st*-translatiiv hõlmab kogu idapoolse Eesti keeleala Haljalast ja Alutagusest idamurde ning Põhja-Tartumaa Võnnu ja Räpina kaudu Setu murrakuni välja (Must 1965: 21; Keem 1970: 14; Pajusalu jt 2009: 163).

12. Alaleütlev ja alalütlev võivad kergesti kokku langeda Mulgis nii ainsuses kui ka mitmuses, nt *seinäl* 'seinale; seinal', *'aastedel* 'aastatele; aastatel', *kuratil* 'kuraditele; kuraditel', *vellil* 'vendadele; vendadel'; Krk *ütlenu vanepe tüdrukul* 'ütelnud vanemale tüdrukule'; Hls *lätsi mehel* 'mehele' (Tanning 2004: 85). Põhjuseks on murdele omane reduktsioon, mistõttu on Mulgi murre eesti kõige kulunum murre. Ent nähtus on tunnud ka põhjaeesti keskmurdes, nt Loode-Harjumaal (tuli) *kallal* 'kallale', (läksin) *asemel* '(magamis)asemele' ja Põhja-Viljandimaal (võttis) *'endal* 'endale', (läks) *mehel* 'mehele' (Must, Univerve 2002: 247).

13. Alalütlev ja alaltütlev. Nende käändevormide kokkulangemine on veel üks Mulgi murret iseloomustavaid jooni. Kui üldiselt tähistab *lt*-lõpp alalütlevat käänet (nt *kohalt*, *talu kottelt* 'talukohalt', *sepalt ~ sepält*, *lavva päält* 'laua pealt'), siis Mulgis võib sellega kokku langeda alalütlev kääne, nt *ommugult* 'hommikul; hommikult' (Hls *ommugult magus uni*; Pst *haina niideti ommukult* 'hommikul'), *õhtult* 'õhtul; õhtult' (Tanning 2004: 88).

Sellega võib punktis 12 ja 13 mainitud juhtumid lugeda kummagi juhul Mulgi murdekeelete eripäraks (*st* üks lõpp kahele käändele).

14. Sisseütlev ja saav. *ks*-ühendi assimileerumise ja *sse*-lõpu lühinemise tõttu on läänemurde lõunarühmas ning Mulgi murdes kohati tekkinud uued saava käände *se-* ja *sse*-lõpulised variandid, mis tähendab saava käände vormilist kokkulangemist sisseütleva käändega (nt Tōs *uimatsese* 'uimasesse; uimaseks', Aud *suuremase* 'suuremassse; suuremaks', Kõp *paremase* 'paremassse; paremaks', Trv *valusase* 'valusasse; valusaks', *tiidrukuse* 'tüdrukusse; tüdrukuks'). Järgsilpide redutseerumise tõttu ühivad häälkiliselt sisseütleva ja saava käände vormid Mulgi lää-

nemurakuis: Hls `*kamres* ‘kambrisse; kambriks’, Krk `*õhtuss* ‘õhtusse; õhtuks’. (Tanning 1961: 43; Juhkam, Sepp 2000: 46; Tanning 2004: 88)

15. Seesütlev ja olev. Mulgi ja Tartu murdekeeles langevad kokku *n*-lõpuline ning Võru murdes *h*-lõpuline inessiiv ja essiiv: *nooren ~ noorõh* ‘noores; noorena ~ noorpõlves’, *latsen ~ latsõh* ‘lapses; lapsena ~ lapsepõlves’. *n*-lõpuline on inessiiv ja essiiv veel Leivu keelesaarel, nt *z”oldatin* ‘soldatina, soldatipõlves’ (Mets, Pajusalu 2014: 15). Võru murde idarühmas (Rõu, Vas, Se), kus seesütleva lõpp on *-h*, püsib *h*-lõpp ka essiivis (*vallavanõmbah* ‘vallavanemana, vallavanemaks’, *sõbrah* ‘sõbarana, sõbraks’). (Keem 1970: 38; Keem 1997: 24; Tanning 2004: 91) Olgugi oleva käände esinemus üldjuhul ainsuslik, ei arvata mitmuse olevat käänet päris mõeldamatuks, nt *‘tüüliisih* ‘töölistena’ (Iva 2007: 56).

Kui need *n*- või *h*-lõpulised käänded võivad lähedaste funktsioonide korral segi minna, toob selguse kontekst.

16. Seestüleva ja saava käände lõpuud *-ks* ~ *-st* ~ *-ss* on tekitanud huvitavaid homonüümseid kombinatsioone, kus kahe käändega on kombineerunud kolm käändelõppu. Saava käände *ks*-lõpp on teistest vanem ning *ss*-lõpp on kujunenud *ks*-ühendi assimileerumise tagajärvel (*ks* > *ss*). Tõenäoliselt on *ss*-lõpp olnud ühtlasi vaheastmeks *st*-lõpu kujunemisel (*ks* > *ss* > *st*). Keeleuurijate andmeil (vt Must 1965: 21, 24; Must 1987: 209–210; Univere 1988: 83–84; Juhkam, Sepp 2000: 60; Must, Univere 2002: 252–254; Tanning 2004: 83, 88; Juhkam 2012: 465–466) esinevad kolm käändelõppu järgmiselt.

ks-lõpp on üldiselt iseloomulik kirderannikumurde lääneosas ja põhjaeesti murretes saavale käändele (*meheks*, `*vaeseks*`), ent Ida-Eestis on see *st*-lõpuline (*mehest*, `*vaesest*`) ning lõunaeesti murretes, nagu ka Pärnumaal, Kihnu ja Kodaveres valdavalt *ss*-lõpuline (*mehess* ‘meheks’, *vaesess* ~ *vaisess* ‘vaeseks’).

st-lõpp on iseloomulik seestülevale käändele kogu eesti murdealal (R, eP ja eL), v.a Kodavere idamurdes, kus see on *ss*-lõpuline (*kiiläss* ‘külast’), Ida-Eesti murdealadel (Alutagusest

üle idamurde kuni Setuni) kuulub *st*-lõpp aga hoopis saavale käändele (*metsäst* ‘metsaks’).

ss-lõpp iseloomustab lõunaestsi murretes, Pärnumaal, Kihnu ja Kodaveres üldiselt saavat käännet (*suuröss mehess, märjäss* ‘märjaks’), kuid Kodaveres idamurde alal on *ss*-lõpuline veel ka seestütlev kääne (*roamatuss* ‘raamatust’).

Lisaks vormihomonüümiale võib murdekeelest leida ka funktsioonide ühtelangemisi, näiteks **seestütleva** ja **oleva** puhul. Asjaolu, et oleval käändel on ainuomane lõpp kirderannikumurdes (ja üksiksonutsi ka Kihnu), on toonud kaasa muude väljendusvõimaluste kasutamise eesti murretes, seetõttu väljendatakse oleva käände funktsioone sageli seestütlevat käännet kasutades analüütiliselt, nt *HaLo noorest piast* ‘noorena, noorest peast’, *M 'tervest peräst* ‘tervena, tervest peast’, *elust peräst* ‘elusana, elusast peast’, *põrsest peräst* ‘põrsana, põrsast peast’. Saaremaal on oleva käände funktsionis kasutatud alaltütlevat, nt *Ans lapselt* ‘lapsena, lapsepõlves’ (Lonn, Niit 2002: 484; Must, Univere 2002: 261; Tanning 2004: 92; Juhkam 2012: 467).

Nagu ilmneb vanadest Mulgi rahvalauludest, on olnud lähe-dased ka **saava** ja **oleva** käände funktsioonid: *tulep põdrass* ‘põdraks’ (= põdrana) *põllu päälle*, *nirgiss* ‘nirgiks’ (= nirgina) *niidi päälle* (Tanning 2004: 90). Saavat käännet oleva käände tähinduses on mainitud ka Võru murde puhul, nt *om sääl oppajass* ‘õpetajaks’ (st õpetaja; õpetajana) (Iva 2007: 57).

Sõlmítuseks

Käändsonade käändevormide kokkulangevusi eesti murretes on põhjustanud mitmed tegurid.

1. Tunnuse kadu – ainsuse omastav kääne langeb Mulgi ja Tartu murdes kokku mitmuse nimetavaga, kui mitmuse tunnus on nimetavast kadunud (nt *like* `rõõva` ‘märgja riide; märjad riided’).
2. Lõpukadu – kokku langevad a. ainsuse nimetav, omastav ja osastav, kui lõpukao tagajärvel on omastav ja osastav kääne jäänud lõputa (nt *kala* : *kala* : *kala*); b. ainsuse omastav ja sisseülev (`*keldri* keldri; *keldrisse*’, *kabeli* ‘kabeli; kabelisse’) ning c.

ainsuse osastav ja sisseütlev (‘*linna* ‘linna; linnasse’), kui sisseütlev kääne on teda eristava lõputa.

3. Reduktsioon – häälkute artikulatsiooni nõrgenemise tõttu langevad kokku alale- ja alalütlev (nt *seinäl* ‘seinale; seinal’, *vellil* ‘vendadele; vendadel’).

4. Kontraktsioon – häälkute kokkusulamise tagajärjel võivad mitmuse nimetav ja osastav langeda kokku ainsuse osastavaga (‘*lähkrid* ‘lähkrit; lähkrid; lähkreed’’).

5. Assimilatsioon – hääliku muutumine naaberhääliku sarnaseks (*ks* > *ss*; *pääväss* ‘päevaks’).

Kokkulangevusi on ilmselt rohkem, kui esmapilgul tundub, teistest rohkem näikse neid olevat põhjaeesti idamurdes ja lõunaeesti Mulgi murdes. Käändevormide kokkulangevused on üks ilmseid põhjusi, miks on – selguse huvides – kasutusele jäanud analüütilised vormid (nt *seinä* ‘*pääle* ‘seinale’, *seinä* ‘*pääl* ‘seinal’’).

Kui võrrelda 17.–18. sajandi grammaticates esitatud käändeparadigmasid praegustega, siis on selge, et tollases eesti keeles ei olnud käändevorme praegusest vähem, vaid grammaticikud kirjeldasid eesti keelt ladina keele eeskujul. Niisamuti võib tödeda, et käändevormide kokkulangevused ei ole vähendanud väljakujunenud käändefunktsoone. Põhja- ja lõunaeesti murretes on üldiselt kasutusel 13 ning kirderannikumurdes koos olevaga 14 produktiivset käännet.

Lühendid

- Murderühmad: eP – põhjaeesti murded, eL – lõunaeesti murded, R – kirderannikumurre
- Murded: I – idamurre, K – keskmurre, L – läänemurre, M – Mulgi murre, S – saarte murre, T – Tartu murre, V – Võru murre
- Murrakud: Ann – Anna, Amb – Ambla, Ans – Anseküla, Avi – Avinurme, HaLo – Loode-Harjumaa murrakud, Hel – Helme, HJn – Harju-Jaani, Hlj – Haljala, Hls – Halliste, HMd – Harju-Madise, Hää – Häädemeeste, Iis – Iisaku (idamurre), IisR – Iisaku (kirderannikumurre), Juu – Juuru, Kei – Keila,

Kod – Kodavere, Kos – Kose, Krk – Karksi, Krl – Karula, Kuu – Kuusalu, Kõp – Kõpu, Lai – Laiuse, Lüg – Lüganuse, MMg – Maarja-Magdaleena, Nõo – Nõo, Pal – Palamuse, PJg – Pärnu-Jaagupi, Pst – Paistu, Ran – Rannu, Rap – Rapla, Rõu – Rõuge, San – Sangaste, Se – Setu, Trm – Torma, Trv – Tarvastu, Tõs – Tõstamaa, Urv – Urvaste, Vai – Vaivara, Vas – Vastseliina, ViK – Virumaa keskmurde ala, VN_g – Viru-Nigula, Võn – Võnnu, Äks – Äksi

Käsikirjad EKI murdearhiivis EMSUKA

Toome, Luule 1953. Ülevaade lõve murrakust (kogutud Helme kihelkonna põhjaosast Lõve asundusest ja Pori külast). KKI Ü 102.

Pöld, Enda 1953. Ülevaade kallamaa murrakust. KKI Ü 98.

Turu, Ellen 1953. Ülevaade laiuse murrakust. KKI Ü 101.

Allikad

Ahrens 1843 = Ahrens, Eduard. Eesti keele Tallinna murde grammaatika. – *Uue ajastu misjonilingvist Eduard Ahrens 200*. Koostanud ja toimetanud Kristiina Ross. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 77–265.

EKK 2007 = Erelt, Mati; Erelt, Tiiu; Ross, Kristiina. *Eesti keele käsiraamat*. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Gutslaff 1648 = Gutslaff, Johannes. *Obsevationes Grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keest*. Tõlkinud ja väljaande koostanud Marju Lepajõe, toimetanud Jaak Peebo. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimised 10. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998.

Göseken 1660 = Göseken, Heinrich. *Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache*. Reval 1660. – Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts II. Herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von Anna-

- Liisa Värri Haarmann. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1977.
- Helle 1732** = *Lühike sissejuhatus eesti keelde*. Saksakeest tõlkinud ja järelsõnad kirjutanud Annika Kilgi ja Kristiina Ross. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2006.
- Hermann 1884** = *Esimesest algusest meie ajani. Karl August Hermann 150*. Koostanud Urmas Sutrop. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 25–140.
- Hornung 1693** = Hornung, Johann. *Grammatica Esthonica, brevi, Perspicua tamen methodo ad Dialectum Revalensem*. Riga 1693. – Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts III. Eingeleitet und herausgegeben von Harald Haarmann. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1977.
- Hupel, August Wilhelm 1780:** *Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte*. Riga-Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Iva, Sulev 2007:** *Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem*. Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 20. Tartu.
- Juhkam, Evi 2012:** *Harju-Madise murak*. Toimetanud Mari-Liis Kalvik, Helmi Neetar. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Juhkam, Evi; Sepp, Aldi 2000:** *Läänemurdest. – Läänemurde tekstdid*. Eesti murded VIII. Toimetanud Anu Haak. Tallinn: Eesti Keele Instituut, lk 8–62.
- Keem, Hella 1970:** *Tartu murdest. – Tartu murde tekstdid*. Eesti murded III. Toimetaja Salme Nigol. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, lk 9–47.
- Keem, Hella 1997:** *Võru keel*. Toimetanud Aldi Sepp, Mart Meri. Eesti TA Emakeele Selts, Võru Instituut. Tallinn.
- Keem, Hella; Käsi, Inge 2002:** *Võru murdest. – Võru murde tekstdid*. Eesti murded VI. Toimetaja Aldi Sepp. Tallinn: Eesti keele Instituut, lk 9–53.
- Kilgi, Annika 2007:** Eesti morfoloogilise mõtte areng Stahlist Ahrensini. Magistritöö. Käsikiri Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudis.
- Laalo, Klaus 1988:** Suomen kielen sananmuotohomonymiasta. – *Kieli* 3. Toimittaneet Jyrki Kalliokoski, Pentti Leino, Pertti

- Pyhtilä. Helsinki: Helsingin Yliopiston suomen kielen laitos, lk 93–116.
- Lonn, Varje; Niit, Ellen 2002:** *Saarte murdest. – Saarte murde tekstdid*. Eesti murded VII. Toimetaja Evi Juhkam. Tallinn: Eesti Keele Instituut, lk 9–64.
- Mets, Mari; Pajusalu, Karl 2014:** *Lõunaeesti keelesaartest. – Lõunaeesti keelesaarte tekstdid*. Eesti murded IX. Toimetaja Ellen Niit. Tallinn: Eesti Keele Instituut, Tartu Ülikool, lk 11–20.
- Must, Mari 1965:** Põhja-Eesti keskmurdest. – Mari Must. *Kesk-murde tekstdid*. Eesti murded II. Toimetaja Helmi Viires. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn, lk 13–32.
- Must, Mari 1987:** *Kirderannikumurre. Häälkuline ja grammatisline ülevaade*. Toimetanud Arvo Laanest. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- Must, Mari; Univere, Aili 2002:** *Põhjaeesti keskmurre. Häälkulisi ja morfoloogilisi peajooni*. Toimetaja Eevi Ross. Eesti Keele Instituudi toimetised 10. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Muuk, Elmar 1928:** *Eesti keeleõpetus* I. Hääliku- ja vormiõpetus. Teine, ümbertöötatud trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Pajusalu jt 2009** = Pajusalu, Karl; Hennoste, Tiit; Niit, Ellen; Päll, Peeter; Viikberg, Jüri 2009: *Eesti murded ja kohanimed*. 2., täiendatud trükk. Toimetaja Tiit Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Peebo, Jaak 2001:** *Wastse Testamendi lugu*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Penttilä, Aarni 1975:** Homonüümiast, eriti soome keelt silmas pidades. – *Congressus Tertius Internationalis Fenno-Ugristarum*. Tallinn: Valgus, lk 322–326.
- Prillop, Külli 2016:** Sõnade ja vormide esmaesinemused vanas kirjakeelles. Ettekanne Veski päeval 27. juunil 2016 Tartus.
- Päll, Peeter 2009:** Eesti kohanimede struktuur. – K. Pajusalu, T. Hennoste, E. Niit, P. Päll, J. Viikberg. *Eesti murded ja kohanimed*. 2., täiendatud trükk. Toimetaja T. Hennoste. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 249–297.

Rätsep, Huno 1979: *Eesti keele ajalooline morfoloogia I-II.*

Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.

Rätsep, Huno 1989: Eesti keele tekkimise lugu. – *Akadeemia* 7, lk 1503–1524.

Stahl 1637 = Stahl Heinrich. *Anföhrung zu der Ehstnischen Sprach. Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts.* Fenno-Ugrica. Band 2. Kommentiert und herausgegeben von Harald Haarmann. Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1976.

Tanning, Salme 1961: *Mulgi murde peajooni. – Mulgi murde-tekstid.* Eesti murded I. Toimetaja Aili Univere. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, lk 13–53.

Tanning, Salme 2004: *Karksi murrak.* Toimetanud Karl Pajusalu. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Univere, Aili 1988: Idamurre. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 32. 1986. Sõnavara teemadel. Toimetaja Heino Ahven. Tallinn: Eesti Raamat, lk 59–93.

Jüri Viikberg: Üttesadamiisi eesti murdidõ nimisõnaparadigman

Eesti keele hindä ülesehituse perrä om tett keeleoppuisi 19. aastagaast päälle. Täämbädse päävää käändkunnaq ja käänüs-side nimekiri ommaq peri 1928. aastagast ni naidõ perrä ommaq tettüq olnuq ka murdõkeelete korjajidõ traditsionilidsõq küsimiskavaq. Murdõulekaehuisist om teedäq, et põha- ja lõunõeesti murdin pruugitas hariligu 13 tegüsät käänüst. Olõja- ni viiekääänüs tulõvaq ette õnnõ ku innembäidsi käänüsside perrä-jääänuseq. Põlhahummoguranna murdõn om olõjakääänüs siski 14. teküs käänüs. Tuu käü vähämbält nimi- ja umahussõnno kotsilõ, selle et arv- ja asesõnno man kõiki käänüssit tegeligult pruugida ai.

Huulmalda esiqsugutsist ülesandist, midä käänuseq täütväq, võivaq mitmõq käänuseq eesti murdin uma kujo poolõst ütte sataq, minkast omgi allpuul juttu. Kääänuseq ommaq uma kujo poolõst võinuq kokko sataq mitmõ aša peräst: 1. lõpukao ehk apokoobi peräst (ku nt ütsüse uma- vai osakääänuse muud satas

kunagidsõ lõpukao peräst ütte sissekääänuse mooduga); 2. helle välläütlemise nõrgõnõmisõ ehk reduktsiooni peräst (nt päale- ja ja päälkääänuse mooduq); 3. helle kokkosulamisõ ehk kontraktsiooni peräst (nt mitmusõ nime- ja osakääänuse ni ütsüse osakääänuse muud) vai 4. helumuutuisi (assimilatsiooni) peräst. (nt *ks* > *ss*). Mitmusõ nimekääntüs või uma kujo poolöst sataq kokko ütsüse umakääänüssega, ku mitmusõ nimekääänüssest om kaonuq mitmusõ tunnus.

Nimisõnaparadigma üttesadamiisi tulõ murdin ette inämb ku kiräkeelen, ni eesti hummogu- ja lõunõeesti Mulgi murdõn inämb ku muiõ kotussidõ keelen. Kääänüsemuudõ üttesadamisõ peräst ommaq selguse hoitmisoõ püsünüp tarvitusoõ ka mitmõq analüütilidseq kääänüsemooduq, a üttesadamisõq olõ-õi vähändänüp kääänüsside ülesandit ei hulka. Põha- ni lõunõeesti murdin om iks pruugin 13 ja põhahummoguranna murdõn 14 produktiivsõt käänüst.

Tähüssõnaq: eesti murdõq, nimisõna, kääänüsemuud, kääändmine; lõpukado, assimilatsiuun, kontraktsiuun, reduktsiun

Märksõnad: eesti murded, noomen, kääänddevorm, deklineerimine; lõpukadu, assimilatsioon, kontraktsioon, reduktsoon

Jüri Viikberg: Homonymy in the noun paradigms of Estonian dialects

The first grammars following the structure of the Estonian language date back to the 19th century. The list of Estonian cases and declensions as we know them today dates from the year 1928. This list has also provided the basis for the traditional questionnaires used by our dialect collectors. As is known from Estonian dialect surveys, there are basically 13 productive cases used in North Estonian as well as in South Estonian dialects, while the essive and instructive are manifested rudimentarily. In the Northeastern Coastal dialect, however, the essive belongs to 14 productive cases. This is certainly true of the declension of

nouns and adjectives at least, as numerals and pronouns do not actually take all case forms.

Despite their differences in function, there are numerous homonymous case forms in Estonian dialects. The homonymy may have arisen for various reasons: (1) apocope (e.g., the genitive or partitive singular has lost its former ending, which leaves it formally similar to the illative singular); (2) reduction of speech sounds due to weakened articulation (e.g., the allative and adessive forms); (3) sound contraction (e.g., the forms of the nominative and partitive plural and of the partitive singular), or (4) assimilation (e.g., *ks* > *ss*). The nominative plural form may become homonymous with the genitive singular, if the former drops its plural marker.

In general, Estonian dialects have more homonymy in the noun paradigm than standard Estonian, while the areas richest in that phenomenon are those of the Eastern and Mulgi dialects. To balance the case form homonymy, there are still several analytical case forms in use for clarity purposes, but the homonymy has not reduced either the number of case functions or that of the cases in Estonian dialects. There are still 13 cases in use in North Estonian and South Estonian dialects, and 14 productive cases in the Northeastern Coastal dialect.

Keywords: Estonian dialects, noun, case form, declension, apocope, assimilation, contraction, reduction

Jüri Viikberg
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn
jyri.viikberg@eki.ee

JYTKY – ONOMATOPOEETTISEN SANAN ÄÄNEN TAKA-ALAISTUMISEN TARKASTELUA

JEONGDO KIM

0. Johdanto

Tässä artikkelissa tarkastellaan *jytky*-sanan merkitysvariantteja ja niihin johtaneiden merkityksenkehitysten kulkua äänen taka-alaistumisen yhteydessä. Äänen taka-alaistumisella tarkoitan onomatopoeettisen eli ääntä äänneasullaan ilmaisevan sanan muuttumista arbitraariseksi, jolloin äänneasun ja merkityksen välillä ei ole välitöntä suhdetta (Saussure 1959: 69). Pidän äänen taka-alaistumista leksikaalitumisen yhtenä lajina, jota on määritelty sekä morfologiseksi että semanttiseksi kiteytymis- ja konventionaalitumisilmiöksi (ISK § 166). Leksikaalituminen on toisin sanoen vähittäistä merkityksenkehitysten prosessia, jonka jälkeen johdoksen merkitys ei enää ole kantavartalon ja johtimen yhdistelmä (ks. Koivisto 2013: 346; ISK § 166). Koska suomen kielessä monet onomatopoeettiset sanat ovat johdoksia, jotka koostuvat äännesymboliikkaa edustavasta vartalosta ja johtimesta, niiden merkitessä muuta kuin ääntä voidaan katsoa niiden leksikaalituneen.

Sanan *jytky* merkitysvarianttien ja merkityksenkehitysten kuluun havainnollistamiseksi esittelen esimerkkilauseita ja tekstikatkemia, joita on poimittu mm. Helsingin Sanomien korpuksesta, Kansalliskiraston lehtikokoelasta, Suomen murteiden sanakirjasta ja yksittäisistä nettisivuista. Tämän artikkelin keskeinen kysymys on, ovatko kaikki *jytky*-sanan semanttiset yksiköt eli semeemit, jotka eivät liity ääneen, johtuneet sen alkuperäisestä äänen merkityksestä. Paralleleja *jytky*-sanassa tavattavista merkityksenkehityksistä pyrin esittelemään sekä samaa alkuperää olevien että synonymien onomatopoeettisten sanojen joukosta.

Tämä artikkeli koostuu neljästä luvusta. Ensimmäisessä luvussa havainnollistetaan *jytky*-sanan esiintymiskontekstia nykytuomessa alkuaan Perussuomalaisen vaalivoittoon liittyvän

muotisanan yhteydessä. Toisessa luvussa tarkastellaan *jytky*-sanan onomatopoeettista alkuperää ja käsitellään myös samaa alkuperää olevia onomatopoeettisia sanoja. Kolmannessa luvussa perustellaan semanttista vastaavuutta sanan alkuperäisen jysäyksen merkityksen ja nykysuomessa yleistyneen Perussuomalaisien vaalivoiton merkityksen välillä. Neljännessä luvussa tarkastellaan, onko suomen murteissa tavattavan *jytky*-sanen vankkuuden merkitys kehittynyt jysäyksen merkityksestä. Viidennesä luvussa esitellään kokoavasti, mitä artikkelissa on selvitetty.

1. *Jytky* muotisanana

Sana *jytky* on noussut kansantietoisuuteen 18.4.2011 silloisen Perussuomalaiset-puolueen puheenjohtaja Timo Soinin puheesta, jossa hän julisti puolueensa odottamattoman vaalivoiton lauseella “*nyt tuli iso jytky!*”. Ennen Soinin puhetta sana oli lähes tuntematon monille suomalaisille, joten Soinin käyttämä sana herätti paljon huomiota erityisesti Perussuomalaisien vaalivoitosta hämmästyneissä.

Soinin puheen jälkeen *jytky*-sanaa on innokkaasti toisteltu mediassa, mistä kertoo esimerkiksi se, että HS:n arkistossa aikavälillä 18.4.2011–14.4.2016 *jytky*-sanen sisältävien artikkeli määrä on yhteensä 125, kun taas aikavälillä 1.1.1990–17.4.2011 vain 12. Sanaa käytetään enimmäkseen kontekstissa, jossa kyse on Perussuomalaisien vaalivoitosta:

Nyt puhutaan taas teemoista, jotka edistivät osaltaan perussuomalaisen “jytkyä”, historiallista vaalivoittoa (HS 24.1.2015).

Huhtikuun 2011 eduskuntavaalien tulos on Sdp:n heikoin sitten vuoden 1962. Vaalivalvojaisissa puolue kuitenkin juhlii, sillä perussuomalaisen “jytkyn” rinnalla kannatus tuntuu vielä hyväältä (HS 19.6.2014).

*Kysymys on, nouseeko perussuomalaiset yhtä isoon *jytkyn* kuin eduskuntavaaleissa* (IS 25.8.2012).

Jytky-sanalla on alettu vuoden 2011 jälkeen viitata paitsi Perus-suomalaisten myös ylipäänsä populistipuolueiden vaalivoittoon:

Brittipopulisteille povataan jytkyä EU-vaalessa (IS 22.5. 2014).

Eurovaalien ”iso jytky” näyttää nyt tältä – Jos eurovaalit järjestettäisiin nyt, EU-kriittiset oikeistoryhmittymät haalisivat lisää paikkoja Euroopan parlamentista, mutta perussuomalaisten EFD-ryhmä pienenisi (Kauppalehti 1.12.2013).

EU-skeptiset voivat hänen [Jan Store, Suomen entinen EU-suurlähettiläs] mielestään kasvattaa paikkalukunsa, joita on laskutavasta riippuen 50–87, ”jytkyllä” sataan ja todellisella jytkyllä vähän yli sataan” (Verkkouutiset 29.1.2014).

Laajemmassa kontekstissa sana merkitsee ylipäänsä puolueen tai ehdokkaan murskaavaa vaalivoittoa:

Myanmarissa on tekeillä jytkyjen jytky, kaikkien veret seisauttavien vaalivoittojen äiti. Vaalitulosta ei ole vielä vahvistettu, mutta Nobelin rauhanpalkinnon voittajan Aung San Suu Kyin puolue NLD näyttää saaneen parlamenttivaaleissa ainakin 70 prosenttia äänistä (HS 10.11.2015).

Kazakstanin presidentille 98 prosentin vaalijytky (Iltalehti 27.4.2015).

Kreikassa vaalien voittaja saa parlamenttiin ”bonuspaikkoja”. Jos Syriza ylittää tiedustelujen arviot ja saa ison jytkyn, puolue voi ottaa jopa yksin enemmistön (HS 15.1.2015).

Harvemmin sana esiintyy kontekstissa, jossa kyse ei ole vaaleista vaan ylipäänsä jostakin odottamattomasta saavutuksesta:

Malmin asemalla käsitöitä myyvät mummot uhattiin häätää. Seurausena oli kansanliike ja mielenosoitus kutojamummojen puolesta ja byrokraatteja vastaan. Mummot voittivat. ”Tästä tuli kutojamummojen iso jytky”, sanoo Eeva Ovaskainen (3.1.2012 HS).

Kuten esimerkkilauseissa näkyy, nykysuomessa *jytky* on merkitsevästi hyvin väljä, mikä on yleensä tyypillistä muotisanoille. Muotisanoja määritellään ”lyhyessä ajassa tulleaksi suosioon jo-ko sellaisenaan tai jossakin erityisessä merkityksessä” (Huhtala 1989, 127). Kielenhuolto on usein varoittanut muotisanojen turhasta käytöstä, joka johtuu juuri sanojen suosiosta. Esimerkiksi adjektiivia *voimakas* ja sen adverbimuotoa *voimakkaasti* on huomautettu käytettävän sellaisissa merkityksissä kuin ‘määreltään suuri’, ‘rungsas’, ‘kova’, joita voi kuitenkin ilmaista paremmin jollakin toisella adjektiivilla (Sivonen 2010).

Koska *jytky* ei ollut vakiintunut yleiskieleen ennen muotisanaksi tulemistä kuten adjektiivi *voimakas*, sillä ei voi olla oikeaa käyttöä. Silti on ainakin todettavissa, että muotisanaksi tullessa sen päämerkitys oli ‘Perussuomalaisen vaalivoitto’, ja muita merkityksiä kuten ‘populismipuolueiden vaalivoitto’, ‘murskaava vaalivoitto’ ja ‘yllättävä saavutus’ voidaan pitää ‘Perussuomalaisen vaalivoitto’ -merkityksestä kehittyneinä. Niinpä tässä artikkelissa *jytky*-sanan muotisanaksi johtanutta merkityksenmuodosta tarkasteltaessa kyse on vain Perussuomalaisen vaalivoitosta.

Jytkyä voidaan pitää yhden vaikutusvaltaisen henkilön levittämänä muotisanana, jollaisia ovat myös esim. *jämäkkä* ‘päättäväinen; jämäkkä’ (Urho Kekkonen) ja *vatuloida* ‘jahkailla’ (Juha Sipilä). Nämä sanat yhdistyvät *jytky*-sanaan siinä mielessä, että ennen kyseisten henkilöiden käyttöä ne eivät ole tunnettuja yleiskielessä vaan tietyissä murtepiireissä, joihin kyseisten henkilöiden kotikielet kuuluvat: Pielavedeltä peräisin olevan Kekkosken käyttämä *jämäkkä* on levikiltään laajalti itämurteinen mutta länsimurteissa tuntematon (ks. SMS *jämäkkä*), kun taas Puolangalla, Oulussa ja Kiimingissä asuneen Sipilän käyttämä *vatuloida* on vain Savon, Kainuun ja Oulun seudun murteissa tunnettu (”Kotuksen uutiset 2015”. Kotuksen www-sivusto¹).

Vaikutusvaltaisen henkilön puheesta muodikkaaksi tulleen sanan yleinen merkitys voi poiketa sanan alkuperäisestä merki-

---

¹https://www.kotus.fi/nyt/uutistekstit/kotuksen_uutiset/kotuksen_uutiset_2015_8545/murteissa_paljon_vatuloinista_vahan_jappasemista.18446.news. Viitattu 5.1.2017.

tyksestä riippuen siitä, missä kontekstissa henkilö on käyttänyt kyseistä sanaa. Esimerkiksi Urho Kekkosen käytöstä yleistynytä *jämäkkää* käytetään nykySuomessa ensisijaisesti päättäväisyyden merkityksessä, kuten Kielitoimiston sanakirja (KS) mainitsee sen sanan ensimmäisenä merkityksenä. Sanan alkuperäinen merkitys on kuitenkin sukukielen vastineiden perusteella fyysisen jäykkyyss (ks. Aikio 2014: 81–82), josta lienee metaforisesti johtunut päättäväisyyden merkitys. Päättäväisyyden merkityksessä sanasta on poimittu tietoja Pohjois-Savon murteiden pitäjistä, joihin kuuluu myös Kekkosen kotipaikka Pielavesi (ks. SMS *jämäkkä*).

Vaikutusvaltaisen henkilön puheesta yleistynytä sanaa tarkeeltaessa selvitettäviä ovat siis sekä kyseisen henkilön kielellinen (murremaantieteellinen, sosiolingvistinen) tausta että tarkealtavan sanan erilaiset merkitykset eli semeemit, jotka vaihtelevat riippuen murteista tai slangista. Niinpä luvussa 3. tulevat puheeksi Soinin kienellinen tausta ja se, missä kontekstissa hän olisi mahdollisesti oppinut *jytky*-sanan.

2. *Jytky*-sanan onomatopeettinen alkuperä ja sen alkuperäinen merkitys

Jytky Suomen Keski-Karjalan ja Pohjois-Savon murteissa on tunnettu iskusta syntynyt kovan äänen merkityksessä (ks. kartta 1). Seuraavat ovat Suomen murteiden sanakirjassa (SMS) esiteltyt esimerkkilauseet:

Parikkala *Se vast oł jytky, ku oł oikeen kova latink*, panos; Ilomantsi *Olipa se aika jytky* sanoi emäntä kun kuuli ammuttavan; Siilinjärvi *kyllä se sâe eri jytkyn kum putos kankullee!* Eno *Se ol koko jytky tyhjile sisuksile sanotaan, kun entisen onnettomuuden lisäksi tulee toinen.*

Mainitun kaltaisen äänen merkityksessä sanaa on pidettävä onomatopeettisena. Samaa vartaloainesta eli fonesteemia edustavat mm. *jytistä*, *jytinä*, *jty* ‘*jytinä*’, *riita*’ ja *jytke* ‘*jytinä*’, joiden vastineita esiintyy vain inkeroisessa (*jütissä* ‘*jytistä*’) ja kar-

jalassa (*jytissä*, *jytäjeä* ‘jytistä’, *jytšisteä* ‘jytyyttää’, *jytinä*, *jytineh*, *jty* ‘jytinä’; SSA I 256). Viron murteissa esiintyviä *jü-diseda*, *judiseda* ‘tutista, väristää’ -verbejä on SSA:ssa (ibidem.) pidetty osittain suomesta lainautuneina.

Mainittujen sanojen sisäkonsonantti *t* vaihtelee *s:n* kanssa (esim. *jysähää*, *jyske*, *jyskyä*), mikä on havaittavissa myös muissa sisäkonsonantin *t* sisältävissä onomatopoeettisissa sanoissa (esim. *rytistä* ~ *rysähää*). Kulonen (2010) rekonstruoi *s:n* kanssa vaihelevan onomatopoeettisten sanojen sisäkonsonantin *t* kantasuomen affrikaataksi *c karjalassa esiintyvän *ts*-äänteen perusteella (esim. *jytšisteä* ‘jytyyttää’). Rekonstruoimansa affrikaatan perusteella hän pitää pohjoissaamen *jahcat* -verbiä **jyt/s*-alkuisten sanojen etymologisena vastineena. *Jytky*-sanan toinen sisäkonsonantti *k* esiintyy usein adjektiiveissa ja onomatopoeettisissa verbeissä johdinten välisen vaihtelon yhteydessä (esim. *vireä* ~ *virkeä*; *rytistä* ~ *rysähää* ~ *ryskyä*).

Sanan *jytky* lopussa oleva johdinaine **-U* edustaa suomen kielessä teonimeä. *U*-johdin liittyy produktiivisesti monitavuihin *le-* ja *Aise*-vartaloihin (esim. *opiskele-* > *opiskelu*, *ratkaise-* > *ratkaisu*), kun taas kaksitavuisista verbivartaloisista johdetut *U*-teonnimet ovat yleensä leksikaalustumia, jotka ilmaisevat tapahtuman rajatumpana kokonaisuutena kuin produktiiviset *minnen*-teonnimet (esim. *alkaa* > *alkaminen* vs. *alku*, *potkia* > *potkiminen* vs. *potku*; ISK § 229). *U*-loppuinen teonimi korreloi myös onomatopoeettisten *ise*-verbien kanssa, muttei yhtä produktiivisesti kuin *inA*-nominit, joiden voidaan sanoa olevan lähes yksipuolisesti onomatopoeettisia (Jarva 2003: 84). Onomatopoeettisten sanojen osalta *U*-teonimi on merkitykseltään abstraktisempi kuin *inA*-teonimi, esim. *hely* ‘koru’ (vrt. *helinä*); *loru* ‘näppäräsanainen mutta us. ajatuksen hoku, hokema; tyhjä, turha puhe, pöty’ (vrt. *lorina*; Hakulinen 1979: 263–264).

Jytky-sanalla on kaksi sanakirjoissa mainitsematonta semeemiä, joiden voidaan katsoa johtuneen metonymisesti rytmikästä toistuvan jyskyttävän äänen merkityksestä. Ensimmäinen semeemi viittaa tanssimiseen, josta tapahtuva rytmikäs liikehtiminen voi reaaliseksi aiheuttaa mainitun kaltaista ääntä. Kyseessä semeemissä *jytky* esiintyy tyypillisesti genetiivimuotoisen *tanssi*-sanan jäljessä:

*Ja tanssin jytky kuuluu pahalta hyvin laajalti (Partio 4/1920)
Melapirtissä ei ole tänä kesänä tanssin jytky käynyt, mutta
silti Mikkelin Melojien "pääkallonpaikalla" on käynyt vilkas
hyörinä (Länsi-Savo 4.6.1954)*

Lisäksi monikon substantiivimuodossa *jytky*-sanalla on nimetty Tykö Sallisen maalaus, jossa kuvataan työvään talon raskain liikkein toteutettua ilotonta maalaistanssia². Teosta on esiteltty *Tulenrantajat*-lehdessä seuraavasti:

Monien luonnoksiens jälkeen syntyy / Sallisen suuri teos "Jytkyt". Samea, hienhajuinen huone, muutamia yksinkertaisen vakavasti riemuitsevia, harmonikan sävelissä pyöriskeleviä pareja (Tulenrantajat 1929. s. 155)

Rytmikkäästi toistuvan jyskyttävän äänen ja tanssimisen metronymistä suhdetta vakuuttaisivat muut *jyt*-alkuiset sanat *jytistä*, *jytinä(t)*, *jytäkkä*, *jytkyttää* ja *jytkittää*, joiden esiintymisestä tanssimisen yhteydessä on tietoja eri puolilla suomen murteita (esimerkkilauseet SMS:sta):

Lemi kun tuloruoka oli syöty häätalossa, niin siit tanssimoa peälle että jytäjeä; Janakkala jytinät, nurkkatanssit; Pielavesi iha koko yön tanssia jytkittivät siellä; Juva miehet tanssijaj jytkyt että lattepalakit notku; Leppävirta sielläpä oli aikamoinen tanssin jytäkkä

Samaan pesyeesseen kuuluvat myös Stadin slangissa yleistyneet substantiivi *jytä* ja verbi *jytää*, joiden vauhdikkaan musiikin ja tanssimisen merkityksistä on ollut tietoja 1970-luvulta alkaen. Seuraavat esimerkkilauseet ovat Paunosten Stadin slangin sanakirjasta (2000: 383):

---

² Teos ja sen tiedot löytyvät valtion taideteostoimikunnan nettisivulta, jonka osoite on <http://kokonelmat.fng.fi/app?si=A+IV+3053>. Viitattu 5.1.2017.

Tuleeks radiosta jytää? (A. Tajanen); Bändi soitti jytää ja kimmatt kirkui lavan reunalla (S. Vihavainen); Siel jytätiin nii rajusti, että vähä välii täyty mennä partsulle viilenee (K. Sjögren)

Toinen yleisissä sanakirjoissa mainitsematon *jytky*-sanan se-meemi on ‘kotitekoinen pamausta aiheuttava, erityisesti ilotulitteena käytetty esine’, josta löytyy yksittäisiä tietoja Kansalliskirjaston lehtikokoelmasta (KLK) ja internet-keskustelupalstoilta:

Eihän helskuutti vieköön kenenkään hullun tarvitse pyssyjä hankkia, kun tehokkaampia jytkyjä voi tehdä (Länsi-Savo 19.6.1995).

Ainakin 1940-50-luvuilla jokainen pikkupoika tiesi mikä on jytky. Jytkyjä rakenneltiin tulitikkujen ”rikistä” tai ruudista jos onnistuttiin hankkimaan isukin patruunavarastosta³.

50-luvulla muutettuamme Kuopioon ensimmäisiä opittuja uudissanoja oli jytky. Se oli meidän pikkupoikien vaarallinen harrastus⁴.

Siirota pamauksen merkityksestä sitä aiheuttavan esineen merkitykseen osoittaa myös äänneasultaan samankaltainen jysy, jonka esiintymisestä sekä pamauksen että pamausta aiheuttavan esineen merkityksessä on poimittu tietoja Helsingistä 1940-1980-lukujen välillä (Paunonen&Paunonen 2000: 383):

Jysy tehtiin usein herkästi sytyvästä filmistä, joka pantiin pulloon ja sytytettiin esim. breonnaamalla (Heka); Se oli komee jysy (Y. Qvamberg); Me duunattiin jysy rapassa ja talkkarin ovi levis (Heka); Onks sul vielä jysyjä? (T. Letsala)

---

³ <https://www.uusisuomi.fi/kotimaa/111375-timo-soini-ja-%E2%80%9Djytky%E2%80%9D-%E2%80%93-sanan-alkupera-paljastui>. Viitattu 5.1.2017

⁴ http://www.kansanuutiset.fi/scripts/edoris/edoris.dll?app=server&com=sqlxml&tem=d_aihepuu.tpl&topicid=57038&selected=57384. Viitattu 5.1.2017

Jytky-sanan äänen merkitys on voinut kokea erilaisia merkityksensiirtoja. Seuraavassa luvussa fokusoidaan siihen kysymykseen, oliko *jytky*-sanan äänen merkitys lähtökohta Perussuomalaisien vaalivoiton merkitykselle.

3. Merkityksen ‘Perussuomalaisen vaalivoitto’ semanttinen lähtökohta

Timo Soini on syntynyt Raumalla ja viettänyt lapsuutensa Espoossa, joten hänen kotikielenään olisi ollut pääkaupungin seudulla puhuttu kieli, joka sisältää hämäläismurteiden piirteitä. Lisäksi hän omaksui todennäköisesti Stadin slangia, jota puhuivat myös samalla alueella varttuneet Soinin ikäiset pojat. Niinpä alustavasti tuntuisi mahdottomalta, että pääkaupungin seudulla varttunut Soini tuntisi levikiltään suppeasti Pohjois-Savon ja Keski-Karjalan murteisiin rajoittuvan *jytky*-sanan. Huomattava on kuitenkin, että *jytky* on kulkeutunut itämurteista Stadin slangiin asti: Paunosten sanakirja (2000: 383) tuntee sanan merkityksessä ‘pamaus, räjähdys’ (esim. *kato mikä jytky tuolla raksalla*) ja ilmoittaa sen esiintyneen Stadin slangiissa 1940–60-luvuilla. Edellisessä luvussa on esitetty, että pikkupoikien seassa oli harrastuksena tehty pamausta aiheuttavaa esinettä, jota kutsuttiin *jytkyksi*. Niinpä Soini lienee lapsena oppinut sanan harraastaessa pamausta aiheuttavan esineen tekemistä kuten muutkin pääkaupungin seudulla asuneet pikkupojat.

Puolueen vaalivoittoon viittaava *jytky*-sanan käyttö ei ole dokumentoitu missään lähteessä tai kirjallisuudessa. Huomattava on, että SMS:ssa on tieto *jytky*-sanan onnettomuuden merkityksestä, jonka ”järkyttävyys” voisi yhdistyä myös odottamattoaan Perussuomalaisien vaalivoittoon. Järkyttävään, odottamatomaan tai yllättävään tapahtumaan, ts. uutiseen viittaava se meemi onkin tyypillistä pamaukseen viittaaville sanoille kuten *pamaus, paukku ja pommi*:

Vuonna 1991 yhtäläisyysiä alkoivat jo jotkut löytää, mutta suuri pamaus oli vasta Ahtisaaren ilmaantuminen parhail-

laan käynnissä olevaan presidenttikisaa. (Länsi-Savo 9.9.1993).

Kieltolain piti lähes sata vuotta sitten raitistaa Suomen kansa ja tehdä kodit onnellisiksi. Se ei onnistunut, vaan lakia kierrettiin kaikin keinoin. Lopulta järjestettiin neuvoa-antava kansanäänestys joulukuun lopulla 1931, tasan 80 vuotta sitten. Kieltolaki tyrmättiin siinä selvin luvuin, mutta tulos yllätti aikalaiset. "Kun naisista yli 65 prosenttia vastusti, se oli aikamoinen paukku", sanoo valtioitteen lisensiaatti Aija Kaartinen (HS 30.12.2011).

*Kesällä 2013 tietovuotaja Edward Snowden paljasti, että Yhdysvaltojen tiedusteluvirasto NSA vakoili laajasti EU-kansalaisten (siinä missä omienkin kansalaistensa) henkilökohtaisia tietoja. — Paljastus oli **uutispommi** ja herätti laajaa suuttumusta eri puolilla maailmaa, vaikka virallisesti yritykset kiistivätkin vakoiluverkoston olemassaolon* (HS 23.1. 2016).

Järkyttävään tapahtumaan viittaavan pamauksen metaforan voi ymmärtää pohjautuvan siihen mielikuvaan, että pamaukseen voimakas ääni voi aiheuttaa ihmiselle säikähdystä tai jopa tajuttomuutta. Sama metafora on havaittavissa useiden eri maailman kielten pamaukseen viittaavissa sanoissa kuten englannin *bombshell*, saksan *knalleffekt* ja ruotsin *knall*. Pamahtavan tai jysähvävän äänen synnyttää käytännössä usein konkreettinen isku, jota ilmaisevista sanoista moni muukin merkitsee järkyttävää tapahdumaa: esimerkkejä löytyy runsaasti paitsi suomesta (esim. *isku, tälli, tärsky*) myös monista maailman kielistä (esim. japanin *utsu* ‘to strike; to surprise, to amaze’, englannin *strike* ‘to beat, to hit; to surprise’, venäjän *porazit* ‘to hit (with a weapon), to surprise’ (ks. DatSemShift).

Pamahtavaan ääneen viittaavista sanoista erityisesti *paukku* esiintyy myös urheilun alalla yllättävän saavutuksen kontekstissa, jolloin sitä käytetään *jysähitää*-verbin kanssa:

Yllättävä suomalainen NHL-paukku jysähti – "NHL:n valloitusti jää kesken" – Antti Pihlström lähtee kuuden vuoden tauon jälkeen yrittämään NHL-läpimurtoa (Urheilulehti 7.9.2015).

Lentopallokevään toistaiseksi kovin kotimainen paukku jysähti maanantai-iltana Loimaalla, kun Hurrikaani-Loimaa kukisti Vammalan Lentopallon miesten Mestaruusliigan kaudennessa väliräottelussa (HS. 7.4.2015).

Myös verbin *jysähää* kanssa samaan pesyeesseen kuuluvalla nominijohdoksella *jysäri*, jonka loppuaines –*Ari* on tyypillinen slangin johdokksille, viitataan yllätysvoittoon raveissa. Tätä merkitystä ei ole mainittu Paunosten Stadin slangin sanakirjassa (toisaalta siinä on mainittu merkitys ‘isku, lyönti’; ks. mts: 383):

Varsinainen jysäri tuli päätöskohteessa, missä Harri Tuomin San Cotton kiitti namajuoksusta ja spurtasi kärkeen. Tuomas Pakkasen kannustama Roger Pride pani voittajan mahdollisimman ahtaalle. Myös Antti Teivaisen tallin Helens Pride kiri sitkeästi, kolmoseksi (HS 4.1.1996)

Jysärin toivossa merkkaan lavennukseen myös Monte Faron, jonka tuore ennätys on Kokemäen radalta ja samalla kuskilla (Länsi-Savo 3.8.1999).

Jos jysäriä hakee, voi harkita rastia Lennotar K:n ja/tai Palma II:n ruutuun. (Länsi-Savo 19.10.1999)

Soini on harrastanut raveja vuosia, joten voisi olettaa, että vaalivoiton julistuksessa hän käytti *jytky*-sanaa äänneasultaan samantapaiseen *jysäri*-sanan tapaan. Siinä tapauksessa kuitenkin herää kysymys, miksi hän käytti juuri *jytky*-sanaa eikä *jysäri*-sanaa. Selityksenä voisi olla ensinnäkin, että hän käytti tarkoituksellisesti ihmisiille tuntematonta sanaa herättääkseen mahdollisimman paljon huomiota. Toiseksi oletettavissa on, että vaalivoiton julistukselle, jonka pitäisi olla mahdollisimman kompakti ja mukaansatempaava, sopii paremmin kaksitavuinen kuin kolmitavuinen sana. Kolmas mahdollinen selitys on, että koska *jy-*

säri on Stadin slangissa tunnettu enimmäkseen pääsäryyn merkitoksessa (ks. Paunonen&Paunonen 2000: 383), Soini ei voinut käyttää sitä puolueensa vaalivoiton yhteydessä. Huomattava on myös, että ennen Perussuomalaisen perustamista Soini on tehnyt poliittista uraa Suomen Maaseudun Puolueessa, jonka vankka kannattajakunta oli nimenomaan savolaismurteiden alueella⁵. Tästä voidaan olettaa, että Soini ei halunnut käyttää mitään sellaista slangisanaa, joka maaseutukannattajien mielessä olisi leimautunut liian stadilaiseksi.

Timo Soinilta saamastani sähköpostiviestistä (20.6.2017) käy ilmi, että vuoden 2011 vaalikiertueilla kiertäessään ympäri Suomea hän kuuli *jytky*-sanan ja ajatteli, että sillä sanalla on paitsi pommin myös myönteinen merkitys. Hän ei kuitenkaan sen enempää kerro, joten jää selviämättä, mistä paikkakunnasta tai keneltä hän kuuli *jytky*-sanan ja miksi ajatteli sanan olevan myönteinen. On silti oletettavissa ainakin, että hän kuuli sen nimenomaan savolaismurteiden alueella, jolla on edelleenkin pääosa hänen kannattajista, ja että Soinin käydessä vaalikiertueella kannattajistaan joku (ehkä savolainen) viittasi *jytky*-sanalla siihen, että Perussuomalaiset toisi Suomen kansalle yllätyksen jättiläisellä vaalivoitolla (ks. Enosta poimittu lause-esimerkki). Soini, jolle *jytky* on lapsuudestaan pitäen ollut tuttu pommia merkitsevävä, toisti kuulemaansa *jytky*-sanan käyttöä Perussuomalaisen vaalivoiton julistuksessa, minkä jälkeen sana on pääsyt kansan tietoisuuteen ja muotisanaksi.

Kokoavasti voidaan todeta, että muotisanana, Perussuomalaisen vaalivoittoa merkitsevävä *jytky* edustaa puhtaasti merkityksenkehityksen kontekstiaalisuutta ja moniselitteisyyttä, ja sen tarkastelu vaatii kurottumista kielen ulkopuolelle (vrt. Koivisto 2013: 286).

4. Merkityksen ‘vankka; iso’ analoginen tausta

Suomen murteissa *jytky*-sana on tunnettu äänen lisäksi myös vankkuuden ja siitä laajennetussa isouden merkityksessä, josta

---

⁵ Tästä huomiosta kiitän anonymista refereetäni.

tietoja on poimittu Pohjois-Karjalan, Savon ja Kainuun pitäistä sekä Isostakyröstä, Padasjoelta, Konginkankaalta ja Ylitorniosta (ks. kartta 2):

jytkys taloos on kaikkia niinku vanhas Vänteliinis Isokyrö; on iso jytky tuo tukki Nurmes; Siinon jytky ruuna Maaninka; se ól jytky taloⁱ ennen, sanottil leipätalo^{íks}, siitä ei puuttunna mittää. Nilsiä; oekein jytky mies Sotkamo; Noliki (hirret) tavattomia jytkyjä Ylitornio; Ól se jytky juttu se kavallusasia Pielavesi

Äänen ja vankkuuden merkitysten välistä suhdetta voidaan valaista myös *jytky*-sanan kanssa samaa alkuperää olevat *jpty* ja *jysky*, joilla on myös tietoja sekä äänen että tukevan olion merkityksistä suomen murteissa:

jpty ‘jytinä, jyske, pauke, meteli’
Vampula vaikka ne (lentokoneet) *korkeeltakim meni ni se vaan anto aika jptyn*.

Hailuoto *kova jpty siälä luuvas* (= puimahuoneella) *taas kävi, ku siälä ne nuaret hyppeli, tanssi; Töysä eekö tuolla liet tanssattu jptyhän tuolta kuulu;* Rovaniemi *siinä ei kovin kova jpty käy kun kissa kävelee;* Liperi *jo poròj jpty kuuluu;* Täräntö *siinä (kalliolla) monet jptyt* (= tanssit) *piettii sillo.*

— ‘tukeva, jykevä’
Sippola *aika jpty reki, kyl se nyt halkokuarman kestää;* Sääminki *siun kärris on iha jpty peli;* Vimpeli *no liika jpty se Jymy-Liisa tytöks oli!;* Kuhmo *onpas siinä juukeli vie oekkeen jpty petäjä;* Ylitornio *jpty seiphäitä.*

jysky ‘paksusta, tukevasta olennosta t. esineestä’
Laihia *mä löyrin meirän korvesta sellaasen hirren jyskyn, jotten tahtonu rekhen saara;* Laihia *tua teirän sika on aika jysky, kyllä soo ruakaa saanu;* Kangasniemi *ne (halot) ól sit semmoeisia jyskyjä;* Muuruvesi *jysky se on ihmisen aluksi.*

— ‘täräys, jymähdys’

Räisälä se ol' aika isku, ku tuollase jysky anto; Kuopio olpa se aeka jysky, kun tuo poeka lekalla nurkkapiähäm porraotti!

Sekä äänen (tai sitä aiheuttavan tapahtuman kuten puuhaamisen) että vankkuuden merkitykset sisältyvät myös äännerakenneeltaan samantapaisiin *jymy* ja *jyry* -sanoihin, jotka ovat tunnetaumpia yleiskielessä kuin mainittujen *jy-alkuiset sanat. Seuraavat ovat SMS:ssa esitellyt niitä koskevat esimerkkilauseet sekä äänen että vankkuuden merkityksessä:

jymy ‘vankka, suuri, mahtava, emä-, aika(moinen), eri’
Hämeenkyrö *tosa vainiosa* oj *jymyä kauraa*; Juupajoki *ne* (nuorakeinut) *ei ollun niij* *jymyä tyätä* *kun kelakeinut*; Ilomantsi *siel olliit jymy häät, niist harvo haastetaa*; Kivennapa *siinnon jymy mies*.

— ‘kumu, jyminä’
Sauvo kun riihellä varstan *kans möttäs taik mättäs nin kyl se aika jymy ol*; Lammi *ilmassaki käy välistä semmoi jymy*.

jyry ‘vankka, vahva, riski, roteva, jykevä, iso, komea’
Kuortane *me ajoomma jyry heinäkuarmia ja kaataah humahutimma laron etehe*; Hämeenkyrö *s on kovij jyry miäs*; Kylmäkoski *siin on niin, tuvan nurkassa, jyry muuri*; Padasjoki *kyllä siin on sittej jyry tukkirek tehty, kyl se kesteä*; Suursaari *möljä (= laivasilta) on sellaij jjyrympä väärki kuin ryki, laivalaituri*; Säkkijärvi *oikeinhan iivarill ol jyry talo siellä Salajärvellä*.

— ‘meteli, jyrinä, möyke, meno; puuha, touhu’
Ilmajoki *yhyres syömisen jyrys niinkun Ala-Nikkoolan väki sp*; Vesilahti *jos äijä tiätä että likka oli iltamissa niin kyllä siä eri jyry nousis*; Orivesi varsta oli sellainen *joka seis jyrym piti oikeen puidessa*; Iitti *siel käv tuvas jyry, ku pojat tappel*; Kymi *se (meteori) tul niin koval jyryl*; Kuolemajärvi *Sellane jyry kuulu Myllyylt Saima tuvast iha ku ois tappelu nujakka olt*; Sakkola *onhan sill jyrryy (= puuhaamista) ennenkui se asia tulloo tehyks*.

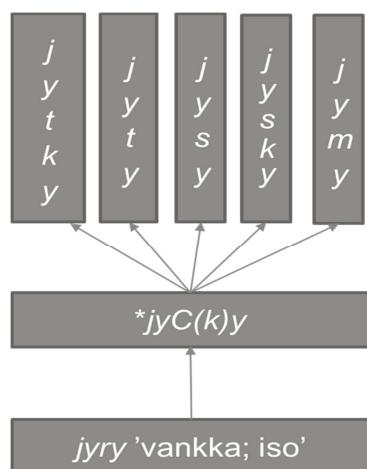
Semantinen vastaavuus pamahtavan äänen ja vankkuuden välillä on kuitenkin ollut kiistanalaista suomalaisessa etymologisessa tutkimuksessa. Ahti Rytkönen (1940: 64) olettaa, että onomatopoeettisuudesta on johtunut komeuden tai tehokkuuden merkitys, ja esittelee esimerkkinä yhdysanan *jymypilvi*, jonka häneen mukaansa voidaan tajuta kahdessa merkityksessä: 1. 'jymisevä pilvi', 2. 'mahtava pilvi. Hän esittelee myös sellaisia yhdysanoja kuin *jymi-*, *jyry-*, ja *jyhykortti* 'tehokas kortti (korttipelissä)', joiden määriteosia *jymi*, *jyry* ja *jyhy* hän pitää nykySuomessa kehumasanoina. Hän mainitsee myös mahtavapuista metsää merkitsevät *jyleikkö* ja *jyreikkö*, joita hän kehottaa vertaamaan myös sellaisiin maastotermeihin kuin *komeikko*, *lomeikko*, *romeikko*, *loseikko*, *löseikkö*, *räteikkö*, *räseikkö*. Onomatopoeettisperäisinä Rytkönen pitää myös sellaisia adjektiiveja kuin *öky*, *komea*, *korea*, *muhkea*, *sorea*, *jyhkeä*, *uhkea*, *huikea* ja *rohkea*. Rytkösen esittelemistä sanoista joillekin on kuitenkin esittävissä muunlainen etymologia kuin onomatopoeettisuus. Esimerkiksi *rohkea* on selvästi kantagermaaninen lainasana (< germ *wraskwa- [> mn *rōsk-r* 'rohkea, reipas, kunnollinen', isl *rōskur* 'reipas, nopea'; Läglos III 167]), ja *öky* mahdollisesti ruotsista lainautunut (< ruots. *öklä* 'karttua, kasvaa', vrt. *öykkäri* 'röyhkeä, töykeä').

Rytkösen tapaan Suomen kielen etymologinen sanakirja ja Suomen sanojen alkuperä olettavat sanan *tomakka* 'tarmokas, jämerä' kuuluvan samaan sanueeseen kuin *tomahtaa* 'tömähää, jysähää'. Kyseisen sanueen yhteydessä on mainittu saamen sanaja *doabmir*, *doabmil* 'reipas, tarmokas' ja *doabmat* 'kiirehtiä', joita on pidetty SKES:ssa suomesta lainautuneina ja SSA:ssa satunnaisesti samantapaisina. Aikio (2009: 169) kuitenkin pitää SKES:n ja SSA:n rinnastuksia semantisesti epäuskottavina ja huomauttaa siitä, että saamen sanat ovat laajalevikkisempia kuin *tomakka*. Hän esittää suomen *tomera*-sanan olevan lainaa kantasaamen sanasta **toamę-rē-* (> SaaL *dåbmar* 'quick, nimble') ja *tomakka*-sanan muodostuneen suffiksinvaihdon kautta.

Semantinen vastaavuus äänen ja vankkuuden merkitysten välillä ei siis ole suoraviivaisesti perusteltavissa eikä muista kielistä löydy paralleleja. Puheena olevaa vastaavuutta kyseenalaistaa myös se, että kaikkien mainittujen **jyC(k)y*-tyyppisten

sanojen vankkuuden merkitys on tavattavissa vain suomen murteissa eikä muissa lähisukukielissä. Huomattava on, että vankkuuteen viittaavista sanoista levikiltään huomattavasti muita laajempi on *jyry*, kun taas *jymy*, *jytky* ja *jysky* ovat levikiltään hajaanaisia (ks. liitteet). Sanan *jyry* laaja levikki Suomen murteissa tuntuu luontervalta, sillä samanvartaloisia vastineita, jotka merkitsevät paksua tai vankkaa oliota, esiintyy karjalassa (*jyrie* ‘karkeaa, paksu, vahva; VKS *jyrie*) ja võrussa (*jürre* ‘paksu’; VES).

Koska synonyymisten *jy-alkuisten sanojen välillä on huomattava ero levikin laajuudessa eikä äänemerkityksestä suoraan viivaisesti ole osoitettavissa johtuvan vankkuuden merkitystä, olisi johdonmukaista olettaa, että ne ovat sekundäärisesti syntyneet *jyry*-sanasta sisäkonsonantin vaihtelun kautta. Niiden syntymisprosessia voisi kuvata seuraavalla kaaviolla:

Kaavio 1. *Jyry*-sanan ‘vankka; iso’ pohjalta muodostuneet sekundääriset *jy-alkuiset muodosteet

Fennistisessä sanaston tutkimuksessa onkin havaittu merkitykseltään samantapaisten sanojen varioinni äänteellisesti. Esimerkkejä tällaisista sanoista on runsaasti esitellyt Veikko Ruoppila (1936) Lemmin murteesta: *huikku* ~ *huittu* ‘metsäpolku’, *reknata* ~ *retnata* ‘laskea’, *myry* ~ *pyry* ~ *pöry* ‘kova lumi- tai

vesisade', *kaljahtaa* ~ *naljahtaa* 'kiertyminen veden silmänurkkaan', *räkällään* ~ *jäkällään* 'vatsallaan makaaminen'; *parkki-* ~ *parttilaiha* 'laiha lahna'. *läjähtää* ~ *lejahtaa* ~ *lehahtaa* ~ *lemahtaa* ~ *levähtää* 'leimahtaa tuleen. Tällaisten äänteellisesti varioivien sanojen yhtenäistä äännerakennetta (esim. *huiCCu 'metsäpolku', *reCnata 'laskea', *CVry 'kova lumi- tai vesisade' yms.), joka muistuttaa arabiassa tai hebreassa tunnettua katkomorfia (Jarva 2003: 32), on kutsuttu joko *sanhahmaksi*, *fornemaattiseksi kentäksi* tai *skeemaksi*. Äänteellisesti varioivien sanojen ja niiden yhtenäisen äännerakenteen muodostumisen pohjana on aina säännöllisesti etymologioitava sana, josta Makkil (1989) käyttää nimitystä *johtosana* (eng. *leader word*; ks. myös Jarva 2003: 33). Hän esittelee tällaisesta johtosanasta esimerkiksi espanjan sanaa *memo* 'foolish, silly', joka on periytynyt muodosta *semo tai *xemo 'one-half, half-witted' (< latinan *sēmis* 'half'). Sen pohjalta ovat syntyneet sekundääriset muodoset *lelo* ja *fofo*, jotka eivät siis ole säännöllisesti etymologioita. Etymologian kannalta oleellista on siis selvittää, mikä on äänteellisesti varioivan sanojen lähtömuoto eli johtosana (vrt. Nikkilä 1998: 79).

Vankkuuteen viittaavien **jyC(k)y*-tyyppisten sanojen johtosanana toimivan *jyry*-sanan muita etymologisia tietoja kuin lähisukukielten vastineita ei ole esitettyväissä. Ainakin koko *jyrpesye* on rinnastettavissa toiseen vankkuuteen viittaavaan *järpesyeeseen*, joihin kuuluvat esim. suomen *järeä*, karjalan *järie* 'paksu, vankka, kookas, suurirakeinen, karkea, karhea', vepsän *järed* 'paksu, sakea, karkea' ja vörön *järelik* 'karkeanpuoleinen (kangas)', *järre* (SSA I 258; VES)⁶. Jos ne olisivat jotenkin etymologisesti toisiinsa yhteydessä, jompikumpi voisi olla toisen vokaalivariantti, ja vokaalivariointi on tapahtunut varhain jo kantasuomen vaiheessa levikin perusteella.

Oletettavissa on lisäksi, että *jär-pesye* on levikiltään mariin saakka ulottuvan uralilaisen *jáime-sanavartalon sisäkonsonanttivariantti, jolloin se olisi lähtömuoto *jyr-pesyeelle*. Tätä olettamusta tukisivat ainakin vörön johdostypeiltään toisiinsa rinnastuvat sanaparit *jä(m)meli(k)* ~ *jä(r)reli(k)* ja *jämme* ~ *järre* (ks.

---

⁶ Ks. <http://www.folklore.ee/Synaraamat/j.html>

VES). Sen perustelemiseen kuitenkin tarvitaan paraleeleja vastaanlaisesta sisäkonsonanttivarioinnista, mutta sellaisia ei ainakaan äkillisesti löydy. Niinpä *jyr ja *jär -pesyiden alkuperä on edelleen selvittävä.

5. Yhteenvetö

Sana *jytky* on noussut kansan tietoisuuteen Soinin puheesta, jossa hän julisti Perussuomalaisen vaalivoittoa, ja tullut muotisanaksi, jonka merkityksiä ovat nykySuomessa suurin piirtein ‘Perussuomalaisen vaalivoitto’ ‘populismipuolueiden vaalivoitto’, ‘murskaava vaalivoitto’, ‘odottamaton saavutus’, joiden pohjana on yllätyksen merkitys. Sen monimerkityksisyys on johtunut sen suosiosista kuten muutkin muotisanat.

Sanan alkuperäinen merkitys on jysähäävä ääni ja samaa alkuperää kuin *jytistää*, *jytinä*, *jysähää*, *jyskyä*, jotka ovat selvästi onomatopoeettisia. Äänen merkityksessä tietoa sanasta on saatu vain Pohjois-Savon ja Keski-Karjalan pitäjistä, mutta Soini on ilmeisesti oppinut sanan Stadin slangin kautta, johon asti sana on kulkeutunut. Merkityksen ‘Perussuomalaisen vaalivoitto’ voi johtaa ‘odottamattoman tapahtuman’ merkityksestä, joka on kehittynyt pamauksen merkityksestä. Odottamattoman tapahtuman eli yllätyksen merkityksen lähtökohtana on pamauksen aiheuttama tajuttomuus, mille löytyy paraleeleja eri maailman kielistä. Perussuomalaisen vaalivoiton merkityksessä *jytky*-sanaa voidaan pitää onomatopoeettisperäisenä ja äänen taka-alaistuneena.

Vankkuuden merkityksessä puolestaan onomatopoeettinen alkuperä on kyseenalaista, vaikka suomen murteissa on tavattavissa useita äännealusaltaan samantapaisia sanoja kuten *jty*, *jysky*, *jymy* ja *jyry*, jotka kaikki merkitsevät sekä ääntä että vankkuutta. Kaikesta huolimatta päättävä on ainakin, että mainituista sanoista *jyry* on kaikkein laajalevikkisin ja levikiltään ulottuu vöraruun asti, joten sitä voisi pitää muiden sanojen lähtömuotona eli johtosanana. Vankkuuden merkityksen *jytky*-sanaa ei siis ole suoraviivaista pitää äänen taka-alaistuneena, vaan se lienee eri alkuperää kuin äänen merkityksen *jytky*.

Tässä artikkelissa pyrittiin esittämään yhden johdoksen moninaisia merkitysvariantteja ja niiden kehityskulkua äänen taka-alistumisen yhteydessä hyödyntäen runsaasti havainnollisia tekstikatkelmia ja esimerkkilauseita sekä levikkitietoja. Tämä artikkeli osoittaa, että sanan, erityisesti ääniteellisesti ja semanttisesti varioivan sanan alkuperän tutkimukseen eli etymologiaan ei ole sovellettavissa vain tiukkaan äänne- ja merkitysvastaavuuden perustava selitys, vaan siihen tarvitaan myös paralleleihin tukeutuva merkityksenkehitysten perustelu ja levikkitietoihin perustuva johtosanan selvittely.

Aineslähteet

HS = Helsingin sanomat. 1990–2017. Verkkoversio. <http://www.hs.fi> [viitattu 5.1.2017].

Korp = Lars Borin, Markus Forsberg and Johan Roxendal. 2012. Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken. Sähköinen tietokanta. <https://korp.csc.fi/>. [viitattu 5.1.2017].

Kirjallisuuslähteet

Aikio, Ante 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. Oulu: Oulun yliopisto.

— 2014: Studies in Uralic Etymology III: Mari etymologies. — *Linguistica Uralica XLIX*, 161–174.

DAT = M. Bulakh, D. Ganenkov, I. Gruntov, T. Maisak, M. Rousseau, Anna A. Zalizniak. Database of semantic shifts in the languages of the world, DatSemshifts 2012–2013. Sähköinen tietokanta. <http://semshifts.iiling-ran.ru>. [viitattu 5.1.2017]

Hakulinen, Lauri 1979: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava

Huhtala, Aarre 1989: Muotisanat. — Vesikansa, Joukko & Rantainen, Pirjo 1989: *Nykysuomen sanavarat*. Helsinki: WSOY, 127–147.

- Jarva, Vesa 2003:** *Venäläisperäisyys ja ekspressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Jääskeläinen, Anni 2013:** *Todisteena äänen kuva. Suomen kieLEN imitatiivikonstruktiot*. Helsinki: Unigrafia.
- KS = Kielitoimiston Sanakirja.** Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2006.
- Kulonen, Ulla-Maija 2010:** *Fonesteemit ja sananmuodostus, suomen kontinuatiivisten U-johdosten historiaa*. Suomi 197. Helsinki: SKS.
- Koivisto, Vesa 2013:** *Suomen sanojen rakenne*. Helsinki: SKS.
- LÄGLOS = A. D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra & Osmo Nikkilä:** *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. Bd. I–III. Amsterdam: Rodopi (1991–2012).
- Länsimäki, Maija 1987:** *Suomen verbikantaiset in :ime -johdokset*. Helsinki: SKST.
- Malkiel, Yakov 1990:** Diachronic Problems in Phonosymbolism. Edita and Indita, 1979–1988. Volume I. Amsterdam: Benjamins.
- Nikkilä, Osmo 1998:** *nop-ea → nop-sa, sel-keä → sel-vä*: Sufiksinvaihto ja suomen sanojen etymologiointi. – Urho Määttä & Klaus Laalo (toim.): *Kirjoituksia muoto- ja merkitysopista*. Tampere: Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos. 77–101.
- Paunonen, Heikki & Paunonen, Marjatta 2005:** *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii: Stadin slangin suursanakirja*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Ruoppila, Veikko 1934:** Muutamia piirteitä puheesta. – *Virittäjä* 38. 22–34.
- Rytkönen, Ahti 1940:** *Eräiden itämerensuomen tm-sanojen historiaa*. Jyväskylä.
- Saussure, F. D 1959:** *Course in General Linguistics*. Edited by Charles Bally and Albert Sechehaye, in collaboration with Albert Riedlinger. Translated by Wade Baskin. New York: Philosophical Library.
- Sivonen, Jari 2010:** Voimakas yhä voimissaan. *Kielikello* 4/10. <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=2302> [viitattu 3.1.2017].

SKES = Y. H. Toivonen – Aulis Joki – Erkki Itkonen – Reino Peltola (toim.): *Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–6*. Helsinki: SKS.

SMS = Tuomo Tuomi – Matti Vilppula – Ulla Takala ym. (toim.): *Suomen murteiden sanakirja. Osat 1-6*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja. Verkkoversio. <http://kaino.kotus.fi/sms/> [viitattu 5.1.2017].

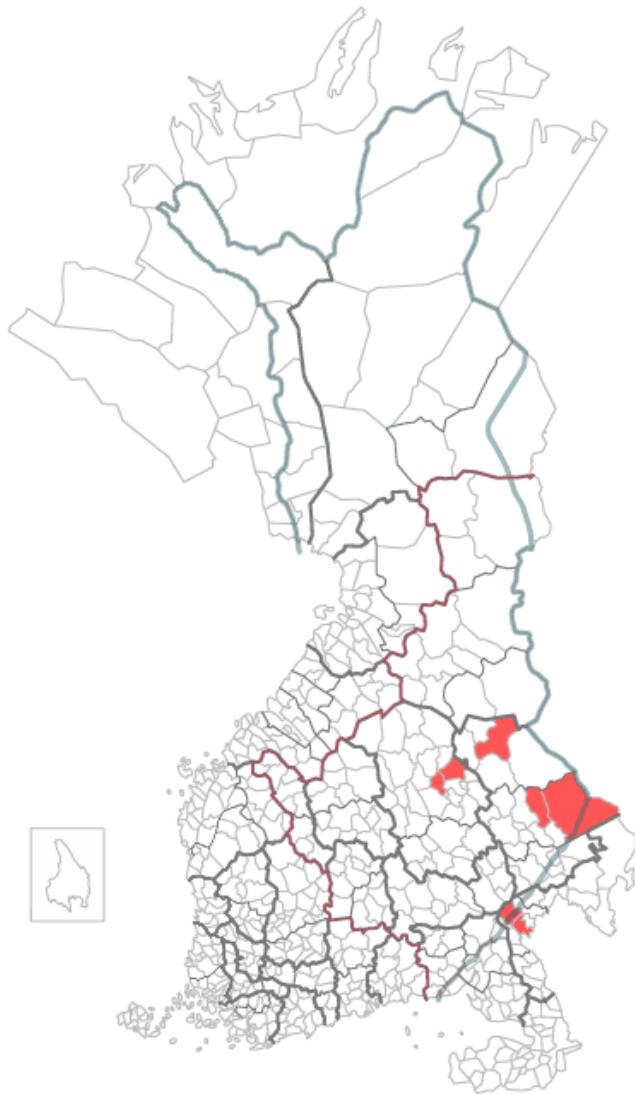
SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus.

SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1-3*. Helsinki: SKS & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

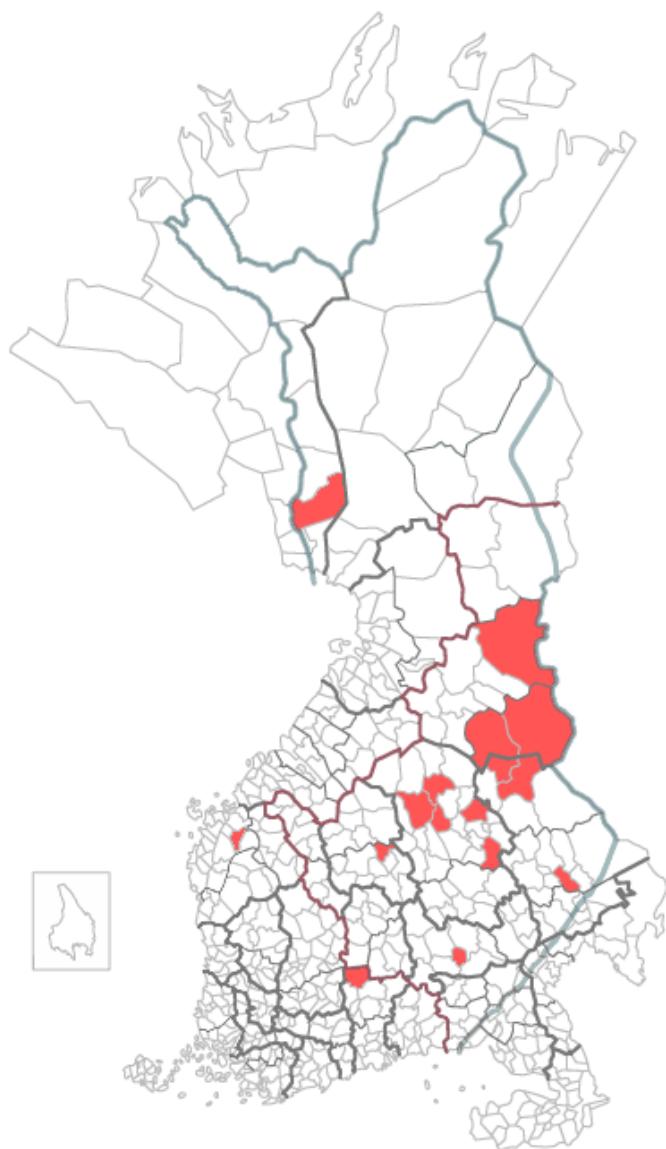
VES = *Võro-Eesti Synaraamat*. Võru instituut. Verkkoversio. <http://www.folklore.ee/Synaraamat/> [viitattu 5.1.2017].

VISK = Hakulinen, Auli & Vilkuna, Maria & Korhonen, Riitta & Koivisto, Vesa & Heinonen, Tarja-Riitta & Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioippi*. Verkkoversio. <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>. [viitattu 5.1.2017].

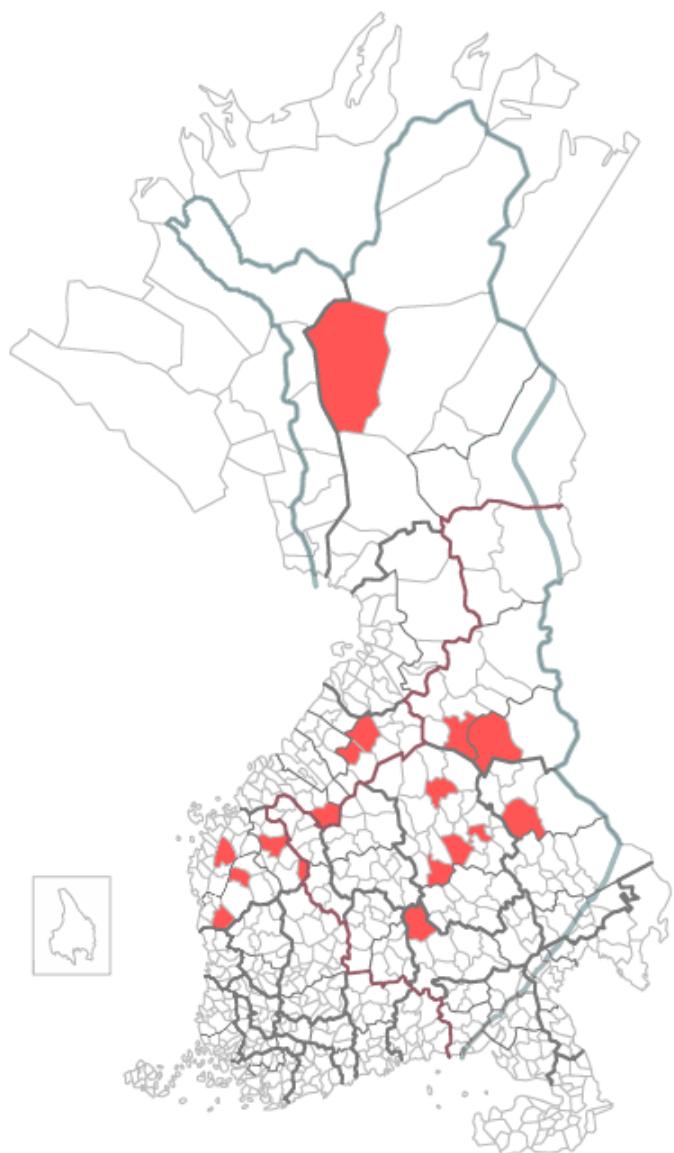
Liitteet

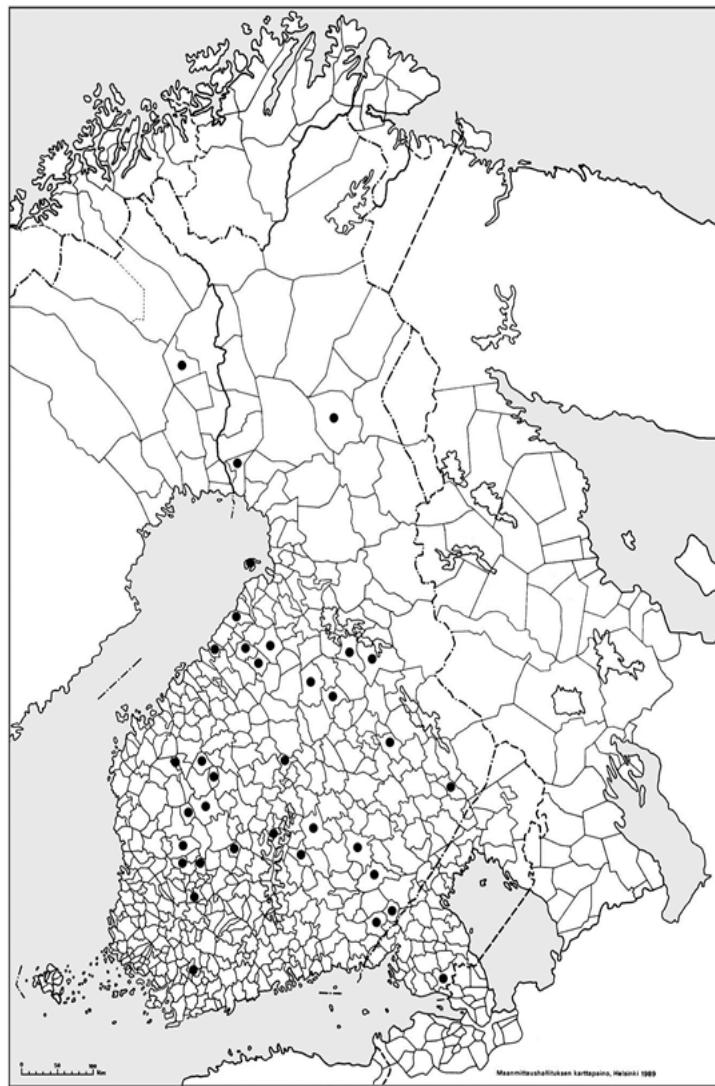
Kartta 1. *jytky* 'jysäys, kolahdus, pamaus' (SMS)

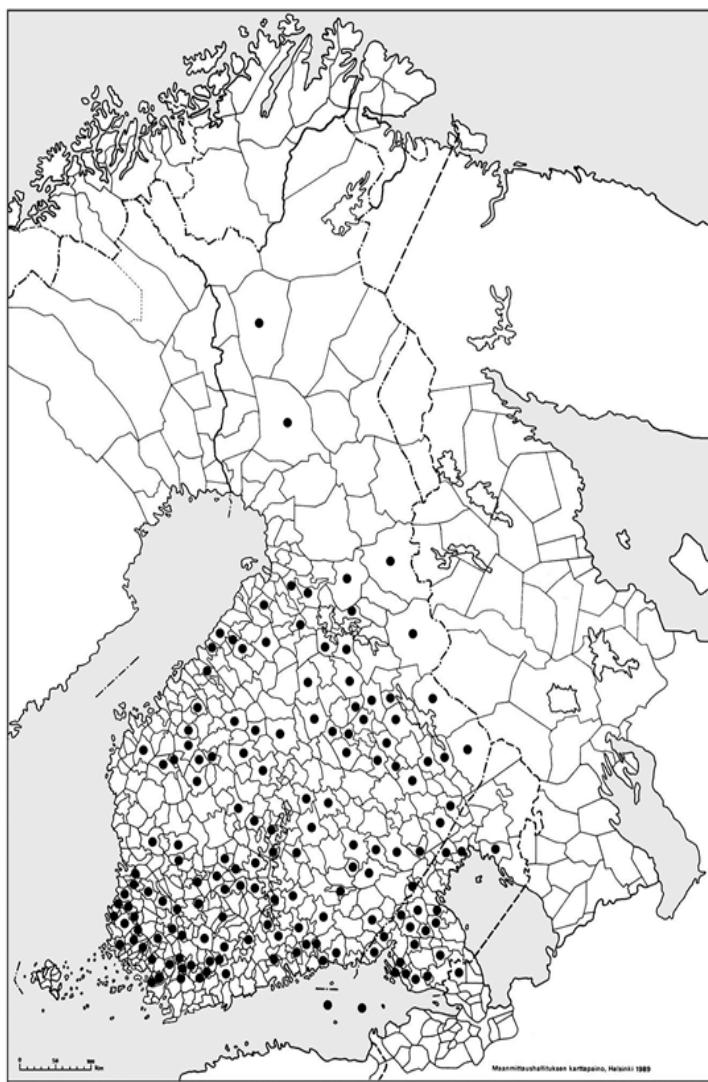
Kartta 2. *jytky* 'suuri, vankka' (SMS)

Kartta 3. *jysky* ‘paksusta, jykevästä oliosta’ (SMS)

Kartta 4. *jympä* ‘vankka; iso’

Kartta 5. *jyry* 'vankka; iso'

Jeongdo Kim: *Jytky* – üte onomatopoeetilidse sõna tähendüse muutuminõ

Seon kiroitusõn kaias soomõ keele sõnna *jytky* ‘pauk, tümäk, kõmak, jumak, kõmahtus’ ku näüdüst üte onomatopoeetilidse sõna tähendüse muutumisõst.

Sõna *jytky* sai Soomõn väega kuulsas päält tuud, ku Põlisuuimlaisi eräkunna päämiis Timo Soini ütel päält uma eräkunna 2011. aastaga suurt valimisvõitu “*nyt tuli iso jytky*” ‘noq tull suur pauk’. Timä ütelise mõõl sai *jytky* peris moodusõnas.

Seo sõna tähendüse muutumist kaiõn tulõ seletäq, et timä tähendüs ‘Põlissuumlaisi valimisvõit’ või ollaq ülekannõq tähendüsest ‘pauk’, miä täl om olnuq soomõ keele Kesk-Kafala, Savo ja Helsingi pruugin. Tegeligult om sääntsestsamast tähendüse muutumisõst ‘pauk’ > ‘uutmalda sündmüs’ nii soomõ ku muist keelist võttaq peris pallo näüdüssit, nt soomõ *paukku, pamaus* ‘pauk, kõmahtus’, *pommi* ‘pomm’, ingluse *bombshell*, saksa *Knalleffekt* ‘paukuudis’. Sääne tähendüse muutus tulõ tiidmisenst, et mõnõq kõvva pauku tegeväq sündmuseq võivaq üteliidsi ka meelemärkusõ ärq võttaq. Midagi säänest johtu ka soomõ rahvaga, kiä taa eräkunna võitu väega imehf, ni tuust kõnõlõmisõ passiski häste seo onomatopoeetiline sõna *jytky*.

Jytky om mõnõn soomõ murdõn tunnõt ka tähendüsen ‘paks, jürre; suur’. Tähendüisi ‘pauk’ ja ‘paks; suur’ vahõkõrra üle om soomõ keele etümoloolgian vaiõld, näide tõõnõtõõsõlõ vastaminõ olõ-õi kimmäs, selle et sääntsele vastamisõlõ olõ-õi joht löüdäq tukõ tõsist maaailma keelist. Tuu asõmal paistus sõna *jytky* tähendüsen ‘paks; suur’ ollõv hoobis tõõsõnd sõnast *jyry*, mil om küh vastussit kaafala ja võro keelen (*jürre*).

Kokkovõttõs näütas seo kiroitus, kuis või ütte tulõtõdut sõnna uuriq kontekstianalüüsi meetodidõga. Nii ummi tähendüisi ku kujo poolost tõõsõndõlõvat sõnna nigu *jytky* saa-ai uuriq õnnõ kitsidõ helü- ja tähendüsvastavuisi perrä. Taa nõud põhaligumbat semantilist analüüsi, miä võtt arvõhe ka tähendüsparalliile ja sõnno levikut.

Tähüssõnaq: soomõ onomatopoeetilinõ sõna, tähendüsemuutus, tähendüseparalliil, kontekstuaalsus, etümoloolgia

Märksõnad: soome onomatopoeetiline sõna, semantiline muutus, semantiline paralleel, kontekstualsus, etümoloolgia

Jeongdo Kim: *Jytky – Studying of semantic development in an onomatopoeic word*

This article discusses the Finnish word *jytky* ‘bang’ as an example of the semantic development in an onomatopoeic derivative. *Jytky* became known among Finnish people after Timo Soini, then leader of the Finns Party, used it in the sentence “nyt tuli iso jytky” ‘now came a big bang’ referring to the election victory of the Finns Party in 2011. Following his statement, *jytky* became a buzz word.

In discussing the semantic development, it should be justified that the meaning ‘election victory of the Finns Party’ can represent a shift from the meaning ‘bang’, known in Middle Karelian, Savo and Helsinki slang. It is notable that there are many examples of words showing the semantic shift ‘bang’ > ‘unexpected event’ in Finnish and other languages of the world, e.g. Finnish *paukku*, *pamaus* ‘boom’, *pommi* ‘bomb’, English *bombshell*, German *Knalleffekt* ‘bombshell’. This semantic shift is based on the fact that some events that make a banging sound can cause unconsciousness. Thus, *jytky* in the meaning ‘election victory of Finns Party’ regarded as a surprise by the Finnish people is demonstrably of onomatopoeic origin.

Jytky is known in some Finnish dialects also in the meaning ‘steady; big’. The semantic correspondence between ‘bang’ and ‘steady; big’ has been disputed in Finnish etymology. The semantic correspondence can be regarded as unconvincing due to the lack of semantic parallels from other languages of the world. Instead, *jytky* in the meaning ‘steady; big’ seems to be a variant of *jyry*, for which cognates are attested in Karelian and Võro. Thus, the etymological relationship between the meanings ‘steady; big’ and ‘bang’ is dubious, and it is not certain that *jytky* in the former meaning is of onomatopoeic origin.

In conclusion, this article illustrates how one derivative can be studied by the means of contextual analysis. A semantically

and morphologically variable derivative, like *jytky*, cannot be examined only by considering strict sound and semantic correspondences but requires a more comprehensive semantic analysis that also takes into account the parallels and distributional information.

Keywords: Finnish onomatopoeic word, Semantic shift, Semantic parallel, Contextuality, Etymology.

Jeongdo Kim
00014 Helsingin yliopisto
jeongdo.kim@helsinki.fi

Võro Instituudi toimõnduisist om innemb ilmunuq:

Nr 1 Õdagumeresoomõ lõunapiir.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jüvä Sullõv. Võro, 1997.

Nr 2 Ku kavvas Setomaalõ seto rahvast jakkus.

Toimõndanuq Külli Eichenbaum. Võro, 1998.

Nr 3 Lõunaeesti keelest ja kiräkeelest.

Toimõndanuq Nele Reimann ja Tõnu Tender. Võro, 1998.

Nr 4 Õdagumeresoomõ väikuq keeleq.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv ja Karl Pajusalu. Võro, 1998.

Nr 5 Tiidüs ja tõdõ. Märgütüisi.

Toimõndanuq Enn Kasak ja Jaan Kangilaski. Võro, 1998.

Nr 6 Õdagumeresoomõ veeremaaq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Tõnu Tender. Võro, 1999.

Nr 7 Võro kirändüse luumine.

Toimõndanuq Kauksi Ülle ja Nele Reimann. Võro, 2000.

Nr 8 A kiilt rahvas kynõlõs.

Toimõndanuq Kadri Koreinik ja Jan Rahman. Võro, 2000.

Nr 9 Tiijuht ABC kiräoppusõ manoq.

Nele Reimann. Võro, 2000.

Nr 10 Õdagumeresoomõ piirisüämeq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jüvä Sullõv. Võro, 2000.

Nr 11 Õdagumeresoomõ ütistüseq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2001.

Nr 12 Võro-eesti synaraamat.

Kokko pandnuq Jüvä Sullõv. Tartu-Võro, 2002.

Nr 13 Võromaa kotussõnimist.

Mariko Faster ja Evar Saar, toimõndanuq Peeter Päll. Võro, 2002.

Nr 14 Väikeisi kiili kokkoputmisõq.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2002.

Nr 15 Õdagumeresoomõ hummogupiir.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2003.

Nr 16 Kiil ja hindätiidmine.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2004.

Nr 17 Piirkultuuriq ja -keeleg.

Toimõndanuq Karl Pajusalu ja Jan Rahman. Võro, 2005.

**Nr 18 Mitmõkeelisüs ja keelevaihtus õdagumeresoomõ
maiõ pääl.**

Toimõndanuq Helen Koks ja Jan Rahman. Võro, 2006.

Nr 19 Seto sõnastik.

Julius Mägiste, toimõndanuq Mariko Faster. Võro, 2007.

Nr 20 Õdagumeresoomõ kodo.

Toimõndanuq Helen Koks ja Jan Rahman. Võro, 2007.

Nr 21 Kuis eläs mulgi, saarõ ja võro kiil?

Külli Eichenbaum ja Kadri Korenik. Võro, 2008.

Nr 22 Koolitus ku keele ja kultuuri umamoodu hoitja.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2008.

Nr 23 Kirändüs/kiil veidembüsen.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2009.

Nr 24 Väikuq keeleq mitmõkeelitsen ütiskunnan.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2010.

Nr 25 Ruum, kotus ja kotussõnimeq.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2011.

Nr 26 Õdagumeresoomõ piiriq.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2012.

Nr 27 Kiili rikkus ja elojoud.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2013.

Nr 28 Õdagumeresoomõ keeleq kaartõ pääl.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2014.

Nr 29 Aig õdagumeresoomõ keelin.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2015.

Nr 30 Õdagumeresuumlaisi nimeq.

Toimõndanuq Jüvä Sullõv. Võro, 2016.